

Coğrafiya

Müəllim üçün metodik vəsait

Yaqub Qəribov
Nərminə Seyfullayeva
Yelena Şabanova
Şəfiqə Hümətovna
Tərənə İsmaylova

7

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
24.07.2014-cü il tarixli 842 nömrəli əmri ilə təsdiq
olunmuşdur.

B

A

K

I

N

Ə

Ş

R

Bakı-2014

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA.....	3
COĞRAFIYA FƏNN KURİKULUMU HAQQINDA.....	7
FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞMA CƏDVƏLİ	9
FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYA CƏDVƏLİ.....	11
İLLİK PLANLAŞDIRMA NÜMUNƏSİ	13
COĞRAFIYA DƏRSLƏRİNDƏ MÜASİR TƏLİM TEXNOLOGİYALARI.....	14
MÜASİR QIYMƏTLƏNDİRMƏ	16

MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARI İLƏ İŞ TEXNOLOGİYASININ ŞƏRHİ

1. YER HAQQINDA BİLİKLƏRİN İNKİŞAFI	20
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	31
2. YER KÜRƏSİNİN KARTOQRAFİK TƏSVİRİ.....	33
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	43
3. YER GÜNƏŞ SİSTEMİNDƏ.....	45
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	55
4. YER SƏTHİNİN RELİYEFİ	57
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	69
5. YERİN HAVA TƏBƏQƏSİ.....	71
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	85
6. YER KÜRƏSİNDƏ SUYUN PAYLANMASI	87
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	99
7. YERİN CANLI TƏBƏQƏSİ	101
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	112
8. DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÜXTƏLİFLİYİ.....	114
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	125
9. İQTİSADİYYAT VƏ COĞRAFIYA	127
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ	137
GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRMAYA DAİR NÜMUNƏLƏR	139
MƏNBƏLƏR	144

Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları) əsasında hazırlanmışdır.

Coğrafiya – 7. Müəllim üçün metodik vəsait.

Y.Qəribov, N.Seyfullayeva, Y.Şabanova, Ş.Hümbətova, T.İsmayılova. Bakı, “Bakınəşr” – 2014, 144 səh.

ISBN 978-9952-430-13-4 (2)

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2014

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, şərətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Dil redaktoru: S.Hüseynov

Korrektor: K.Cəfərli

Format: 70x100¹/₁₆. Ofset kağızı №1. Fiziki çap vərəqi 9.

Çapa imzalanmışdır: 06.08.2014. Tiraj: 6 900, pulsuz.

1. DƏRSLİK KOMPLEKTİ HAQQINDA

VII sinif üçün “Coğrafiya” dərslik komplekti Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu)” əsasında hazırlanmışdır.

Coğrafiya fənni üzrə VII sinif dərsliyi təbiət-cəmiyyət münasibətləri baxımından şagirdlərdə məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürün, sadəcə mürəkkəbə doğru inkişafın, fənnin tədrisində yeni texnologiya və kommunikasiya vasitələrinin tətbiq olunması bacarıqlarının inkişafını ön plana çəkmişdir. Dərslik şagirdlərdə tədqiqatçılıq bacarığı, fikirlərini ümumiləşdirərək təqdimatlar etmək, proqnoz vermək, referatlar hazırlamaq, təbiətdə və cəmiyyətdə baş verən hadisə və prosesləri təhlil edib qiymətləndirmək bacarığı formalaşdıracaq, müasir Azərbaycan şagirdinə tolerantlıq, ekoloji mədəniyyət, iqtisadi göstəricilərdən istifadə edə bilmək, nəticə çıxarma, layihələr irəli sürmə bacarıqları verəcəkdir.

Dərsliklərin komplekt şəkildə nəşr olunması təhsil prosesində müəllim-şagird fəaliyyətinin tam təsəvvür olunmasını və üzvi şəkildə əlaqələndirilməsini təmin edir, müəllimin planlaşdırmadan qiymətləndirməyə qədər bütün fəaliyyətini istiqamətləndirir, təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyinin və tətbiq bacarıqlarının genişlənməsinə imkan yaradır. Bu baxımdan şagirdlər məlumatlar əldə etmək üçün axtarışlara cəlb olunur, onlara fəal təlim şəraiti yaradılır. Şagirdlərin fərdi marağı nəzərə alınmaqla zəruri həyati bacarıqların formalaşdırılmasına, məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə imkan yaradır, təlimə marağı artırır.

Dərslik komplektində Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) nəzərdə tutulmuş bütün məzmun standartları reallaşdırılmış, faktların dəqiqliyi, əyaniyin, müasirliyin, qrammatik qaydaların gözlənilməsi ön plana çəkilmişdir. Təlim materiallarında sadəcə mürəkkəbə, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmışdır. Dərslikdə öz əksini tapmış təlim materiallarının yaş səviyyəsinə uyğun, sadə dildə, lakonik olmasına çalışılmışdır. Dərslikdən növbəti illərdə də istifadə ediləcəyindən verilmiş tapşırıqları şagirdlərin dəftərlərində işləməsi nəzərdə tutulur.

Dərsliyin əvvəlində tədris prosesinin metodoloji mərhələlərinə uyğun olaraq təlim blokları haqqında məlumat verilmişdir.

2. DƏRSLİK KOMPLEKTİNİN STRUKTURU

Dərslik 9 tədris vahidindən ibarətdir:

1. Yer haqqında biliklərin inkişafı
2. Yer kürəsinin kartoqrafik təsviri
3. Yer Günəş sistemində
4. Yer səthinin relyefi
5. Yerin hava təbəqəsi
6. Yer kürəsində suyun paylanması
7. Yerin canlı təbəqəsi
8. Dünya dövlətlərinin müxtəlifliyi
9. İqtisadiyyat və coğrafiya

Dərsləyin tədris vahidləri üzrə məzmunu

“Yer haqqında biliklərin inkişafı” adlanan birinci tədris vahidində elə materiallar təqdim olunmuşdur ki, şagirdlərə dünya xəritəsində dəyişiklikləri təhlil etməyə kömək edəcəkdir. Yeni ərazilərin kəşfi və coğrafi adların yaranmasını tədqiqatlarla əlaqələndirmək, coğrafiya elminin elmi məqsədinin tarixi mərhələlərlə dəyişməsi haqqında məlumatlar daxil edilmişdir. Bu materiallar olduqca qiymətlidir, çünki şagirdlərdə coğrafiyanın dəyişməsi – təsviredici elmdən izahedici, son dövrlərdə isə konstruktiv və transformasiya elminə çevrilməsi fikirlərini formalaşdıracaqdır.

“Yer kürəsinin kartografik təsviri” tədris vahidi şagirdlərin praktik bacarıqlarının inkişafına yönəlmişdir: məntəqələrin coğrafi koordinatlarını müəyyən etmək, miqyasdan istifadə etmək, yerin planı üzrə relyefin xüsusiyyətlərini aşkarlamaq.

“Yer Günəş sisteminə” tədris vahidində şagirdlər Günəş sisteminin planetləri, onların xüsusiyyətləri haqqında məlumat alacaqlar. Bu tədris vahidində göy cisimlərinin qarşılıqlı təsiri və Yer kürəsinin öz oxu və orbital hərəkətinin coğrafi nəticələri xüsusi vurğulanmışdır. Tədris vahidində şagirdlərin mövsümdən asılı olaraq günəşin düşmə bucağının və məntəqələr arasında vaxt fərqi hesablanması kimi praktik bacarıqlarının inkişafı da nəzərə alınmışdır.

“Yer səthinin relyefi” tədris vahidinin məzmunu şagirdlərə müəyyən qanunauyğunluqları mənimsəməyə kömək edəcəkdir: relyefin formalaşmasına xarici və daxili amillərin təsiri, faydalı qazıntıların yayılması. Tədris vahidinin mövzuları ölkəşünaslıq yanaşma əsasında qurulmuşdur. Xüsusi diqqət Azərbaycanın relyefi və faydalı qazıntıları haqqında informasiyaya ayrılmışdır.

VI sinif dərslərində şagirdlərə havanın əsas elementləri və hadisələri – temperatur, külək, havanın rütubəti, buludun yaranması haqqında informasiya verilmişdi. *“Yerin hava təbəqəsi”* tədris vahidində müəyyənləşdirilmiş mövzularda təbiətdə baş verən hadisə və proseslərin səbəb-nəticə əlaqələrini anlamağa, Yer kürəsi və Azərbaycan Respublikasının iqlim xüsusiyyətlərinin müxtəlifliyinin səbəblərini izah etməyə şagirdlərə kömək edəcəkdir.

“Yer kürəsində suyun paylanması” tədris vahidində hidrosferin tərkib hissələri – dənizlər, çaylar, göllər öyrəniləcəkdir. Əsas diqqət Azərbaycanın çay və göllərinin ekoloji vəziyyətinə ayrılmışdır.

“Yerin canlı təbəqəsi” tədris vahidində biosfer, biosenoza haqqında informasiyalar, təbiətdə maddələr mübadiləsi haqqında elementar məlumatlar verilmişdir. Coğrafi təbəqənin mühüm komponenti olan torpaq haqqında geniş məlumat verilmişdir. Torpaq örtüyünün müxtəlifliyi ümumi planet, materiklər və Azərbaycan baxımından öyrəniləcəkdir.

“Dünya dövlətlərinin müxtəlifliyi” tədris vahidində şagirdlər ölkələrin və regionların tipoloji xüsusiyyətləri (idarəetmə üsulu, inzibati ərazi quruluşu) haqqında informasiyalar alacaqlar. Bununla yanaşı, Yer kürəsində əhalinin qeyri-bərabər paylanması və müxtəlif məskunlaşma modellərindən (xətti, radial və sahilboyu) və Azərbaycanın daxil olduğu beynəlxalq birliklərdən nümunələr gətirilir.

“İqtisadiyyat və coğrafiya” tədris vahidi istehsalın əsas amillərinin – təbii, əsaslı, insan resursları, ölkələrin təsərrüfatının strukturuna, iqtisadi inteqrasiyanın rolu və növləri – müzakirəsinə həsr edilmişdir. Elementar səviyyədə Azərbaycanın iqtisadi inkişafı, ekoloji problemlərin cəmiyyətin iqtisadi inkişafı ilə bağlı məsələlər əks olunmuşdur.

DƏRSLİK KOMPLEKTİNİN MÖVZULAR ÜZRƏ STRUKTURU

TƏDRİS VAHİDLƏRİ	MÖVZULAR
1. YER HAQQINDA BİLİKLƏRİN İNKİŞAFI	1. İlk coğrafi biliklərin toplanması 2. Yeni dünyanın kəşfi 3. Avstraliya və Antarktidanın kəşfi 4. Debat dərsl. Yeni materiklərin kəşfi nə verdi? 5. Coğrafiya elmi müasir dövrdə
2. YER KÜRƏSİNİN KARTOQRAFİK TƏSVİRİ	6. Coğrafi koordinatlar 7. Praktiki dərsl. Xəritədə nöqtələrin coğrafi mövqeyinin təyin edilməsi 8. Miqyas 9. Relyefin təsviri 10. Planaalma və onun növləri
3. YER GÜNƏŞ SİSTEMİNDƏ	11. Səma cisimləri 12. Günəş sistemi planetləri 13. Planetlərin qruplaşdırılması 14. Həyat planeti 15. Yerin Günəş ətrafında hərəkəti 16. Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti
4. YER SƏTHİNİN RELİYEFİ	17. Yerin daxili prosesləri 18. Xarici amillərin relyefə təsiri 19. Dağların yaranması 20. Düzlənliklərin müxtəlifliyi 21. Okean dibinin relyefi 22. Yeraltı sərvətlər necə paylanır 23. Praktiki dərsl. Azərbaycan Respublikasının relyefi 24. Azərbaycan Respublikasının faydalı qazıntıları
5. YERİN HAVA TƏBƏQQƏSİ	25. Havanın temperaturunun dəyişməsi 26. Atmosfer təzyiqi 27. Küləklərin yayılması 28. Havanın rütubəti 29. Yağıntıların paylanması 30. İqlim və iqlim qurşaqları 31. Azərbaycan Respublikasının iqlimi

TƏDRİS VAHİDLƏRİ	MÖVZULAR
6. YER KÜRƏSİNDƏ SUYUN PAYLANMASI	32. Dünya okeanın hissələri 33. Okeanda qurunun sahələri 34. Çaylar 35. Yer kürəsinin gölləri 36. Praktiki dər. Azərbaycan Respublikasının çayları və gölləri 37. Çaylarımızın ekoloji vəziyyəti
7. YERİN CANLI TƏBƏQƏSİ	38. Canlı aləmin müxtəlifliyi 39. Torpağın quruluşu və xüsusiyyətləri 40. Torpaqların müxtəlifliyi 41. Torpaqların mühafizəsi 42. Azərbaycan Respublikasının torpaq, bitki örtüyü və heyvanat aləmi
8. DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÜXTƏLİFLİYİ	43. Biz hansı regionda yaşayırıq 44. Türk dünyası birliyi 45. Dövlətlərin idarə edilməsi formaları 46. Dövlətlərin inzibati ərazi bölgüsü 47. Əhəlinin yerləşməsi 48. Praktiki dər. Dünya əhəlisinin dil tərkibi və əhəlinin məskunlaşması
9. İQTİSADİYYAT VƏ COĞRAFIYA	49. İqtisadi fəaliyyət 50. Təsərrüfat və iş yerləri 51. İqtisadi əməkdaşlıq 52. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı 53. İqtisadiyyat və ətraf mühit 54. Praktiki dər. "Ekoloji məhkəmə"

3. COĞRAFIYA FƏNNİ KURİKULUMU HAQQINDA

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulum) nəticəyönümlü, şagirdlərin meyl, maraq və qabiliyyətlərinə əsaslanan, onların potensial imkanlarını nəzərə alan, fənnin xarakterik xüsusiyyətlərini, məqsəd və vəzifələrini, fənnin məzmununu, təlim strategiyalarını və şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini özündə əks etdirən konseptual bir sənəddir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) yeni təlim nəticələri yerdə baş verən təbii hadisə və proseslərin yaranma səbəblərini, inkişaf xüsusiyyətlərini, onların ərazi üzrə paylanma qanunauyğunluqlarını, Yer kürəsi əhalisinin və ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafını və qlobal problemlərə dair şagirdlərdə bilik və bacarıqlar formalaşdırır.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) yeni məzmunla fərqlənir. Fiziki və iqtisadi coğrafiyanın integrasiyasına yönəlmiş məzmun, şagirdlərdə dünyada baş verən təbii, ictimai-siyasi proses və hadisələri dərk etməyə, təbiət-cəmiyyət əlaqələrinə, insanların müxtəlif xarakterli və miqyaslı fəaliyyətlərinin coğrafi mühitin məskunlaşma və təsərrüfat fəaliyyəti üçün əlverişlilik səviyyəsinin qiymətləndirilməsinə və məntiqi mülahizələr irəli sürməyə imkan verir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramının (kurikulumun) ən üstün cəhətlərindən biri də Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və fiziki coğrafiyasının bütün siniflərdə sadədən mürəkkəbə, məntiqi ardıcılıqla öyrənilməsidir.

Coğrafiya təliminin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq, kurikulumda təhsilin bütün pillələri üzrə 3 məzmun xətti müəyyən edilmişdir: coğrafi məkan, təbiət və cəmiyyət. Müəyyən olunmuş məzmun xətlərinin köməyi ilə şagirdlərin şüurunda əhatə olunduqları təbiətin vahid, bütöv və bölünməz obrazı yaradılır. Şagird əvvəlcə yaşadığı Yer kürəsini bir planet kimi öyrənir, onun Günəş və öz oxu ətrafında hərəkətinin coğrafi nəticələrini araşdırır. Sonra Yer kürəsinin quruluşu, relyefi, coğrafi təbəqəsi, təbiəti, iqtisadiyyatı, əhalisi, sərhədləri haqqında müəyyən biliklər alır və bu bilikləri kontur xəritə, atlas, qlobus və digər məzmunlu xəritələr üzərində tətbiq edir, diaqramlar qurur, statistik göstəricilərdən istifadə edir, cədvəllər çəkir.

Coğrafiya fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) şagirdlərdə xəritəni oxumaq bacarığının müəyyən sistemlə qazanılması üçün də nəticələr işlənmişdir. Eyni zamanda, şagirdlərdə ətraf mühitə həssas münasibət, vətənpərvərlik, diyarşünaslıq hisslərini formalaşdırmaqla yanaşı, vətənimiz Azərbaycanın təbiəti, əhalisi və təsərrüfatı haqqında elə biliklər sistemi verməkdir ki, onlar gələcəkdə bu bilikləri bacarıqlara çevirib praktikada tətbiq edə bilsinlər.

VII sinif üzrə məzmun standartları

VII sinfin sonunda şagird:

- dünyada baş verən yeni kəşflərə dair məlumatlar toplayır, onun coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu təhlil edir;
- kartoqrafik təsvirlər üzərində müxtəlif hesablama işləri aparır, məlumatlar toplayır, onları praktik tətbiq edir;
- səma cisimlərinin qarşılıqlı təsirini və coğrafi nəticələrini əlaqələndirir;

- coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və prosesləri əlaqələndirir;
- dünya əhalisinin paylanmasını və ölkələri müxtəlifliyinə görə qruplaşdırır;
- dünya təsərrüfatının müasir modelini ölkələr üzrə fərqləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Coğrafi məkan

Şagird:

1.1. Coğrafi kəşflər nəticəsində cəmiyyətdə və xəritədə baş verən dəyişikliklərə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.

1.2. Yerin Günəş sistemində mövqeyi və hərəkətlərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.

1.3. Kartoqrafik təsvirlər üzərində bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir.

1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.

2. Təbiət

Şagird:

2.1. Coğrafi təbəqədə baş verən hadisə və proseslərin ekocoğrafi nəticələrini mənimsədiyini nümayiş etdirir.

2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.

2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.

2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir.

2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.

2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.

2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir.

2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.

2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.

3. Cəmiyyət

Şagird:

3.1. Dünya əhalisinin müxtəlifliyinin səbəblərinə dair bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir.

3.1.2. Kontur xəritədə əhalinin sıx məskunlaşdığı əraziləri qeyd edir.

3.2. Cəmiyyətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinə aid bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.

3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.

3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.

3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.

3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

4. FƏNN ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞMA CƏDVƏLİ

Cədvəldə dərslikdə nəzərdə tutulan mövzuların tədrisi zamanı reallaşdırılan standartlar və həmin mövzulara verilən saatlar göstərilmişdir. Coğrafiya fənninin tədrisi VII sinifdə həftədə 2 saat olmaqla ildə 68 saat nəzərdə tutulmuşdur.

TƏDRİS VAHİDİ VƏ MÖVZULAR		Məzmun xətti 1					Məzmun xətti 2								Məzmun xətti 3							saatlar
		M.st. 1.1	M.st. 1.2		M.st. 1.3		M.st. 2.1								M.st. 3.1		M.st. 3.2					
		1.1.1	1.2.1	1.2.2	1.3.1	1.3.2	2.1.1	2.1.2	2.1.3	2.1.4	2.1.5	2.1.6	2.1.7	2.1.8	3.1.1	3.1.2	3.2.1	3.2.2	3.2.3	3.2.4	3.2.5	
1. Yer haqqında biliklərin inkişafı	1. İlk coğrafi biliklərin toplanması	+																				1
	2. Yeni dünyanın kəşfi	+																				1
	3. Avstraliya və Antarktidanın kəşfi	+																				1
	4. Debat dər. Yeni materiklərin kəşfi nə verdi?	+																				1
	5. Coğrafiya elmi müasir dövrdə	+																				1
Kiçik summativ qiymətləndirmə																						1
2. Yer kürəsinin kartografik təsviri	7. Coğrafi koordinatlar				+	+																1
	8. Praktiki dər. Xəritədə nöqtələrin coğrafi mövqeyinin təyin edilməsi				+	+																1
	9. Miqyas				+	+																1
	10. Relyefin təsviri				+	+																1
	11. Planaalma və onun növləri				+	+																1
Kiçik summativ qiymətləndirmə																						1
3. Yer Günəş sistemində	13. Səma cisimləri		+																			1
	14. Günəş sisteminin planetləri		+																			1
	15. Planetlərin qruplaşdırılması		+																			1
	16. Həyat planeti		+																			1
	17. Yerin Günəş ətrafında hərəkəti			+																		1
Kiçik summativ qiymətləndirmə																						1
4. Yer səthinin relyefi	20. Yerin daxili prosesləri						+															1
	21. Xarici amillərin relyefə təsiri						+															1
	22. Dağların yaranması						+	+														1
	23. Düzənliklərin müxtəlifliyi						+	+														1
	24. Okean dibinin relyefi						+	+														1
	25. Yeraltı sərvətlər necə paylanıb							+														1
	26. Praktiki dər. Azərbaycan Respublikasının relyefi						+	+														1
27. Azərbaycan Respublikasının faydalı qazıntıları							+														1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə																						1
Böyük summativ qiymətləndirmə																						1
5. Yerin hava təbəqəsi	30. Havanın temperaturunun dəyişməsi							+	+													1
	31. Atmosfer təzyiqi və onun dəyişməsi							+	+													1
	32. Küləklərin yayılması							+	+													1
	33. Havanın rütubətliyi							+	+													1
	34. Yağıntıların paylanması							+														1
	35. İqlim və iqlim qurşaqları							+														1
	36. Azərbaycanın Respublikasının iqlimi							+														1
Kiçik summativ qiymətləndirmə																						1

[illegible]

5. FƏNLƏRƏRASI İNTEQRASIYA CƏDVƏLİ

TƏDRİS VAHİDİ VƏ MÖVZULAR		FƏNNİN ADI VƏ ALT STANDARTLARIN NÖMRƏSİ
1. Yer haqqında biliklərin inkişafı	1. İlk coğrafi biliklərin toplanması	Üm.t. – 1.1.1 Az. t. – 1.1.1. 1.2.1.
	2. Yeni dünyanın kəşfi	Üm.t. – 1.1.1.
	3. Avstraliya və Antarktidanın kəşfi	Üm.t. – 1.1.1.
	4. Debat dər. Yeni materiklərin kəşfi nə verdi?	Üm.t. – 1.1.1.
	5. Coğrafiya elmi müasir dövrdə	Üm.t. – 1.1.1.
2. Yer küresinin kartografik təsviri	6. Coğrafi koordinatlar	Riy. – 1.2.1.
	7. Praktiki dər. Xəritədə nöqtələrin coğrafi mövqeyinin təyin edilməsi	Riy. – 1.2.1.
	8. Miqyas	Riy. – 1.2.1.
	9. Relyefin təsviri	Riy. – 1.2.1.
	10. Planaalma və onun növləri	Riy. – 1.2.1.
3. Yer Günəş sistemində	11. Səma cisimləri	Fiz. – 2.2.1.
	12. Günəş sistemi planetləri	Fiz. – 2.2.1.
	13. Planetlərin qruplaşdırılması	Fiz. – 2.2.1.
	14. Həyat planeti	Fiz. – 2.2.1.
	15. Yerin Günəş ətrafında hərəkəti	Riy. – 1.2.1. Fiz. – 2.2.1
	16. Yerin öz oxu ətrafında hərəkəti	Riy. – 1.2.1. Fiz. – 2.2.1
4. Yer səthinin relyefi	17. Yerin daxili prosesləri	H-b. – 1.1.1.
	18. Xarici amillərin relyefə təsiri	H-b. – 1.1.1.
	19. Dağların yaranması	H-b. – 1.1.1.
	20. Düzənliklərin müxtəlifliyi	H-b. – 1.1.1.
	21. Okean dibinin relyefi	H-b. – 1.1.1.
	22. Yeraltı sərvətlər necə paylanıb	H-b. – 1.1.1.
	23. Praktiki dər. Azərbaycan Respublikasının relyefi	H-b. – 1.1.1.
	24. Azərbaycan Respublikasının faydalı qazıntıları	Üm.t – 2.1.2
5. Yer hava təbəqəsi	25. Havanın temperaturunun dəyişməsi	Fiz. – 1.1.4. F.1.1.2
	26. Atmosfer təzyiqi	Fiz. – 1.1.4. F.1.1.2
	27. Küləklərin yayılması	Fiz. – 1.1.4.
	28. Havanın rütubəti	Fiz. – 1.1.4. F.1.1.2
	29. Yağıntıların paylanması	
	30. İqlim və iqlim qurşaqları	
	31. Azərbaycan Respublikasının iqlimi	

TƏDRİS VAHİDİ VƏ MÖVZULAR		FƏNNİN ADI VƏ ALT STANDARTLARIN NÖMRƏSİ
6. Yer kürəsində suyun paylanması	32. Dünya okeanının hissələri	
	33. Okeanda quru sahələri	
	34. Çaylar	
	35. Yer kürəsinin gölləri	
	36. Praktiki dərslər . Azərbaycan Respublikasının çayları və gölləri.	
	37. Çaylarımızın ekoloji vəziyyəti	H-b. – 1.2.1.
7. Yerli canlı təbəqəsi	38. Canlı aləmin müxtəlifliyi	B. – 4.1.1.
	39. Torpağın quruluşu və xüsusiyyətləri	B. – 4.1.1.
	40. Torpaqların müxtəlifliyi	
	41. Torpaqların mühafizəsi	B. – 4.2.1. H-b.1.2.1.
	42. Azərbaycan Respublikasının torpaq, bitki örtüyü, heyvanat aləmi	B. – 4.2.2.
8. Dünya dövlətlərinin müxtəlifliyi	43. Biz hansı regionda yaşayırıq	
	44. Türk dünyası birliyi	H-b. – 2.1.2.
	45. Dövlətlərin idarə edilməsi formaları	H-b. – 2.1.2.
	46. Dövlətlərin inzibati ərazi bölgüsü	H-b. – 2.1.2.
	47. Əhəlinin yerləşməsi	
	48. Praktiki dərslər. Dünya əhəlisinin dil tərkibi və əhəlinin məskunlaşması	
	49. Layihə: Ölkələrin müxtəlifliyi	H-b. – 2.1.2.
9. İqtisadiyyat və coğrafiya	50. İqtisadi fəaliyyət	H-b. – 2.3.1.
	51. Təsərrüfat və iş yerləri	H-b. – 2.3.1.
	52. İqtisadi əməkdaşlıq	
	53. Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı	
	54. İqtisadiyyat və ətraf mühit	H-b. – 1.2.1.
	55. Praktiki dərslər (Rollu oyun). “Ekoloji məhkəmə”	H-b. – 1.2.1.

Riy. – Riyaziyyat, H-b. – Həyat bilgisi, , Az.t. – Azərbaycan Tarixi, Fiz. – Fizika , Əd.-t. – Ədəbiyyat, Üm.t. – Ümumi tarix, B. – Biologiya

6. İLLİK PLANLADIRMA NÜMUNƏSİ

Tarix (həftələrə)	Mövzu üzrə ayrılmış vaxt	Qiymətləndirmə üsul və vasitələri	Resurslar	İnteqrasiya	Mövzular	Təd. Vah.	Mövzular üzrə reallaşdırılan standartlar
Sentyabr 3-cü həftə	1 s.	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası)	Dərslik	Ü-t.1.1.1 Az. t- 1.1.1.1.2. 1.	İlk coğrafi biliklərin toplanması	YER HAQQINDA BİLİKLƏRİN İNKİŞAFI	1.1.1
Sentyabr 4-cü həftə	1 s.	Tapşırıqvermə (çalışmalar), Rubrik(nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası)	Yarımkürələrin fiziki xəritəsi, dərslik	Ü-t.1.1.1.	Yeni dünyanın kəşfi		1.1.1
Oktyabr 1-ci həftə	1 s.	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası), Tapşırıqvermə (çalışmalar)	Yarımkürələrin fiziki xəritəsi, dərslik	Ü-t.1.1.1	Avstraliya və Antarktidanın kəşfi		1.1.1
Oktyabr 2-ci həftə	1 s.	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası)	Yarımkürələrin fiziki xəritəsi, dərslik,	Ü-t.1.1.1.	Debat dər. Yeni materiklə- rin kəşfi nə vərdir		1.1.1
Oktyabr 3-cü həftə	1 s.	Şifahi sual-cavab (şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), Rubrik (nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası)	Yarımkürələrin fiziki xəritəsi, dərslik	Ü-t.1.1.1.	Coğrafiya elmi müasir dövrdə		1.1.1
Oktyabr 4-cü həftə		KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ					

7. COĞRAFIYA DƏRSLƏRİNDƏ MÜASİR TƏLİM TEKNOLOGİYALARI

Mətnlərlə işin təşkili

Mətn tədris prosesində əsas təlim materialıdır. Ona görə də mətnlə işin düzgün təşkili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İnformasiyanın tam mənimsənilməsi üçün şagirdlər oxuduqlarını başa düşməlidirlər. Mətnlə iş üsullarının öyrənilməsi şagirdlərə mətnlə müstəqil işləmək bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməyə imkan verir. Bununla yanaşı, verilən metodlar şagirdlərdə çox vacib vərdişlərdən biri olan ünsiyyət vərdişlərini formalaşdırır. 6-cı sinif coğrafiya müəllimləri üçün metodik vəsaitdə Klaster, İQS, Ziqzaq və BİBÖ üsulları ətraflı şərh edilmişdir. Mətnlə işin digər üsullarını təklif etmək olar:

Ardıcıl suallar üsulu. Şagirdlərə mətni birgə diqqətlə oxumağa, onu düşünməyə köməklik edir. Şagirdlər növbə ilə lazım olan mətni hissə-hissə ucadan oxuyurlar. Bir abzas oxuduqdan sonra ikinci şagird oxunan hissədən sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra onlar rollarını dəyişirlər. Sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir.

Mətndə əsas sözlərin araşdırılması üsulu. Əsas sözlər və söz birləşmələri təlim materialını yadda saxlamağa kömək edir. Bu dəstək sözlərin köməyi ilə mətnin əsas məzmununu asanlıqla bərpa etmək olar. Şagirdlər mətndə əsas sözləri seçib onları vərəqə (dəftərə) köçürürlər. Adətən, əsas anlayışlar dərslikdə qalın şriftlə verilir. Açar sözlər məlumatın sonradan açılması üçün seçilir. Seçilmiş dəstək sözlərə əsaslanaraq şagirdlərə mətnin hissəsini danışmaq təklif oluna bilər. Mətn üzrə əsas sözlər şifahi cavabın əsası ola bilər.

Açar sözlər əsasında dərsliyin mətninə suallar tərtib edilməsi. Bu metod şagirdlərdə suallar quraşdırmaq vərdişlərini inkişaf etdirir. Şagirdlər növbə ilə mətni abzasla oxuyurlar, birlikdə bu abzasdan açar sözləri seçir və onu dəftərə yazırlar. Termin sözlərdən suallar tərtib edirlər. Onları çox da böyük olmayan vərəqlərə yazırlar. Şagirdlərdən biri bu sualı oxuyur, ikincisi ona cavab verir. Əgər cavab düzgün kimi qəbul edilsə, vərəqin arxa tərəfinə yazılır. Bu kart-cavabı şagirdlər sonradan mövzu üzrə öz biliklərini yoxlamaq üçün istifadə edə bilərlər.

Planın və köməkçi sxemlərin tərtib edilməsi. Plan və sxemlər əsas olanı əsas olmayandan ayırmağa, mətnin əsas məzmununu müəyyən etməyə, hissələrin qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmağa kömək edir. Bunlar hamısı materialın sistemləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Plan – mətnin struktur-məzmun təşkilini (mikromövzuların ardıcılığını, onların qarşılıqlı əlaqələrini) əks etdirən xüsusi bir sxemdir.

Birlikdə oxuyaq. Metodik üsul bu və ya digər informasiyanın sadəcə təkrarlanmasını deyil, təlimi başa düşmə səviyyəsinə yönəltməyə imkan verir. Metodun istifadə edilməsi şagirdlərin müxtəlif növ fəaliyyətlərinin təşkilinə imkan verir: biri mətni oxuyur və oxuduqlarını izah edir, digəri isə mətnə aid sual hazırlayır. Bu zaman təpəşirdən asılı olmayaraq bütün şagirdlər mətni dərinləndirərək düşünməli, onu qruplaşdırmalı, suallar verməli və onlara cavab verməlidirlər.

Mətnə əsasən cədvəlin doldurulması. Cədvəllər mətnin əsas ideyasını aşkar etməyə imkan verir. Məsələn: “Azərbaycanın iqlimi” dərsi.

İqlim tipi	Yayıldığı ərazi	Yağıntıların miqdarı	Mövsüm xüsusiyyətləri	
			yay	qış

KEYS metodu (tematik tədqiqat)

Keys (ingiliscə “case” – hadisə, vəziyyət) hər hansı bir praktik problemin həlli yollarının kollektiv və ya fərdi axtarışını tələb edən təlim materialıdır. Onun fərqləndirici xüsusiyyəti real həyatdan götürülən faktlar əsasında problemlə situasiyanın təsvir edilməsidir.

Keys olaraq elmi, publisistik, bədii, yaxud tədris materialları götürülə bilər. Keysə verilən tələblər:

1. Müzakirəsi mümkün olan və birmənalı həlli olan aktual problemlərin qoyulması.
2. Mətnin dərslərin mövzusunə və məqsədinə uyğunluğu.
3. Tədqiq olunan problemin təhlilinin aparılması və həlli yollarının axtarışı üçün kifayət qədər informasiyanın olması.
4. Problemin müəllif qiymətləndirməsinin olması.

Müzakirənin nəticələrinin surətlə qeydə alınması üçün qrupa təlimat və şablonun paylanması məqsədmüvafiqdir.

Keyslə iş mərhələləri.

1. Mətni oxuyun.
2. Mətnə hansı problemdən bəhs edildiyini müəyyənəldir.
3. Problemin (yaxud problemlərin) nədə təzahür etdiyini dəqiqləşdirin.
4. Problemin həlli yollarını müzakirə edin (“Əqli hücum”).
5. Qrupun qərarını təqdim etməyə hazırlayın.
6. İşin yekununu təqdim edin.

Təlim layihələri

Təlim layihəsi şagirdlərin birgə yerinə yetirdiyi öyrədici və yaradıcı fəaliyyətdir. Layihələr şagird tərəfindən sərbəst, yaxud müəllimin nəzarəti ilə yerinə yetirilir. Layihə şagirdlərin təlim fəaliyyətini praktik məsələlərin həllinə tətbiq etməyə imkan verir, onlarda əməkdaşlıq və birgə fəaliyyət bacarıqlarını formalaşdırır, təlim prosesini şagird üçün fəal və mənalı edir. Təlim layihələrinin müxtəlif növləri vardır. Dominant fəaliyyət növünə görə layihələr *məlumatlandırıcı*, yaxud *tədqiqedic* olur.

Davamlılığına görə *qısamüddətli* (bir və ya iki dərs) və *uzunmüddətli* (bir ay və daha çox) olur.

İştirakçıların sayına görə layihələr fərdi, qrup, kollektiv və ya qarışıq (işin müxtəlif mərhələlərində həm qrup, həm də fərdi iş planlaşdırılır) ola bilər.

Məlumatlandırıcı layihə obyekt və ya hadisə haqqında məlumatın toplanmasına, təhlilinə, ümumiləşdirilməsinə və təqdim edilməsinə yönəlmişdir. Məlumatlandırıcı layihənin əsas məqsədi məhz məlumatın axtarışı, emalı və təqdim edilməsi bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Bu səbəbdən, yaxşı olar ki, məlumatlandırıcı layihələrin hazırlanmasında bu və ya digər dərəcədə bütün şagirdlər iştirak etsinlər. Müəyyən şərtlər daxilində məlumatlandırıcı layihə tədqiqat layihəsinə çevrilə bilər.

Tədqiqat layihəsi tədqiqatın predmetinin və tədqiqat metodlarının dəqiq müəyyən edilməsinə nəzərdə tutur. Bu növ layihələr elmi-tədqiqat işinə bənzərdir: mövzunun əsaslandırılması, tədqiqat probleminin müəyyənləşdirilməsi, fərziyyənin irəli sürülməsi, məlumat mənbəyinin və problemin həlli üsullarının təyin edilməsi, alınan nəticələrin ümumiləşdirilməsi və müzakirəsi. Tədqiqat layihələri, adətən, uzunmüddətli olur və nəticələri böyük bir bölmənin və ya kursun sonunda təqdim edilir.

8. MÜASİR QIYMƏTLƏNDİRMƏ

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 2 sentyabr 2013-cü il tarixli 792 nömrəli əmri ilə 1–7-ci siniflərdə məktəbdaxili qiymətləndirmə qaydalarında bir sıra dəyişiklik edilmişdir (bax: <http://www.muallim.edu.az/arxiv/2013/34/26.htm>).

Müasir məktəbdaxili qiymətləndirmə məqsədinə, rol və vəzifələrinə, növlərinə, xüsusiyyətlərinə, meyar və göstəricilərinə, üsul və vasitələrinə görə fərqlənir. Müasir qiymətləndirmədə məzmun standartlarının mənimsənilməsi, şagirdin qazandığı dəyərlər qiymətləndirilir. Bu qiymətləndirmə müəllimin subyektiv rəyinə əsaslanmır, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir, qiymətləndirmə standartları əsasında qurulur, daha obyektiv, dəqiq, adekvat və sistemli həyata keçirilir.

Yeni ümumi orta təhsil proqramı (kurikulum) nəticəyönümlü prinsipi ilə hazırlanmışdır. Bu prinsipi görə şagirdlərin əldə etdikləri təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi vacibdir. Çünki artıq şagirdin hər hansı bir mövzunu dərslərdən əzbərləyib danışması onun bilik, bacarıq, vərdiş və dəyərlərinin ölçüsü ola bilmir. Müəllim hər bir dərs üçün reallaşdıracağı məzmun standartlarından təlim nəticələri müəyyənləşdirməli və sonda bu təlim nəticələrini meyarlarla ölçməyi bacarmalıdır.

Hər bir məktəbdaxili qiymətləndirmə növünün üsul və vasitələri vardır. Qiymətləndirmə üsulu dedikdə, bu prosesin hansı formada həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Qiymətləndirmənin məqsədindən asılı olaraq üsul və vasitələr fərqli olur.

Müasir məktəbdaxili qiymətləndirmə diaqnostik, formativ və summativ kimi növlərə bölünür.

Diaqnostik qiymətləndirmə fənn üzrə təlimin hər hansı bir mərhələsində şagirdlərin ilkin bilik və bacarıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Diaqnostik qiymətləndirmə şəraitə görə təlim məqsədləri və strategiyalarında çevik dəyişikliklər aparmağa, şagirdlərin maraq dairəsi, dünyagörüşü, yaşadığı mühit haqqında məlumat almağa imkan verir. Diaqnostik qiymətləndirmə rəsmi xarakter daşımır, rəqəmdən istifadə olunmur, nəticələr müəllimin şəxsi qeyd dəftərində əks olunur.

Diaqnostik qiymətləndirmədə istifadə olunan üsul, vasitələr və şagird fəaliyyətinin növləri

Üsullar	Vasitələr	Fəaliyyətin növləri
Müşahidə (müəllim şagirdin təlim fəaliyyətini müşahidə əsasında qiymətləndirir)	Müşahidə vərəqi (şagirdin təlim fəaliyyətindən gözlənilən nəticəni əks etdirən meyarlar cədvəli)	Dərsdə şagirdin müşahidə edilməsi və meyarlar cədvəlinə qeyd olunması
Müsahibə (şifahi yoxlama)	Müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin diaqnoz qoymaq istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq)	Mövzu üzrə müxtəlif insanlardan müsahibə götürmək
Tapşırıqvermə	Çalışmalar	Praktik çalışmaların, tapşırıqların yerinə yetirilməsi
Valideynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə söhbət	Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq)	Valideyn iclasında sorğu vərəqlərinin doldurulması

Diaqnostik qiymətləndirmənin nəticələrindən aşağıdakı məqsədlərlə istifadə olunur:

- təlim prosesində fərdi yanaşmanı təmin etmək üçün;
- təlim prosesində qrup və cütlərin təşkilində;
- tədris olunacaq fənn və ya mövzu ilə bağlı maraq və ehtiyaclarının müəyyənəşdirilməsində;

Formativ qiymətləndirmə təlim prosesinin hər hansı bir mərhələsi üçün müəyyən olunmuş nəticələr əsasında şagirdlərin bilik və bacarıqlarının formalaşma səviyyəsinin qiymətləndirilməsidir. Bu qiymətləndirmə tədris prosesinin düzgün istiqamətləndirilməsini, səmərəliliyini, şagirdlərin təlim sahəsində irəliləyişlərinin izlənilməsini təmin edir, şagirdlərin təlim ehtiyaclarının öyrənilməsinə imkan yaradır. Formativ qiymətləndirmə dərsdə reallaşdırılması nəzərdə tutulmuş alt-standartlardan çıxarılmış təlim nəticələrinə görə müəyyən edilmiş meyarlara əsasən aparılır. Formativ qiymətləndirmə rəsmi qiymətləndirmə deyil, nəticələr müəllimin şəxsi qeyd dəftərində və məktəbli kitabçasında şagirdin idraki və hərəkəti fəaliyyətinin səviyyələrinə uyğun sözlərlə ifadə olunur. Heç bir rəqəm və simvoldan, “mənimsəyir”, “mənimsəmir”, “bilir”, “bilmir”, “yaxşı”, “orta”, “zəif” və digər bu kimi ifadələrdən istifadə olunmur. Müəllim formativ qiymətləndirmədə şagirdin fəaliyyətini bütün dərs boyu izləyir, nəticələri yazmaq üçün dərsin sonunda 6 dəqiqəyədək vaxt ayırır. Eyni bir standart bir neçə dərsdə reallaşdığına görə formativ qiymətləndirmə zamanı jurnalda şagirdin adının qarşısında hər dərsdə qeydlərin olması mütləq deyil. Şagirdlər fəaliyyətlərində potensial imkanları daxilində həmin bacarıqlara yiyələnmənin müxtəlif səviyyələrini nümayiş etdirə bilirlər. Buna görə də formativ qiymətləndirmə zamanı şagirdlər eyni bir meyarın 4 və ya daha artıq səviyyəsi ilə qiymətləndirilə bilər.

Formativ qiymətləndirmənin üsul, vasitələr və şagird fəaliyyətinin növləri:

Üsullar	Vasitələr	Fəaliyyətlər
Müşahidə	Müşahidə vərəqləri	Qrupda və ya cütdə iş
Şifahi sual-cavab	Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi	Təqdimatlar
Tapşırıqvermə	Çalışmalar	Praktik çalışmaların, tapşırıqların yerinə yetirilməsi
Valideynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə söhbət	Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq)	Sorğu vərəqlərinin doldurulması və ya müzakirə
Layihə	Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyar cədvəli	Müstəqil (yaradıcı) iş
Rubrik	Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası	Yoxlanılan bacarıq üzrə hər hansı fəaliyyət növü
Şifahi və yazılı təqdimat	Meyar cədvəli	Qrup işi və ya fərdi tədqiqatın təqdimatı
Test	Test tapşırıqları	Test tapşırıqlarının həlli
Özünüqiymətləndirmə	Özünüqiymətləndirmə vərəqləri	Özünüqiymətləndirmə vərəqlərinin doldurulması

Formativ qiymətləndirmənin nəticələrindən aşağıdakı məqsədlərdə istifadə olunur:

- cari və perspektiv (illik) planlaşdırmanın təkmilləşdirilməsində;
- təlim tapşırıqlarının seçilməsində;
- ev tapşırıqlarının verilməsində;
- sinifdəki təlimin istiqamətləndirilməsində;
- təlim prosesində qrup və cütlərin təşkilində;
- şagirdlərin irəliləyiş və geriləmələrinin müəyyənəşdirilməsində.

Summativ qiymətləndirmə təhsilin hər hansı mərhələsində (tədris vahidinin, yarım-ilin və ilin sonunda) şagirdlərin əldə etdikləri nailiyyətlərin qiymətləndirməsidir. Summativ qiymətləndirmə məzmun standartlarının mənimsəmə səviyyəsinin etibarlı göstəricisidir. Bu qiymətləndirmə kiçik (KSQ) və böyük (BSQ) summativ qiymətləndirmə olaraq iki növdən ibarətdir. KSQ tədris vahidlərinin sonunda, BSQ isə ildə iki dəfə, yarımillərin sonunda aparılır.

Summativ qiymətləndirmənin üsul, vasitələr və şagird fəaliyyətinin növləri:

Üsullar	Vasitələr	Fəaliyyətlər
Yoxlama yazı işləri	Yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi	Tapşırığın vaxtında, düzgün, sərbəst yerinə yetirilməsi
Layihə	Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyar cədvəli	Layihənin meyarlar əsasında qiymətləndirilməsi

Şifahi sorğu	Şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi	Mövzunun şərhı
Test	Test tapşırıqları	Test suallarının cavablandırılması
Tapşırıqvermə	Tapşırıq, çalışma	Praktik tapşırıqların vaxtında, düzgün, sərbəst yerinə yetirilməsi
Yaradıcılıq və əl işləri	Mövzulara müvafiq olaraq rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri	Təsvir etmə, yapma, şeirin qoşulması, essenin yazılması, məsələ qurulması, əl işlərinin hazırlanması

Summativ qiymətləndirmənin nəticələrindən aşağıdakı məqsədlərlə istifadə olunur:

- şagirdlərin təlim problemlərini müəyyənləşdirmək;
- şagirdlə əks əlaqə qurmaq və onu stimullaşdırmaq;
- planlaşdırma aparmaq və təkliflər vermək;

Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmə isə rəsmidir və 1, 2, 3, 4, 5 rəqəmlərindən istifadə olunaraq rəsmi jurnalda qeyd olunur.

Qiymətləndirmə vasitəsi kimi çoxvariantlı testlərdən geniş istifadə edilməsi, şagirdin nə qədər çox test həll edərsə, bir o qədər nailiyyət qazanar fikri tədrisin keyfiyyətini aşağı salan amillərdən biridir. Qiymətləndirmə vasitələri hazırlayarkən çoxvariantlı testlərlə yanaşı, qısa cavablı, çoxseçimli, səhv-düzgün, uyğunlaşdırma, bir neçə düzgün cavablı test, açıq suallardan istifadə oluna bilər. Qiymətləndirmə vasitələrindəki tapşırıqlar dərstdə keçilənlərə uyğun olmalıdır.

Şagirdə yarımillik qiymət çıxarmaq üçün $Y_1 = \frac{s_1 + s_2 + \dots + s_n}{n} \cdot \frac{40}{100} + s_1 \cdot \frac{600}{100}$ düsturu

rundan istifadə olunur. Burada Y – şagirdin I və ya II yarımil üzrə qiymətini, $ksq_1, ksq_2, \dots, ksq_n$ – şagirdin müvafiq yarımil ərzində kiçik summativ qiymətləndirmələrinin nəticələrini, n – müvafiq yarımildə keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmələrin sayını, BSQ isə I və ya II yarımildə keçirilən böyük summativ qiymətləndirmənin nəticəsini bildirir.

Yarımillik qiymətlərə görə illik qiymət çıxarılır. Aşağıdakı cədvəldə şagirdin yarımilliklərdə aldığı qiymətlərə görə illik qiymətin müəyyənləşdirilməsi qaydası göstərilmişdir.

Y1	Y2	İllik
2	2	2
2	3	3
2	4	3
2	5	4

Y1	Y2	İllik
3	2	2
3	3	3
3	4	4
3	5	4

Y1	Y2	İllik
4	2	3
4	3	3
4	4	4
4	5	5

Y1	Y2	İllik
5	2	3
5	3	4
5	4	4
5	5	5

MÖVZULAR ÜZRƏ TƏLİM MATERİALLARI İLƏ İŞ TEXNOLOGİYASININ ŞƏRHİ

TƏDRİS VAHİDİ – 1

YER HAQQINDA BİLİKLƏRİN İNKİŞAFI

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **5 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 1 / Mövzu: **İLK COĞRAFİ BİLİKLƏRİN TOPLANMASI**

ALT STANDARTLAR	1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Yer haqqında biliklərin əldə edilməsi, toplanması və ötürülməsinin coğrafiya elminin və cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətini izah edir. - Xəritədə baş verən dəyişiklikləri coğrafi biliklərin inkişafı ilə əlaqələndirir.

Mövzu tədris ilinin birinci dərsi olduğu üçün müəllimin diaqnostik qiymətləndirmə aparması məqsəduyğundur.

Bu mövzuda 1.1.1. standartı qismən reallaşacaqdır. Mövzuda şagirdlərə məlumatların toplanıb ötürülməsinin coğrafiya elminin və cəmiyyətin inkişafında rolu, in-

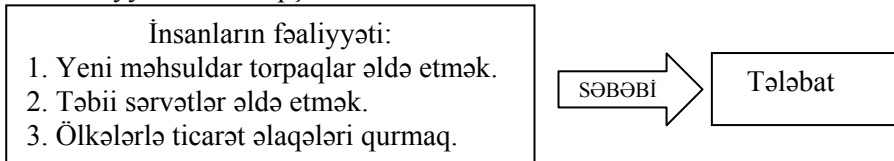
sanların ətraf aləm haqqında biliklərinin inkişafı nəticəsində xəritədə dəyişikliklər şagirdlərə izah olunur.

A Motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərin diqqətini dərslikdə verilmiş şəkllə yönəltmək və müvafiq sualları müzakirə etmək olar. Şagirdlərdən kimin Qobustan qorugunda olduğu soruşulur və qaya üzərindəki rəsmlər barədə təəssüratlarını bölüşməsi xahiş edilir. Bu zaman qədim insanların bilikləri ötürmək üçün istifadə etdikləri üsullar müzakirə oluna bilər. 6-cı sinif dərslində “Səyyahlar, tədqiqatçılar və turistlər” mövzusunda Tur Heyerdalın səyahətini xatırlatmaq faydalı olardı.

B “Fəaliyyət”də verilən tapşırıq əsasən şagirdlər coğrafi biliklərin toplanmasının tarixi inkişafını izləyə bilərlər. Müzakirə sualı kimi “Coğrafi biliklərin inkişafı nə üçün lazım idi” sualı ilə şagirdləri coğrafi biliklərin insanlara ətraf aləmi öyrənmək, onlardan səmərəli istifadə etmək və s. məsələlərə istiqamətləndirmək məqsədəuyğundur.

C Mətn üzərində işi müxtəlif üsullarla təşkil etmək olar. Təklif olunan üsullar cütlər, yaxud kiçik qruplar üçün istifadə oluna bilər.

Şagirdlər məndəki ilk üç abzasla tanış olduqdan sonra insanların fəaliyyətinin səbəbini – məndə yazılan bir sözü (*Tələbat*) təyin edirlər. Müəllim aşağıdakı sxemi boş halda şagirdlərə təqdim edə bilər. Çərçivədə yalnız “İnsanların fəaliyyəti” yazılır və şagirdlərə onu doldurmaq təklif edilir. Sonra isə insan fəaliyyətlərinin səbəbini müəyyən etmək tapşırılır. Nəticədə belə bir sxem alınır:

Müəllimin şagirdlərə tələbatların dəyişməsinə izah etmək üçün sualla müraciət etməsi faydalı olardı: “Müasir dövrdə insanların səyahət etmələrinin səbəbləri nədir?”

Mətnin qalan hissəsi ilə tanışlıqdan sonra müəllim suallarla müraciət edə bilər. – Qədimdən insanlar informasiyanı hansı vasitələrlə ötürürdülər? İnformasiyanın ötürülməsi yolları necə dəyişmişdir? İndiki dövrdə informasiya necə ötürülür? Şagirdlər nəticələri aşağıdakı formada təqdim edə bilər.

1. Tikililərin, müxtəlif əşyaların üzərində simvol və işarələrlə göstərmişlər
2. Əfsanə və nağıllar vasitəsilə
3. Kitablار və sadə xəritələrin köməyi ilə

D “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” başlığı altında verilmiş tapşırıqda şagirdlər müxtəlif dövrlərə aid olan xəritələrdə yaranmış dəyişiklikləri müqayisə etməlidir. Müəllimin sualları şagirdləri aşağıdakı nəticələri çıxarmağa yönəltməlidir:

1. Qədim xəritələrdən fərqli olaraq, müasir xəritələrdə Amerika, Antarktida və Avstraliya, eləcə də yeni coğrafi adlar təsvir edilmişdir. 2. Qədim xəritələrdə okeanda olan xeyli saylı adalar yox idi.

Nə öyrəndiniz başlığında verilmiş tapşırıqda şagirdlər fərdi olaraq açar sözləri cümlələrdə düzgün yerinə qoyaraq oxumalıdırlar. Məsələn, “İlk coğrafi biliklər **coğrafiya elminin** inkişafına səbəb olmuşdur. İnsanlar yeni ərazilər mənimsəmək üçün **səyahət** edirdilər. Əldə olunan biliklər əsasında **xəritələr** tərtib olunurdu”.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1-ci sual şagirdlərlə müzakirə edilərək cavablandırıla bilər. Şagirdlər ətraf mühətdən məhsul əldə etmək, yeni otlaq və əkin sahələri əldə etmək cavabına doğru istiqamətləndirilməlidir.

2-ci sualın cavabı: tələbat, mənimsəmə və öyrənmə, biliklərin toplanması, elmin inkişafı.

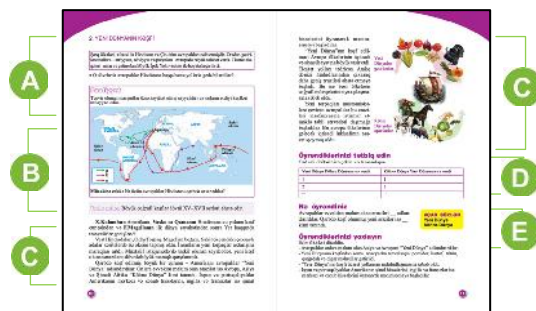
Qiymətləndirmə meyarı: izahetmə, əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yer haqqında ilkin biliklərin coğrafiya elminin inkişafına təsirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yer haqqında ilkin biliklərin coğrafiya elminin inkişafına təsirini qismən izah edir.	Yer haqqında ilkin biliklərin coğrafiya elminin inkişafına təsirini əsasən izah edir.	Yer haqqında ilkin biliklərin coğrafiya elminin inkişafına təsirini əhatəli izah edir.
Xəritədə baş verən dəyişiklikləri coğrafi biliklərin inkişafı ilə əlaqələndirərkən ciddi səhvlərə yol verir.	Xəritədə baş verən dəyişiklikləri coğrafi biliklərin inkişafı ilə çətinliklə əlaqələndirir.	Xəritədə baş verən dəyişiklikləri coğrafi biliklərin inkişafı ilə əlaqələndirərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Xəritədə baş verən dəyişiklikləri coğrafi biliklərin inkişafı ilə düzgün əlaqələndirir.

Dərs 2 / Mövzu: YENİ DÜNYANIN KƏŞFİ

ALT STANDARTLAR	1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Yeni Dünyanın kəşf edilməsi nəticəsində xəritədə təsvir edilən yeni coğrafi obyektləri adlandırır və kəşflər edilmiş yeni əraziləri xəritədə göstərir.

6-cı sinif Coğrafiya kursundan şagirdlər Böyük Coğrafi Kəşflər dövrünün səyyahları X.Kolumb, A.Vespuççi, F.Magellanın səyahət marşrutları haqqında təsəvvürlərə malikdirlər. Şagirdlərin diqqətini bu səfərlərin nəticəsi olaraq xəritədə baş verən dəyişikliklərə yönəltmək məqsəduyğundur. Bunun üçün hazırda istifadə edilən fiziki xəritə ilə 9-cu səhifədə təsvir edilən qədim xəritənin müqayisəli təhlili standartın açılmasına imkan verir.

A Motivasiya mərhələsində xəritə üzərində “qiyabi səyahət” etmək olar. Şagirdlərdən Çin və Hindistanda “səyahət etmək” üçün hansı coğrafi obyektlərdən keçməyin mümkünlüyünü soruşaraq, cavabları əsasında bilik səviyyələrini müəyyən etmək olar.

B “Fəaliyyət” mərhələsində şagirdlər tapşırığı cütlər şəklində yerinə yetirə bilər. Tapşırığı yerinə yetirərkən kontur xəritədə tələb olunan coğrafi obyektləri və səyahət marşrutlarını qeyd etmək məqsədəuyğundur. İlk növbədə, şagirdlərə kontur xəritədə işləmək qaydalarını xatırlatmaq faydalı olardı:

1. Xəritənin sol küncündə görülmək üçün ad yazılır. Məsələn: “Səyahət marşrutları”.
2. Obyektlərin adları aydın və çap hərfləri ilə yazılmalıdır.
3. Əgər kontur xəritədə obyektin adını yazmaq mümkün deyilsə, obyektin üzərində rəqəm yazılmalı və xəritənin aşağı hissəsində rəqəmin nəyi ifadə etdiyi açılmalıdır.
4. Kontur xəritədə karandaşdan istifadə olunmalıdır.
5. Səyahət marşrutlarının kimə məxsus olduğu xəritənin aşağısında göstərməlidir. Marşrut xətləri müxtəlif rənglərlə çəkilməlidir.

C Yeni materialların mənimsənilməsi üçün şagirdlərə “İDS” (səmərəli oxu və aktiv qeydetmə sistemi) üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Bunun üçün, ilk növbədə, bu üsuldan necə istifadə edəcəklərini şagirdlərin yadına salın. İDS-in təşkil edilməsi üçün şagirdlər kağızdan nazik zolaq kəsib kitabın kənarına qoyurlar. Mətni oxuduqca uyğun qeydlər edilir və sonradan onun müzakirəsi təşkil olunur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Yeni Dünya Köhnə Dünyaya nə verdi?	Köhnə Dünya Yeni Dünyaya nə verdi?
Avropa ölkələrinin iqtisadi və siyasi həyatına böyük təsir etdi.	Ayropalılar bu əraziləri insafsızcasına istismar etməklə təbii sərvətləri daşımağa başladılar.
...	...

E Nə öyrəndiniz.

Ayropalılar əvvəlcədən məlum olan əraziləri **Köhnə Dünya** adlandırdılar. Qərbi yarımkürəsində kəşf olunan iri quru sahələri isə **Yeni dünya** kimi tanınırdı.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

1. Səhv fikirləri düzəldin.

– Avropalılar onlara məlum olan Asiya və Avropanı “Yeni Dünya” adlandırırdılar. Bu fikri iki üsulla düzəltmək olar:

A) Avropalılar onlara məlum olan Asiya və Avropanı “Köhnə Dünya” adlandırırdılar.

B) Avropalılar qərbdə kəşf edilmiş böyük bir qurunu – Amerikanı “Yeni Dünya” adlandırırdılar.

– Yeni Dünyanın kəşfi Amerikadan Avropaya pomidor, kartof, tütün, qarğıdalı, günəbaxan və digər məhsulların gəlməsinə səbəb oldu.

– Yeni Dünyanın kəşfi Avropadan keçən ticarət yollarının məhdudlaşmasına səbəb oldu.

– İspan və portuqallar Amerikanın mərkəzi və cənub hissələrini, ingilis və fransızlar isə şimal hissələrini öyrənərək mənimsəməyə başladılar.

Qiymətləndirmə meyarları: adlandırma, xəritədə göstərmə

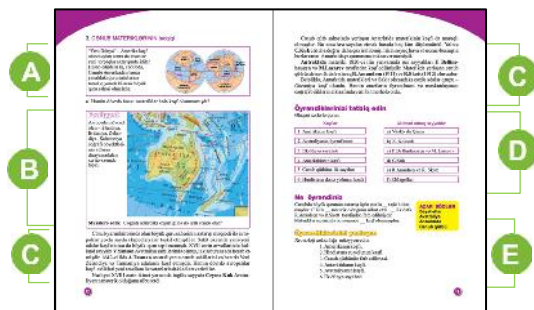
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Xəritədə təsvir olunan obyektləri adlandırmaqda çətinlik çəkir.	Xəritədə təsvir olunan obyektləri müəllimin verdiyi sualların köməyi ilə adlandırır.	Xəritədə təsvir olunan obyektləri adlandırarkən kiçik səhvlər buraxır.	Xəritədə təsvir olunan obyektləri düzgün və sərbəst adlandırır.
Kəşflər nəticəsində xəritədə təsvir edilən yeni coğrafi obyektləri göstərməkdə çətinlik çəkir.	Kəşflər nəticəsində xəritədə təsvir edilən yeni coğrafi obyektləri müəllimin köməyi ilə göstərir.	Kəşflər nəticəsində xəritədə təsvir edilən yeni coğrafi obyektləri kiçik qüsurlarla buraxmaqla göstərir.	Kəşflər nəticəsində xəritədə təsvir edilən yeni coğrafi obyektləri düzgün və tam göstərir.

Kontur xəritədə işin qiymətləndirmə meyarı

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Marşrutlar və coğrafi obyektlər səhv və səliqəsiz təsvir olunub.	Marşrut və coğrafi obyektlərin bəziləri təsvir olunub.	Marşrut və coğrafi obyektlərin təsvirində cüzi səhvlər var.	İş səliqəlidir, marşrutlar və coğrafi obyektlər dəqiq təsvir olunub.

Dərs 3 / Mövzu: AVSTRALIYA VƏ ANTARKTİDANIN KƏŞFİ

ALT STANDARTLAR	1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Cənub materiklərinin kəşf edilməsi nəticəsində xəritəyə əlavə edilmiş yeni coğrafi obyektləri sadalayır. • Kəşf edilən coğrafi obyektləri xəritədə göstərir.

A Motivasiya dərslikdə verilən məlumat əsasında aparıla bilər. Amerika kəşf olunduqdan sonra insanların nə üçün yeni torpaqlar axtarışında olmasının səbəblərini şagirdlərdən soruşa bilərsiniz.

B “Fəaliyyət”dəki tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər nəticəyə gəlməlidirlər ki, xəritə üzərində dəyişikliklər və coğrafi adlar avropalıların – portuqalların, ispanların, ingilislərin etdikləri kəşflərlə bağlıdır. Yeni əraziləri kəşf edən insanlar bu əraziləri öz vətənlərinin şərəfinə oxşar adlarla adlandırırdılar.

C Mətnlə işi kontur xəritə və cədvəl üzrə iş əsasında qurmaq olar. Hər bir abzası oxuduqdan sonra şagirdlərə oradakı coğrafi adları – Avstraliya, Yeni Zelandiya, Tasmaniya, Antarktidanı kontur xəritədə qeyd etmək tapşırılır. Eyni zamanda, şagirdlər cədvəldə verilmiş tarixlərə əsasən materikləri tədqiq edən səyyahların adlarını və onların nailiyyətlərini qeyd edirlər.

Tarix	Səyyahın adı	Nailiyyətləri
XVII əsrin əvvəli		
1642		
XVIII əsr		
1820		
1911		
1912		

Mətnlə işi təqdimatların nümayişi ilə də təşkil etmək olar. Təqdimatlar Avstraliyanı tədqiq etmiş Yanson, Kuk və Tasman; Antarktida materikində Cənub qütbünü ilk dəfə fəth edən Rual Amundsen; qütbə yaxın məsafədə buzlar arasında həlak olmuş Robert Skot haqqında maraqlı məlumatlar əsasında hazırlana bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Doğru cavablar : 1 – b; 2 – d; 3 – f; 4 – e; 5 – e; 6 – a

Nə öyrəndiniz.

C.Kuk **Avstraliyanın** materik olduğunu sübut etdi. **Cənub qütbü** ilk dəfə R.Amundsen və R.Skott tərəfindən fəth edilmişdir. Materiklər içərisində ən sonuncu **Antarktida** kəşf edilmişdir.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

1. Xronoloji ardıcılıq: 1 – 2 – 6 – 5 – 4 – 3

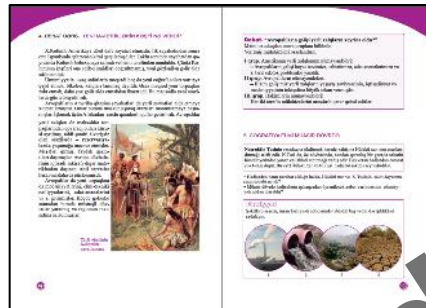
Qiymətləndirmə meyarları: sadalama, xəritədə göstərmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müəllimin verdiyi sualların köməyi ilə coğrafi obyektləri sadalayır.	Coğrafi obyektləri çətinliklə sadalayır.	Coğrafi obyektləri, əsasən, sadalayır.	Coğrafi obyektləri səhvsiz sadalayır.
Coğrafi obyektləri xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Coğrafi obyektləri xəritədə qismən göstərir.	Coğrafi obyektləri xəritədə göstərərək kiçik səhvlər buraxır.	Coğrafi obyektləri xəritədə dəqiq göstərir.

Dərs 4. / Mövzu: DEBAT DƏRS. YENİ MATERİKLƏRİN KƏŞFİ NƏ VERDİ?

ALT STANDARTLAR	1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Kəşf və tədqiqatların nəticələrini müxtəlif mövqelərdən qiymətləndirir.

Kəşflərin Amerika və Avropa ölkələrinin iqtisadi və siyasi həyatına təsirinin müzakirəsi şagirdlərdə qiymətləndirmə və öz mövqələrini təsdiqləmə bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Dərsin debat şəklində keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üçün dərslikdə verilmiş rollara uyğun olaraq şagirdlər qruplara bölünür.

I qrup. Amerikanın yerli xalqlarının nümayəndələri

II qrup. Avropalıların nümayəndələri

III qrup. Hakimlər

Qruplar yaradıldıqdan sonra onlara təlimat verilir:

- Dərslikdən mətni oxuyun, öz mövqeyinizə əsasən məlumatları toplayın.
- Qrup üzvləri ilə müzakirə edin, mətndən əlavə bildiklərinizi yada salın.
- Hər qrupun çıxış etməsi üçün iki dəfə imkan yaradılır. Çıxışlar üçün sübut və dəlillərinizi hazırlayın.
- Rəqib qruplara veriləcək suallar haqqında düşünün.

Debatların təqribi ssenarisi:

	Şagird	Fəaliyyət	Vaxt
1	“Yerli əhali”nin ilk çıxışı	Mövqələrinin təsdiqi üçün dəlillər gətirir.	5 dəq.
2	“Avropalılar” qrupu	İlk çıxış edənlərin dəlillərinin əsassız olduğunu sübut etmək üçün suallar verir.	3 dəq.
3	“Avropalılar”ın ilk çıxışı	“Yerli əhali” qrupunun dəlillərini tənqid edərək öz mövqələrini bildirir.	5 dəq.
4	“Yerli əhali”	Avropalıların birinci çıxış edən qrupuna suallar verir.	3 dəq.
5	“Yerli əhali”nin ikinci çıxışı	Öz qruplarının üstünlüyünü qeyd edərək debatın nəticələrini yekunlaşdırır.	4 dəq.
6	“Avropalılar”ın ikinci çıxışı	Öz qruplarının üstünlüyünü qeyd edərək debatın nəticələrini yekunlaşdırır.	4 dəq.

Debatları dinləyən hakimlər debatın nəticələrini qiymətləndirmək üçün müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə edə bilirlər (6-cı sinfin müəllim üçün metodiki vəsaitində “Debat dərslərin təşkili”ndə təklif edilən üsuldan istifadə etmək olar).

Dərs 5 / Mövzu: COĞRAFIYA ELMİ MÜASİR DÖVRDƏ

ALT STANDARTLAR	1.1.1. Kəşf və tədqiqatlar nəticəsində xəritədə baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Müasir tədqiqat və informasiya mənbələrinin coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu izah edir. - Müxtəlif coğrafi informasiya mənbələrindən istifadə edərək məlumatı toplama bacarığını nümayiş etdirir.

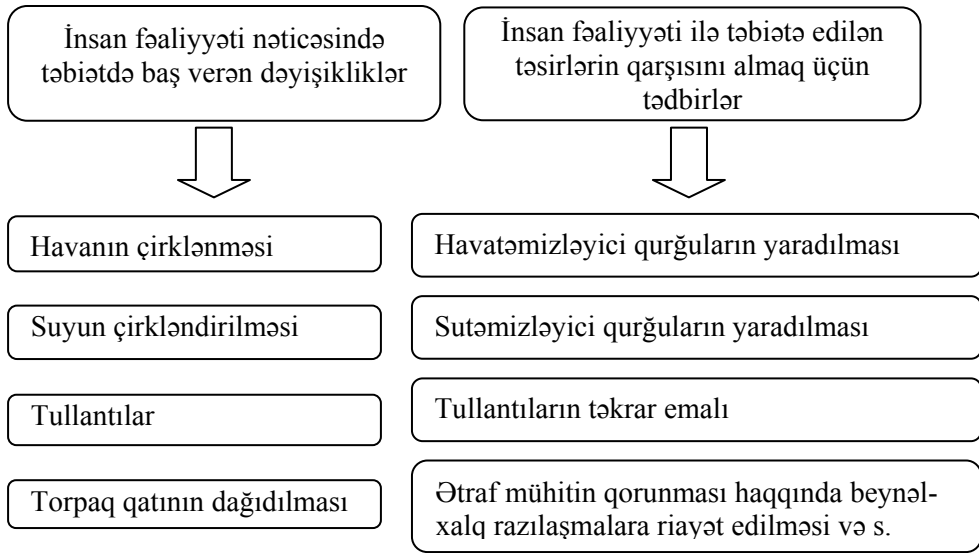
Dərs şagirdləri coğrafi tədqiqatların müasir metodları ilə tanış edir. Şagirdlərin nəzərinə çatdırmaq lazımdır ki, coğrafiyanın müvəffəqiyyətlə öyrənilməsi coğrafi xəritələrdən, həmçinin internet, mətbuat və başqa mənbələrdən istifadə etmədən mümkün deyil.

The image displays three panels (A, B, and C) from a lesson plan for Geography. Panel A shows a map of Azerbaijan with a red dot indicating a location. Panel B shows a map of Azerbaijan with a red dot indicating a location. Panel C shows a map of Azerbaijan with a red dot indicating a location.

A Motivasiyanı dərslərdə verilmiş hadisə ilə başlamaq olar. Bu zaman şagirdləri fəal müzakirələrə cəlb etmək üçün istiqamətləndirici suallar vermək olar. Məsələn:

- Xan və alim baş verənləri seyr etmək üçün niyə hündürlüyə qalxmışdılar?
- Onların durduqları yüksəkliklə rəsədxananın hansı oxşar cəhətləri var?
- N.Tusi kainatda baş verənlərdən xəbərdar olmaq üçün rəsədxananın tikintisini necə əsaslandırdı?

B “Fəaliyyət” mərhələsində siniflə aşağıdakı sxemi tərtib etmək olar:

Şagirdlərlə “Coğrafiya elminin qarşısında nə kimi vəzifələr durur?” sualının müzakirəsi 2 istiqamətdə aparıla bilər:

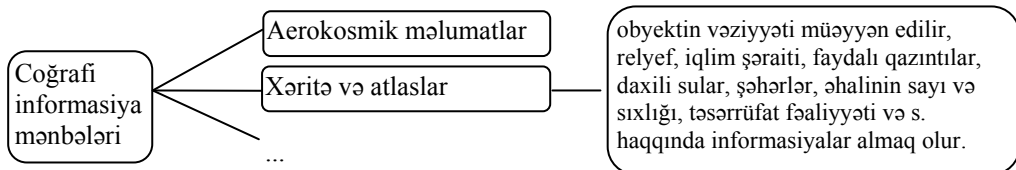
1. Elmin və texnikanın sürətli inkişafı ilə əlaqədar ətraf mühitə insanın təsiri gücləndi. İnsanın təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində Yer kürəsinin müxtəlif ərazilərində relyef və iqlimdə dəyişikliklər baş verdi. Dünyanın müəyyən bir yerində suya olan tələbatı ödəmək üçün süni su anbarları tikilirsə, digər tərəfində əksinə, mövcud su ehtiyatları çirklənməyə məruz qalır və ya məhv edilir. Aral dənizini misal gətirmək olar.

Faydalı qazıntılar əldə etmək üçün Yerin təkindən milyon tonlarla süxur çıxarılır, bu zaman relyef formaları dağıdılır və torpaq qatı məhv edilir. Bitki və heyvanların bir çox növləri yox olmaq təhlükəsi qarşındadır. Əldə edilmiş elmi məlumatlar təbiətin qorunması və onun sərvətlərinin effektiv istifadəsi problemlərini daha da aktuallaşdırır.

2. İnsanın təsərrüfat fəaliyyətinin yüksək sürətlə inkişafı, təbiətdə mümkün dəyişikliklərin ilkin proqnozlarının verilməsi ehtiyacını yaradır. Məsələn, su-elektrik stansiyalarının tikintisindən əvvəl həmin ərazinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətləri mü-təxəssislər tərəfindən öyrənilməlidir. Ətraf mühitə bu tikintinin mənfi və müsbət təsirinin nəticələri əvvəlcədən proqnozlaşdırılmalıdır. Fiziki coğrafiya mütəxəssisləri sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatının yerləşdirmə layihələrində dəyişiklik edə bilər.

C Yeni materialın izahı zamanı şagirdlərə müasir dövrdə Yer haqqında

informasiyaların hansı yollarla toplanması barədə məlumat vermək olar. Vurğulamaq olardı ki, Yer səthinin tədqiqi müxtəlif yollarla həyata keçirilir: süni peyklərdən çəkilmiş kosmik şəkilləri göstərmək olar. Onlara dərslikdə verilmiş sxemin davamını işləməyi təklif edə bilərsiniz. Bu fəaliyyətin qruplarda həyata keçirilməsi məqsəduyğundur. Hər qrupa bir və ya iki mənbənin verdiyi məlumatları şərh etmək tapşırılır. Sxemin bir qolunun nümunəsi belə ola bilər:

Digər mənbələr üzrə:

Aerokosmik məlumatlar – kosmosdan çəkilmiş şəkillərin köməyi ilə planetimizdə baş verən dəyişiklikləri qeydə alıb təhlil etmək mümkün olur. Bu, insanların çətinliklə gedib çıxı biddiyi və ya tamamilə əlçatmaz yerlər haqqında informasiya toplamağa imkan verir. Kosmik şəkillər əsasında materik və okeanların xüsusiyyətlərini müəyyən etmək olar; obyektin və ya hadisənin yayılma sərhədlərini – məsələn, çirkləndirilmiş əraziləri, hər hansı ərazidə faydalı qazıntıların mövcudluğunu müəyyən etmək, hava proqnozları vermək və s. məlumatları əldə etməyə kömək edir, şəhərlərin çəkilmiş şəkilləri ayrı-ayrı rayonlarda ekoloji vəziyyət haqqında informasiya verir. Şəkillərin çoxillik təhlili təbii mühitin vəziyyətinə dair monitorinqin aparılmasına imkan verir, ərazinin bataqlaşması haqqında informasiyanı vaxtında almağa kömək edir, səhrələşmənin baş verməsi, qum tufanlarının yaranması, dağ buzlaqlarının hərəkətləri, dəniz sahillərinin konfigurasiyasında baş verən dəyişikliyi, göl, çay, akvatoriyaların çirkləndirilməsi, qütb enliklərində buzun vəziyyətinə və s. nəzarət edib vaxtında qərar qəbul etməyə imkan verir.

İnternet axtarış sistemləri və dövri mətbuat – bu mənbələrdən istənilən mövzuda informasiya əldə etmək olur.

Coğrafi informasiya sistemləri – planetimiz haqqında informasiyanı: kartoqrafiyanın, statistikanın və siyahıyaalmaların, hidrometeoroloji məlumatlar, çöl-ekspedisiya müşahidələrinin materialları, qazıma və sualtı zondla aparılan tədqiqatların nəticələri.

İşin yekunlaşdırılması vaxtı şagirdlərlə hansı informasiya mənbələrinin keçmişdə, hansıların isə dövrümüzdə istifadə olunması müzakirə oluna bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Bu tapşırığı şagirdləri cütlərə bölməklə aparmaq məqsəduyğundur. İş praktik əhəmiyyətə malik olmalıdır. Tapşırıq şagirdlərin bundan sonrakı fəaliyyətləri üçün kömək məqsədi daşımalı və plan rolunu oynamalıdır. Yaxşı olar ki, işin yerinə yetirilməsində şagirdlər müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə etsinlər.

Nümunə.

Yaşadığınız regionun öyrənilməsi: Şəki şəhəri

İstifadə ediləcək mənbələr	Hansı məlumatları əldə etmək olar?
İnternet axtarış sistemləri	Şəhərin tarixi
Xəritə və atlaslar	Şəhərin koordinatları
Dövri mətbuat	Şəhərsəlmada baş verən yeniliklər
Çöl tədqiqatları – ekspedisiyalar	Şəki xanlarının sarayı haqqında informasiya, şəhərin şəkilləri

Şagirdlərə yaşadıkları regiona aid informasiyaları toplamağı təklif edin. Bunun üçün onlara müəyyən vaxt, məsələn, 2-3 həftə verin. İşin gedişinin cədvəl şəklində təqdim edilməsini xahiş edin. Nəticələr təqdimat formasında ola bilər. Təqdimatda toplanan informasiyaların məzmunu ilə yanaşı, onların necə əldə edilməsinə diqqət etmək tövsiyə olunur.

Nə öyrəndiniz.

Tədqiqatların aparılmasında **coğrafi informasiya mənbələri** mühüm rol oynayır. Coğrafi informasiya sistemləri köməyi ilə müxtəlif biliklər əldə etmək mümkündür.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

1. İzah etmə; 2. Kəşf və təsvir etmə; 3. Proqnozlaşdırma

Qiymətləndirmə meyarları: izah etmə, nümayiş etdirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müasir tədqiqat və informasiya mənbələrinin coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu müəllimin köməyi ilə izah edir.	Müasir tədqiqat və informasiya mənbələrinin coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu çətinliklə izah edir.	Müasir tədqiqat və informasiya mənbələrinin coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu, əsasən, izah edir.	Müasir tədqiqat və informasiya mənbələrinin coğrafiya elminin inkişafındakı rolunu düzgün izah edir.
Müxtəlif coğrafi informasiya mənbələrindən istifadə edərək məlumat toplama bacarıqlarını nümayiş etdirməkdə çətinlik çəkir.	Müxtəlif coğrafi informasiya mənbələrindən istifadə edərək məlumat toplama bacarıqlarını qismən nümayiş etdirir.	Müxtəlif coğrafi informasiya mənbələrindən istifadə edərək məlumat toplama bacarıqlarını, əsasən, nümayiş etdirir.	Müxtəlif coğrafi informasiya mənbələrindən istifadə edərək məlumat toplama bacarığını tam nümayiş etdirir.

I TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

*Təklif olunan tap-
şırıqları nəşriyyatın
saytından yükləmək
olur.*

1. Yer haqqında ilkin biliklərin inkişafında hansı ölkələrin xidmətləri böyük olmuşdur?

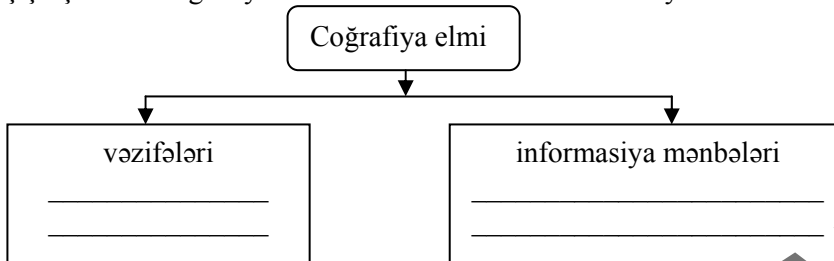
- A) Almaniya, Rusiya, Fransa
- B) Çin, Hindistan, Misir
- C) Yunanıstan, Kanada, Avstraliya
- D) Türkiyə, İran, İtaliya
- E) ABŞ, Fransa, İspaniya

2. Coğrafi adları cədvəlin uyğun xanalarına yazın:

Şimali Amerika; Avropa; Şimali Afrika; Cənubi Amerika; Asiya

Köhnə Dünya	Yeni Dünya

3. Boş çərçivələrə coğrafiya elminin vəzifələrini və informasiya mənbələrini yazın.

4. Səhv fikirləri düzəldin:

- XVIII əsrin ikinci yarısında A.Tasman Avstraliyanın materik olduğunu sübut etdi.
- Avstraliya R.Amundsen və R.Skott tərəfindən kəşf edildi.
- İnsanlar yeni əraziləri mənimsədikcə ətraf mühit dəyişərək daha məhsuldar torpaqlar formalaşmış və atmosfer havası təmizlənmişdir.
- Avropalıların Amerika qitəsinə səyahətləri Amerikaya çoxlu təbii sərvətlərin gətirilməsinə səbəb olmuşdur.

5. Kolumbun səyahəti hansı nəticəni verdi?

- A) Yerin kürə formasının sübut edilməsi
- B) Okeanların vahid olduğunun təsdiq edilməsi
- C) Böyük İpək yolunun inkişafı
- D) Qərbdə yeni torpaqların kəşfi
- E) Hindistana dəniz yolunun kəşfi

6. Avropalıların Amerikaya gəlişi yerli əhali üçün hansı müsbət və mənfi nəticələrə səbəb oldu?

Müsbət nəticələr	Mənfi nəticələr

7. Böyük Coğrafi kəşflər dövrünə aid olanların adlarının altından xətt çəkin.

V.Qama R.Skott C.Kuk F.Magellan X.Kolumb M.Lazarev

8. Cümlələri tamamlayın.

Köhnə Dünyadan gətirilənlər: _____

Yeni Dünyadan aparılanlar: _____

9. Antarktida materikini kəşf etmiş səyyahlar

- A) R.Skott və P.Rəis
- B) F.Magellan və X.Kolumb
- C) F.Bellinshauzen və M.Lazarev
- D) R.Amundsen və R.Skott
- E) C.Kuk və A.Tasman

10. Xəritədə göstərilən marşrut hansı səyyaha məxsusdur?

- A) F.Magellan
- B) X.Kolumb
- C) C.Kuk
- D) A.Vespucci
- E) Vasko da Qama

TƏDRİS VAHİDİ – 2

YER KÜRƏSİNİN KARTOQRAFİK TƏSVİRİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir.

1.3.2 Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **5 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 6 / Mövzu: COĞRAFI KOORDİNATLAR

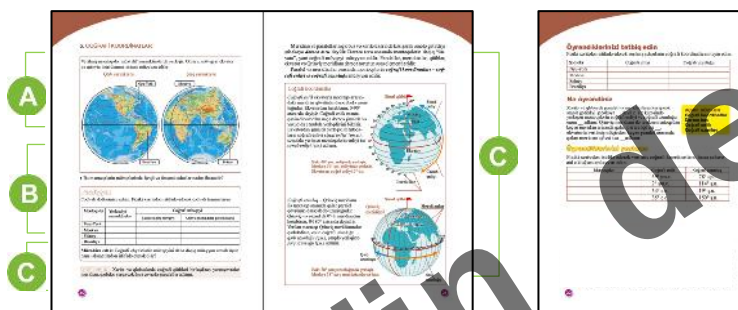
ALT STANDARTLAR

1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir.

1.3.2 Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

- Coğrafi enlik və coğrafi uzunluğun təyinatını izah edir.
- Xəritədə məntəqənin coğrafi koordinatını təyin edir.

Şagirdlər bu mövzuda coğrafi koordinatları – coğrafi enlik və coğrafi uzunluqları müəyyən etməyi öyrənəcəklər.

A Motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərlə dərslikdə təsvir olunan hadisəni müzakirə edib, verilən suala cavablarını dinləmək olar.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırığı cütlərlə və ya qrupla yerinə yetirmək mümkündür. Şagirdlərdən 6-cı sinifdə aldıkları biliklərə əsasən yarım kürələr xəritəsin-

dəki məntəqələrin coğrafi mövqələrinin ekvator və Qrinvic meridianına əsasən müəyyən edilməsi tələb olunur.

Məntəqələr	Yerləşdiyi yarımkürelər	Coğrafi mövqeyi	
		Ekvatora görə mövqeyi	Qrinvic meridianına görə mövqeyi
Nyu-York	şimal, qərb	şimal	qərb
Moskva	şimal, şərq	şimal	şərq
Sidney	cənub, şərq	cənub	şərq
Braziliya	cənub, qərb	cənub	qərb

C Yeni materialların şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi üçün hər abzasın əsas sözlərinə sual tərtib edilməsi metodundan istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Məntəqələrin coğrafi enlik və uzunluqlarının təyin edilməsi üçün şagirdlər dəqiq alqoritm üzrə fəaliyyət göstərməlidir.

Enlikləri təyin edərkən:

1. Obyekti xəritə üzərində tapmaq.
2. Onun hansı yarımküredə olduğunu müəyyən etmək.
3. Obyektin yerləşdiyi paralelin hansı enlik olduğunu təyin etmək.

Obyekt iki paralel arasında yerləşirsə, bu zaman:

1. Ekvator istiqamətindən obyektə ən yaxın paralelin enliyini təyin etmək.
2. Bu paraleldən obyektə qədər olan dərəcəni müəyyən etmək. Əgər paralellər 10° -dən bir çəkilibsə, deməli, 1 dərəcə bu məsafənin $1/10$ hissəsidir.
3. Alınan rəqəm obyektə ən yaxın paralellə toplanır. Məsələn, Nyu-Dehli şəhərinə ekvator tərəfdən ən yaxın paralel 20° şm.en.-dir. Bu paralellə şəhər arasında 8° məsafə vardır. Deməli, Nyu-Yorkun coğrafi enliyi 28° -dir.

Obyektin coğrafi uzunluğunu təyin etmək üçün:

1. Obyekti xəritədə tapmaq.
2. Onun Şərq və ya Qərb yarım kürəsində yerləşdiyini müəyyən etmək.
3. Obyektin yerləşdiyi meridianın coğrafi uzunluğunu təyin etmək.
Obyekt iki meridian arasında yerləşirsə, bu zaman:
– Obyekti Qrinvic meridianı istiqamətindən müəyyən etmək.
– Bu meridianın obyektə qədər olan uzaqlığını təyin etmək. Meridianların 20 dərəcədən bir çəkildiyini nəzərə alın.
4. Alınan rəqəm obyektə ən yaxın meridianla toplanır.

Məntəqələrin enlik və uzunluğunun təyin edilməsinə aid bacarıqları möhkəmləndirmək üçün dünyanın siyasi xəritəsi üzərində şagirdlərin cütlərlə işləməsi məqsədəuyğundur: şagirdlər vərəqdə 5-7 şəhərin adını yazır və bir-birinə ötürürlər. Təqdim olunan məntəqələrin koordinatları təyin edilir.

Dərsin izahı üçün verilən saytdan istifadə etmək olar:

http://www.youtube.com/watch?v=a9IVgAcjq_4

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Şəhərlər	Coğrafi enliyi	Coğrafi uzunluğu
Nyu York	39 şm.e	73 q.u
Moskva	56 şm.e.	38 ş.u.
Sidney	35 c.e.	150 ş.u.
Braziliya	11 c.e.	50 q.u.

arasında qalan paralel qövsü **coğrafi uzunluq**, ekvatorla verilmiş nöqtədən keçən paralel arasında qalan meridian qövsü isə **coğrafi enlik** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın:

Məntəqələr	Coğrafi enlik	Coğrafi uzunluq
Nyu York	39 ⁰ şm.e.	73 ⁰ q.u.
Sinqapur	2 ⁰ şm.e.	114 ⁰ ş.u.
Keyptaun	34 ⁰ c.e.	19 ⁰ ş.u.
Sidney	35 ⁰ c.e.	150 ⁰ ş.u.

gəmi eyni sürətlə qəza yerinə yollanır. Bu gəmilərdən hansı qəza yerinə daha tez çata bilər? Kontur xəritə üzərində gəmilərin hərəkət marşrutlarını çəkin.

Nə öyrəndiniz. Xəritə və qlobusda paralel və meridianların kəsişərək əmələ gətirdiyi şəbəkəyə **dərəcə toru** deyilir. Yer kürəsində yerləşən məntəqələrin coğrafi enliyi və coğrafi uzunluğu onun **coğrafi koordinatları** adlanır. Qriniç meridianı ilə verilən məntəqədən keçən meridian

Diferensial təlim. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün tapşırıq:

1. 30 c.e. və 70 ş.u.-da dayanan gəmi qəza-ya uğrayır və radist gəminin koordinatını söyləyərək kömək istəyir. 30 c.e. və 110 ş.u. ərazisində olan “Ümid” və 20 c.e. və 50 ş.u. ərazisində olan “İnam” adlı iki

Oyumatlandırma meyarı: izah etmə, təyinetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Xəritədə coğrafi enlik və coğrafi uzunluğun təyinatını izah etməyə çətinlik çəkir.	Xəritədə coğrafi enlik və coğrafi uzunluğun təyinatını izah edərkən tez-tez səhvlərə yol verir.	Xəritədə coğrafi enlik və coğrafi uzunluğun təyinatını, əsasən, izah edir.	Xəritədə coğrafi enlik və coğrafi uzunluğun təyinatını ətraflı izah edir.
Xəritədə məntəqənin coğrafi koordinatını müəllimin köməyi ilə çətinliklə təyin edir.	Xəritədə məntəqənin coğrafi koordinatını səhvlərlə təyin edir.	Xəritədə məntəqənin coğrafi koordinatını kiçik səhvlərə yol verərək təyin edir.	Xəritədə məntəqənin coğrafi koordinatını düzgün təyin edir.

Dərs 7 / PRAKTİK DƏRS. XƏRİTƏDƏ NÖQTƏLƏRİN COĞRAFİ MÖVQEYİNİN TƏYİN EDİLMƏSİ

ALT STANDARTLAR	13.2 Kartografik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Məntəqələrin coğrafi koordinatlarını müəyyən edir. - Məntəqələr arasındakı məsafəni həm dərəcə, həm də km-lə təyin edir.

Bu dərisdə verilən tapşırıqlar şagirdlərdə məntəqələrin coğrafi koordinatlarının, məntəqələr arasındakı məsafənin müəyyən edilməsi bacarığını formalaşdıracaq.

“Fəaliyyət 1”.

- a) Şimal – Qutondağ, Cənub – Astaraçay, Şərq – Şahdili, Qərb – Sədərək: ekvatoran şimalda, Qrinvic meridianından – şərqdə
- b) Azərbaycan Respublikasının ucqar nöqtələrinin coğrafi koordinatları:

Şimal – Qutondağ – 42° şm.e, 46° ş.u

Cənub – Astaraçay – 38° şm.e 49° ş.u

Şərq – Şahdili- 40° şm.e, 50° ş.u

Qərb – Sədərək – 40° şm.e 45° ş.u

“Fəaliyyət 2”.

- a) qərb və şərq nöqtələri arasındakı dərəcə fərqi – $50^{\circ} - 45^{\circ} = 5$
- b) şimal, cənub arasındakı dərəcə fərqi $42-38=4$
- c) ucqar şimal nöqtəsindən şimal qütbünə qədər olan məsafə = $90-42=48$
- d) ucqar cənub nöqtəsindən ekvatora qədər = 38

“Fəaliyyət 3”.

40° şm. en.	Şm. qütbü	5550 km ($90 - 40 = 50^{\circ}$; $50^{\circ} \times 111$)
40° şm. en.	Ekvator	4440 km ($40^{\circ} \times 111$)
40° şm. en.	40° c. en.	8880 km ($40+40=80$; 80×111)

“Fəaliyyət 4”.

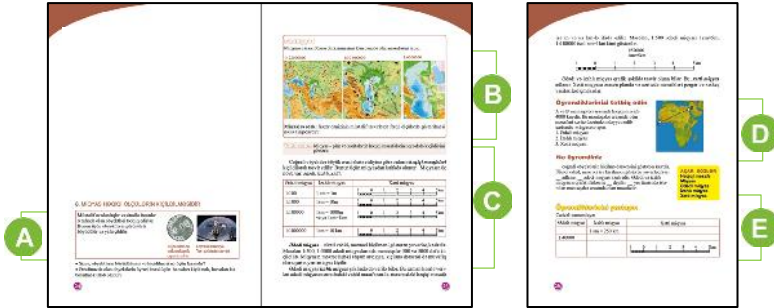
Bakı – 50° ş.u.	Pekin – 117° şərq uzunluğu	117 ş.u.- 50 ş.u= 67 ; $67 \times 85,4 = 5721,4$ km
Bakı – 50° ş.u.	Ankara – 32° şərq uzunluğu	50 ş.u.- 32 ş.u.= 18 ; $18 \times 85,4 = 1537,2$ km
Bakı – 50° ş.u.	Vaşinqton – 78° qərb uzunluğu	50 ş.u.+ 78 .q.u= 128 x $85.4=10931,2$ km

Qiymətləndirmə meyarları: müəyyən etmə, təyinetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məntəqələrin coğrafi koordinatını müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Məntəqələrin coğrafi koordinatını müəllimin köməyi ilə müəyyən edir.	Məntəqələrin coğrafi koordinatını kiçik səhvlərlə müəyyən edir.	Məntəqələrin coğrafi koordinatını dəqiq müəyyən edir.
Məntəqələr arasındakı məsafələri dərəcə və km-lə təyin etməkdə çox çətinlik çəkir.	Məntəqələr arasındakı məsafələrin dərəcə və km-lə təyində müəllimin köməyindən istifadə edir.	Məntəqələr arasındakı məsafələrin dərəcə və km-lə təyində kiçik səhvlərə yol verir.	Məntəqələr arasındakı məsafələri dərəcə və km-lə dəqiq təyin edir.

Dərs 8 / Mövzu: MİQYAS

ALT STANDARTLAR	1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir. 1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Miqyasın növlərinin xüsusiyyətlərini izah edir. • Xəritənin miqyasını təyin edir.

6-cı sinifdən şagirdlər miqyasdan istifadə etməklə obyektlər arasında məsafəni təyin etməyi öyrənmişlər. Bu dərsdə şagirdlər “ədədi”, “xətti”, “izahlı miqyas” anlayışlarını və onların xüsusiyyətlərini öyrənəcəklər.

A Motivasiyanı dərslidəki şəkillərə sual verməklə qura bilərsiniz. Məsələn: “Sizcə, gözəl görünməyən orqanizmlərə niyə lupa ilə baxırlar? Yer səthindəki obyektlər təsvir edilərkən nə üçün kiçildilir və ya böyüdüldür? Qafqaz dağlarına yarımkürələr xəritəsində və Azərbaycanın fiziki xəritəsində baxsaq, hansı fərqləri görürük?”

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıqın məqsədi: şagirdlər hər hansı obyektin təsvirinin miqyasdan asılı olaraq müxtəlif ölçüdə olmasını başa düşməlidirlər.

C İzahat zamanı yeni terminlərin praktik tapşırıqlar vasitəsilə möhkəmləndirilməsi faydalıdır. Şagirdlərə belə tapşırıqlar vermək olar:

Ədədi miqyas.

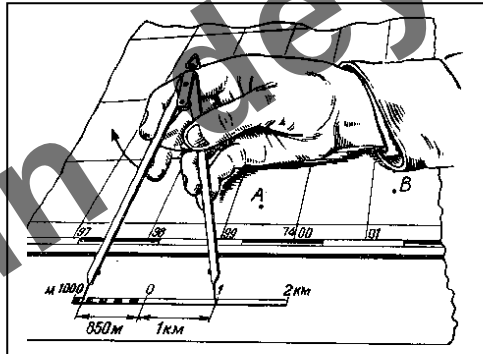
1. Dəftərdə tərəfi 100 sm olan kvadratı 1:50 miqyasda çəkin.
2. Ədədi miqyasdan istifadə edərək dünyanın siyasi xəritəsində hər hansı iki məntəqə arasında məsafəni təyin edin.

İzahlı miqyas.

1. Tərəfi 3 m olan kvadratı 1 sm-də 1 m miqyasında çəkin.
2. İzahlı miqyasdan istifadə edərək dünyanın siyasi xəritəsində hər hansı iki məntəqə arasında məsafəni təyin edin.

Xətti miqyas.

Xətti miqyasa aid tapşırıq verməzdən əvvəl şagirdlərə izahat vermək və xətti miqyasdan necə istifadə etməyi nümayiş etdirmək lazımdır. Xətti miqyasdan istifadə

etmək üçün ilk növbədə qrafik formada çəkilən sxemin böyük və kiçik bölgülərinin qiymətini bilmək lazımdır. Əvvəlcə xəritə üzərindəki obyektlər arasında məsafə ölçü pərgarı vasitəsilə ölçülür. Açılmış pərgarın sol iynəsi xətti miqyasın sol tərəfindəki 0-dan sağa tərəf ölçülür. Pərgarın sağ ucu böyük bölgünün içərisində istənilən nöqtəyə düşə bilər. Pərgarın sağ ucunu böyük bölgünün sonuna qədər yaxınlaşdırmaq lazımdır. Bundan sonra ölçülən hissənin sol tərəfində kiçik bölgü təyin edilir (məsələn, şəkildə sağda 1 sm, solda isə 8,5 bölgü olarsa, deməli, xəritə üzərində bu rəqəm 1 km 850 m ola bilər). İşin yekununda xətti miqyasa aid bir neçə tapşırıq vermək olar.

Yeni materialın izahı aşağıdakı sxemin çəkilməsi ilə paralel aparıla bilər.

Dərsin izahatı zamanı bu ünvandakı videodərsdən istifadə etmək olar:

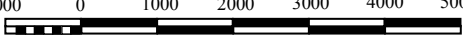
<http://interneturok.ru/ru/school/geografiya/6-klass/plan-i-karta/masshtab-plana>

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. Xəritə üzərində A və B məntəqələri arasındakı məsafə xətkəşlə ölçülür. Həqiqi məsafə – 4000 km ölçülmüş məsafəyə bölünərək miqyas tapılır. Məsələn, əgər xəritə üzərində A və B məntəqələri arasındakı məsafə 4 sm olarsa,

$$M = H(m):X(sm), \text{ yəni } 4000 \text{ km}:4 \text{ sm} = 1000$$

izahlı miqyas 1 sm-də 1000 km

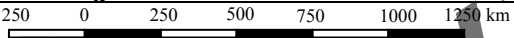
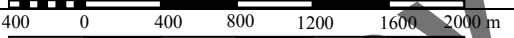
ədadi miqyas 1:100 000 000

xətti miqyas

Nə öyrəndiniz.

Miqyas coğrafi obyektlərin kiçilmə dərəcəsini göstərən kəsrdir. Surəti vahid, məxrəci isə kiçilməsini göstərən yuvarlaq kəsr **ədadi miqyas** adlanır. **İzahlı miqyas** ədədi miqyası izah edir. Ədədi və izahlı miqyasın qrafik ifadəsinə **xətti miqyas** deyilir. **Həqiqi məsafə** yer üzərində istənilən məntəqələr arasında olan məsafədir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

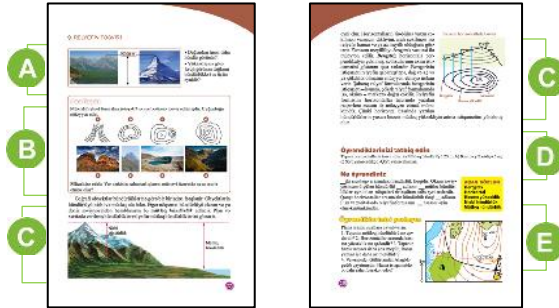
Ədədi miqyas	İzahlı miqyas	Xətti miqyas
1:25000000	1sm=250km	
1:40 000	1sm - 400m	
1:100000	1sm - 1km	

Qiymətləndirmə meyarı: izahetmə, təyinetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ədədli, izahlı xətti miqyası fərqləndirməkdə kobud səhvlərə yol verir.	Ədədli, izahlı xətti miqyası fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Ədədli, izahlı xətti miqyası fərqləndirməkdə müəllimin köməyindən istifadə edir.	Ədədli, izahlı xətti miqyası müstəqil şəkildə fərqləndirir.
Xəritələrin miqyasını təyin edərkən səhv edir.	Xəritələrin miqyasını təyin edərkən çətinlik çəkir.	Xəritələrin miqyasını təyin edərkən qüsurlara yol verir.	Xəritələrin miqyasını müstəqil təyin edir.

Dərs 9 / Mövzu: RELYEFİN TƏSVİRİ

ALT STANDARTLAR	1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir. 1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Yer səthinin nahamarlıqlarının müstəvi üzərində təsvirini izah edir. • Horizontallarının qiymətinə əsasən hesablamalar aparır.

Mətnə məqsəd nisbi hündürlük, mütləq hündürlük, horizontal, berqştrix və kəsmə yüksəklik anlayışlarının izahı şagirdlərdə Yer səthindəki nahamarlıqları müstəvi üzərində təsvir etmək bacarıqlarını formalaşdırır.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş şəkillər üzrə müzakirə təşkil etmək olar.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş fotosəkillərə uyğun gələn əyri xətləri müəyyənləşdirməklə şagirdlər relyefin müxtəlifliyinin onun müstəvi üzərində təsvirinin də müxtəlif olması nəticəsinə gəlirlər.

C “Horizontal” anlayışı izah edilməzdən əvvəl şagirdlərə “nisbi” və “mütləq” hündürlük anlayışlarını izah etmək məqsədəuyğundur. Bunun üçün mətnə verilən şəkil üzərində təhlil aparmaq faydalı olardı. Bu anlayışları praktik tapşırıq vasitəsilə möhkəmləndirmək olar. Məsələn, lövhədə belə bir sxem çəkib, aşağıdakı tapşırıqları vermək olar.

- Təpənin mütləq hündürlüyünü təyin edin. (159 m)
- Təpənin qərb yamacının nisbi hündürlüyünü təyin edin. ($159 - 129 = 30\text{ m}$)
- Təpənin şərq yamacının nisbi hündürlüyünü tapın. ($159 - 139 = 20\text{ m}$)

Mütləq hündürlük – dəniz səviyyəsinə görə ölçülür.

Nisbi hündürlük – ətək və yamac arasında qalan hündürlük fərqi.

Şagirdlərin “horizontal” və “kəsmə hündürlük” anlayışlarını başa düşməsi üçün əyani nümunələr misal gətirmək məqsədəuyğundur. Məsələn:

“Təsəvvür edin ki, ekskursiyaya getmisiniz. Təpənin yanında 4 qrupa bölünməklə, siz yamacın (şimal, cənub, şərq və qərb) hündürlüyünü ölçmək tapşırığı alırsınız.

Tapşırığı yerinə yetirərkən hər qrup ölçülən hündürlüklərdə dirək basdırır. Şagirdlərdən biri dirəklərin arasını rənglə çevrə şəklində birləşdirir. Beləliklə, çevrələrdən birincisi 1 metrədən, ikincisi 2 metrədən, üçüncüsü 3 metrədən və s.-dən bir çəkilir. Deməli, təpənin hər yamacında hündürlüyə doğru 5 dəfə dirək basdırılır. Təsəvvür edin ki, ölçmə işi bitdikdən sonra hava şarı ilə yuxarı qalxır və təpəyə baxırsınız. Nə görürsünüz?

Bu xətlər horizontallar adlanır. Onlar 1 m-dən bir çəkilmişdir. Daha hündür təpədə hündürlüklər 5 m-dən bir çəkilmişsə, horizontallar 5, 10, 15, 20 və s. olacaqdır.

Nə öyrəndiniz.

Nisbi hündürlük iki hündürlük arasındakı fərqi. Okean səviyyəsindən ölçülən hündürlük **mütləq hündürlük** adlanır. **Horizontal** mütləq hündürlükləri eyni olan nöqtələri birləşdirən səlis əyri xətlərdir. Qonşu horizontallar arasında qalan hündürlük fərqi **kəsmə yüksəklik** adlanır. Horizontallarda relyefin formasını **berqştrixə** əsasən təyin etmək mümkündür.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

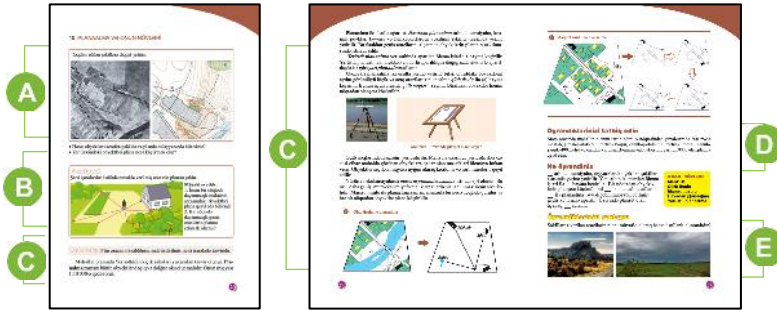
Tapşırıqların cavabları: 1) 160.7 m; 2) 2.5 m; 3) şimal-şərq yamacı meyilli, cənub yamacı isə hamardır; 4) Gülüstandan Alagölə.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yer səthinin nahamarlıqlarının müstəvi üzərində təsvirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yer səthinin nahamarlıqlarının müstəvi üzərində təsvirini çətinliklə izah edir.	Yer səthinin nahamarlıqlarının müstəvi üzərində təsvirini kiçik qüsurlarla izah edir.	Yer səthinin nahamarlıqlarının müstəvi üzərində təsvirini ətraflı izah edir.
Horizontallar üzərində hesablama apararkən səhvlərə yol verir.	Horizontallar üzərində hesablamaları çətinliklə yerinə yetirir.	Horizontallar üzərində hesablamalar apararkən səhvlərə yol verir.	Horizontallar üzərində hesablamalar apararkən müstəqil və düzgün həll edir.

Dərs 10 / Mövzu: PLANAAALMA VƏ ONUN NÖVLƏRİ

ALT STANDARTLAR	1.3.1. Kartoqrafik elementləri fərqləndirir. 1.3.2. Kartoqrafik elementlərə əsasən sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Məhəllin planını qütb və ya marşrut üsulu ilə tərtib edir. - Qütb və marşrut planaalmasını bir-birindən fərqləndirir.

Mövzuda əsas məqsəd planaalanmanın növlərini bir-birindən fərqləndirmək və onların tətbiq edilməsini öyrənməkdir. Şagirdlər bu mövzuda havadan planaalma, yerüstü planaalma və onun növlərini – qütb, marşrut planaalmasını öyrənəcəklər.

A Motivasiya yaratmaq üçün şagirdlərlə dərslikdə verilmiş şəkilləri müqayisəli təhlil etmək olar. “Məhəllin planı” anlayışını yada salmaqla onun qurulması zamanı şərti işarələrdən və miqyasdan istifadə etmənin vacibliyinin nəzərə çatdırılması məqsədəuyğundur.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırığı cütlərlə və ya qrupla yerinə yetirmək mümkündür. Tapşırığın məqsədi şərti işarələrdən istifadə etməklə verilmiş ərazinin planının qurulmasıdır.

C Şagirdlər yeni mövzunu cütlərdə ardıcıl suallar üsulu ilə mənimsəyə bilirlər. Onlara hər hansı ərazinin qütb planaalmasının tərtib edilməsi tapşırıla bilər.

Məhəllin planını necə tərtib etmək olar

Təchizat: planşet, kompas, karandaş, pozan, xətkəş, ruletka və transportir
Əvvəlcədən (sınıfdə və ya evdə) planşet hazırlayın: qalın kartonun üstünə (20 sm X 30 sm) A4 formatında kağız yapışdırın.

1. Açıq məhəldə bütün obyektləri qeyd edəcəyiniz bir nöqtə seçin. Bu nöqtə **qütb nöqtəsi** adlanır.
2. Öz planınız üçün miqyas seçin.

Məsələn: Qərbdən şərqə uzunluğu təxminən 600 metr olan sahənin planını hazırlamaq lazımdır. Bizim planı çəkdiyimiz vərəqin eni 30 sm-dir. Deməli, 30 sm-ə 600 m sığışmalıdır ($600:30=20$). Miqyas 1:20

3. Planşetdə miqyası qeyd edin və planın yuxarı küncündə ox şəkli çəkin. Oxun yanında “sm” hərfi yazın. Bu ox şimala istiqaməti göstərəcək.
4. Planşetdə qütb nöqtəsini qeyd edin.
5. Sonra planşeti elə çevirmək lazımdır ki, onun yuxarı tərəfi düz şimala baxsın.
6. Obyektləri seçin və onları planda qeyd edin. Hər bir obyekt üçün:
 - ilkin nöqtədən həmin obyektə qədər olan məsafəni ölçün. Məsafəni ruletka ilə və ya addımlarla ölçmək olar. Addımın orta uzunluğu, adətən, 60–70 sm-dir.
 - kompas ilə həmin obyektin azimutunu təyin edin (azimut şimala olan istiqamətlə verilən istiqamət arasında qalan və saat əqrəbi istiqamətində hərəkət edən bucaqdır).

- transportir ilə planda müvafiq bucaq qurun və verilmiş istiqamətdə köməkçi xətt çəkin.
 - bu xəttin üzərində “qütb”dən verilmiş nöqtəyəcən məsafəni qeyd edin. Bunun üçün məhəldə ölçdiyünüz məsafəni miqyasa bölmək lazımdır.
 - nöqtəni qeyd edin.
7. Şərti işarələrlə obyektləri adlandırın. İnternetdə məhəl planlarına baxın və orada hansı şərti işarələrdən istifadə edildiyinə fikir verin.
8. Köməkçi xətləri pozun. Müvafiq adları qeyd edin.
9. Planın arxa tərəfində soyadınızı, adınızı, sinfinizi yazın.

Planınızı aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirin.

	İşi qiymətləndirmə meyarları	Bəli	Xeyr
1.	İş səliqəli yerinə yetirilmişdir		
2.	Planşetdə miqyas göstərilmişdir		
3.	Şimala istiqaməti göstərən ox çəkilmişdir		
4.	Obyektlər qeyd olunmazdan əvvəl planşet şimala istiqamətləndirilmişdir		
5.	Məsafələri qeyd edərkən miqyasdan istifadə edilmişdir		
6.	Azimut planda transportir ilə təyin edilmişdir		
7.	Obyektlər planda şərti işarələrlə qeyd olunmuşdur		
8.	İşin müəllifi qeyd edilmişdir		

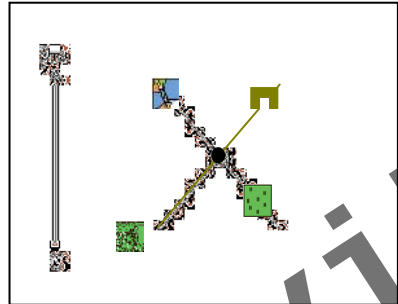
Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. A nöqtəsindən şimal-şərqə 5 sm, şimal-qərbə – 6 sm, cənub-qərbə 8 sm, cənub-şərqə 4 sm.

Nə öyrəndiniz. *Havadan planaalma* orbital stansiyalar, təyyarələrdən çəkilən şəkillər əsasında yerinə yetirilir. Yer səthində aparılan ölçmə işləri ilə *yerüstü planaalma* həyata keçirilir. Bir nöqtədən obyektlərin planşetə köçürülməsi *qütb üsulu* ilə planaalma adlanır. *Marşrut üsulu ilə planaalma* əvvəlcədən müəyyən edilmiş gediş xətti üzrə aparılır. Üzərində planşet olan üçayaq *menzula* adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Şagirdlər verilmiş şəkillərə əsasən dağlıq ərazidə marşrut üsulu ilə, düzənlik ərazilərdə isə qütb üsulu ilə planaalma düzgün olduğunu seçməlidirlər.

Qiymətləndirmə meyarı: Tərtibetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məhəllin planını tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Məhəllin planını müəllimin köməyi ilə tərtib edir.	Məhəllin planını tərtib edərək bəzi səhvlərə yol verir.	Məhəllin planını səhvsiz tərtib edir.
Qütb və marşrut planını bir-birindən fərqləndirməkdə çətinlik çəkir.	Qütb və marşrut planını müəllimin köməyi ilə fərqləndirir.	Qütb və marşrut planını bir-birindən fərqləndirərkən qüsurlara yol verir.	Qütb və marşrut planını bir-birindən müstəqil fərqləndirir.

II TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Avrasiyanın şimal ucqar nöqtəsi 72° şm.e. dairəsində yerləşir. Şimal qütbünə qədər olan məsafəni tapın.

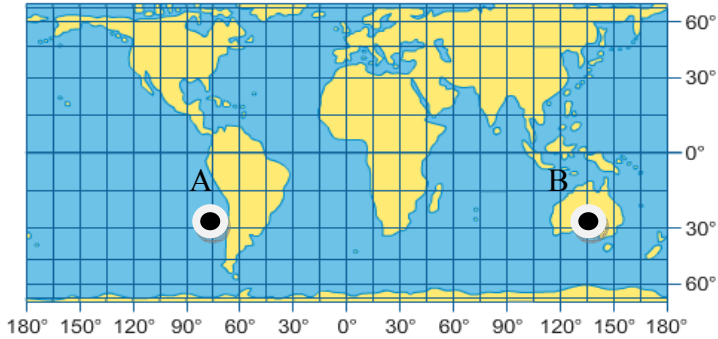
2. Xəritəyə əsasən:

a. Nöqtələrin coğrafi koordinatlarını təyin edin.

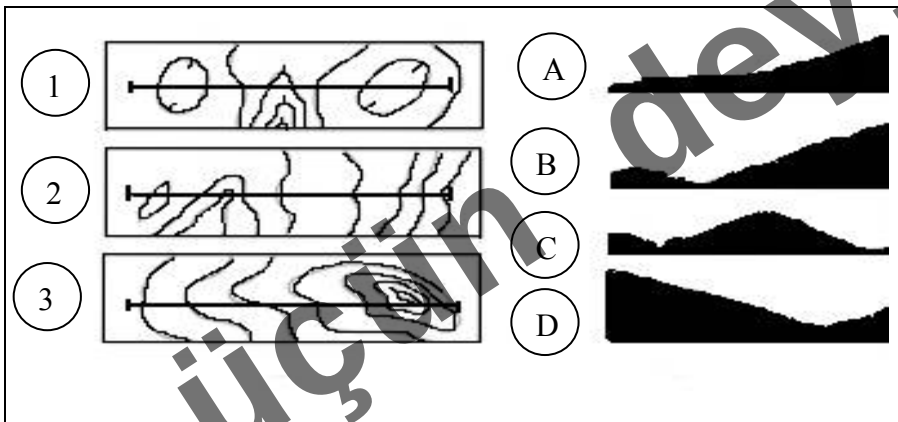
A: _____ B: _____

b. A və B arasında dərəcə fərqi müəyyən edin.

c. A və B arasında məsafə fərqi müəyyən edin.

3. Uyğunluğu müəyyən edin.

4. A məntəqəsi ekvator xəttindən şimalda 6660 km məsafədə, B isə A-dan 2222 km cənubda yerləşir. A nöqtəsinin coğrafi enliyini müəyyən edin.

5. Əlaqəni qurun:

1 sm-də 50 km

1: 50000000

1 sm-də 500 m

1: 50000

1 sm-də 500 km

1:5000000

6. Bakıdan şərq və qərb istiqamətində eyni sürətlə, lakin bir-birinə əks istiqamətdə uçan təyyarə hansı koordinatda rastlaşa bilər?

A) əks istiqamətdə hərəkət etdiklərinə görə rastlaşmaz

B) 40° sm en və 50° q. u.-da

C) 40° sm en və 130° q.u.-da

D) 50° sm en və 130° ş.u.-da

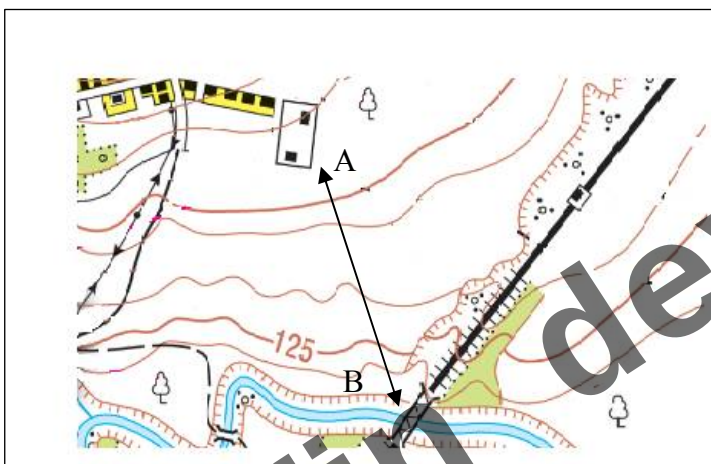
E) 40° sm en və 50° ş.u.-da

7. Ərazinin planına əsasən müəyyən edin:

a. Məntəqədən dəmir körpüyə qədər məsafəni (planın miqyası 1:50 000) _____

b. A nöqtəsinin mütləq hündürlüyünü
(kəsmə yüksəklik – 5m) _____

c. A və B arasında nisbi hündürlüyü _____

TƏDRİS VAHİDİ – 3

YER GÜNƏŞ SİSTEMİNDƏ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

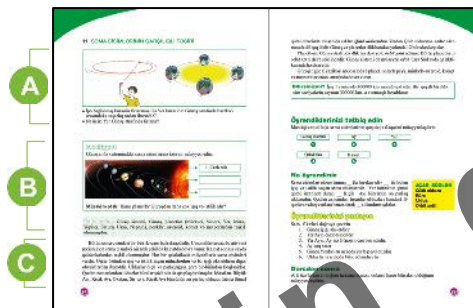
1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 11/ Mövzu: SƏMA CİSİMLƏRİ

ALT STANDARTLAR	1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Səma cisimlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsirini əlaqələndirir.

Dərsdə əsas məqsəd səma cisimləri haqqında ümumi məlumat verilməsi, səma cisimlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsirinin izah edilməsidir.

A Şagirdlərdə idrakı fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki şəkillər üzrə müzakirə apara bilərsiniz. Yönləldici suallardan istifadə edərək şagirdlərin fikirlərini Yer in xəyali fırlanma oxuna, fəsilərin yaranmasına istiqamətləndirə bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırığı şagirdlər cütlər və ya kiçik qruplarla yerinə yetirə bilərlər.

C Şagirdlər Günəş sisteminə aid ilkin təsəvvürlərini “Həyat bilgisi” və VI sinif üçün “Coğrafiya” kurslarından almışlar. Yeni informasiyaları BIBÖ və ya İDS strategiyasını tətbiq etməklə əldə edə bilirlər. Yaxşı olar ki, şagirdlərə kainat, Günəş sistemi və bürclər haqqında videomaterial nümayiş etdirilsin. <http://solarsys-temscope.com/> (Solar System Scope (SSS) videomaterialı Günəş sisteminin modeli və ulduzlu səmanın 3D formatında olan nümayişidir. Bu, şagirdlərə Günəş sistemini passiv şəkildə deyil, daha canlı formada öyrənməyə imkan yaradır. Onlar planetlərin orbit xətləri üzrə yerini dəyişdirər, onları silə bilirlər. Bu videoçarxı bölməyə aid digər dərslərdə də istifadə etmək mümkündür. Sınıfda internet imkanları olmayan məktəblərdə bu tapşırıq evə də verilə bilər.

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin** blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər məntiqi ardıcılıqla verilmiş səma cisimlərinin bir-birinə təsirini müəyyənləşdirərək dəftərlərinə yazmalıdırlar: 5-4-1-3-2.

Nə öyrəndiniz.

Səma cisimləri nizamlanmış **orbit xətti** ilə hərəkət edir. **Ulduz** özündən işıq və istilik saçan səma cismidir. Yer kürəsinin Şimal qütbü üzərində duran **Qütb ulduzu** Kiçik Ayı bürcünün ən parlaq ulduzudur. İnsanlar bir-birinə yaxın olan ulduzları həndəsi fiqurlara və heyvanlara bənzədərək **bürc** adlandırmışlar.

E **Öyrəndiklərinizi yoxlayın** blokunda şagirdlər verilmiş səhv fikirləri doğruya çevirərək dəftərlərinə yazmalıdırlar.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Səma cisimlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsirini əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Səma cisimlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsirini qismən əlaqələndirir.	Səma cisimlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsirini, əsasən, əlaqələndirir.	Səma cisimlərinin bir-birinə qarşılıqlı təsirini düzgün əlaqələndirir.

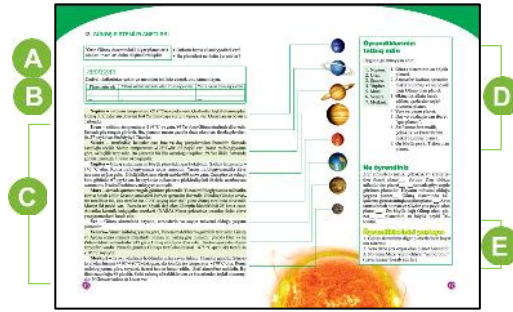
Dərstdən sonra: Şagirdlər ailə üzvlərinin doğum tarixinə əsasən onların hansı bürclərə aid olduğunu cədvəl şəklində qurub dəftərlərinə yaza bilirlər.

Nümunə:

Ailə üzvü	Doğum tarixi	Bürcü
Atam	06 noyabr	Əqrəb
Anam	11 sentyabr	Qız

Dərs 12/ Mövzu: GÜNƏŞ SİSTEMİ PLANETLƏRİ

ALT STANDARTLAR	1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Planetlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini şərh edir. • Digər planetlərlə Yerin xüsusiyyətlərini müqayisə edir.

A Motivasiya mərhələsində şagirdlərin aşağı siniflərdə planetlər haqqında öyrəndikləri bilikləri xatırlatmaq məqsəduyğundur. Onlarda idraki fəallıq yaratmaq üçün yönəldici suallardan istifadə etmək olar. “*Günəş sistemində neçə planet var?*”, “*Sizcə, digər planetlərdə canlılar yaşayırmı?*”, “*Digər planetlərin Yerlə hansı ümumi cəhətləri ola bilər?*” və s. Bu zaman proyektor və kompüter vasitəsilə Günəş sisteminin şəklini və ya videomaterialı göstərə bilərsiniz.

B Digər mövzulardan fərqli olaraq, bu mövzuda fəaliyyət blokunda verilmiş tapşırıq mətn oxunduqca yerinə yetirilməlidir. Bu zaman şagirdlər cütlər və ya kiçik qruplarla işləyə bilərlər. Yer kürəsi ilə digər planetlərin xüsusiyyətlərinin əlaqələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilməsi məqsəduyğundur.

C İmkan daxilində mətnin oxunuşunu videomaterial nümayişi ilə müşayiət etmək daha faydalı olardı. Videomateriallar üçün bu mənbələrə müraciət etmək olar.

Nəhəng planetlər haqqında – <http://www.youtube.com/watch?v=ygekXIWMMYU>

Yer qrupu planetləri haqqında – <http://www.youtube.com/watch?v=98kjlWWk62c>

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin** blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dəftərlərində planetləri verilmiş xüsusiyyətlərə uyğunlaşdıraraq göstərə bilərlər. 1-7; 2-5; 3-3; 4-1; 5-2; 6-4; 7-6

Nə öyrəndiniz.

Zəif atmosferə malik, çökəklik və kraterlərdən ibarət planet **Merkuridir**. Şərqdə Dan ulduzu adlandırılan planet **Veneradır**. Ən böyük dağı Olimp olan planet **Marsdır**. Həyatın mövcud olduğu yeganə planet **Yerdür**. **Yupiter** planeti Günəş sisteminin ən böyük planetidir. Saturn halqalarına görə asanlıqla seçilən planetdir. **Uran** səmada göy rəngli planetdir. **Neptun** planetinin ən böyük peyki Titandır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın blokunda verilmiş suallar ətrafında şagirdlərlə müzakirə təşkil edə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: şərh etmə, müqayisə etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Planetlərin özünə-məxsus xüsusiyyətlərini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Planetlərin özünə-məxsus xüsusiyyətlərini çətinliklə şərh edir.	Planetlərin özünə-məxsus xüsusiyyətlərini, əsasən, şərh edir.	Planetlərin özünə-məxsus xüsusiyyətlərini sərbəst şərh edir.
Yer kürəsi ilə digər planetlərin xüsusiyyətlərini çətinliklə müqayisə edir.	Yer kürəsi ilə digər planetlərin xüsusiyyətlərini qismən müqayisə edir.	Yer kürəsi ilə digər planetlərin xüsusiyyətlərini, əsasən, müqayisə edir.	Yer kürəsi ilə digər planetlərin xüsusiyyətlərini düzgün müqayisə edir.

Dərs 13/ Mövzu: PLANETLƏRİN QRUPLAŞDIRILMASI

ALT

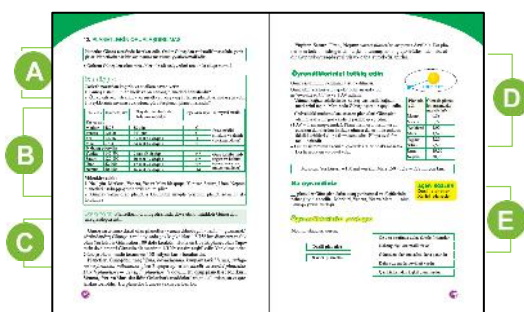
STANDARTLAR

1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.

TƏLİM

NƏTİCƏLƏRİ

- Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sistemində tutduğu mövqe ilə əlaqələndirir.
- Planetləri müəyyən xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.

A Motivasiya mərhələsində şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki sual ətrafında müzakirə təşkil edə bilərsiniz. Fəndaxili integrasiya kimi əvvəl “Günəş sisteminin planetləri” mövzusunda öyrəndiklərinə əsaslanaraq planetlərin ən mühüm bir xüsusiyyətini soruşa bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dərslikdəki cədvəldən istifadə edərək verilmiş sualları cavablandırmağıdır. Bu tapşırıq şifahi şəkildə aparıla bilər.

C Müəllim yeni mövzunun izah edilməsində şagirdlərə cütlər formasında işləməyi təklif edə bilər. Onları “Fəaliyyət” blokunda verilən cədvəldəki məlumatlardan istifadə edərək planetləri aşağıdakı meyarlar üzrə müqayisə edə bilərlər. Bu zaman müəllim şagirdlərlə birlikdə belə bir cədvəli doldururlar:

Meyarlar	Daxili planetlər	Xarici planetlər
Günəşdən uzaqlığı	Yaxın yerləşirlər	Uzaq yerləşirlər
Ölçüləri	Böyük deyil	Nəhəngdirlər
Kimyəvi tərkibinə və sıxlığına görə	Sıx, bərk maddələrdən – silisium və dəmirdən ibarətdir	Qazabənzər maddələrdən və maye elementlərdən (hidrogen və helium) təşkil olunmuşdur
Öz oxu ətrafında dövr etməsi	Asta sürətlə fırlanır	Sürətlə fırlanır

Müqayisə meyarlarına Günəş ətrafında dövr etmə müddətini də əlavə etmək olar. Əvvəlki dərslərə əsasən planetləri bu meyara görə də müqayisə etmək mümkündür. Müəllim bu işi qrup şəklində yerinə yetirmək istəyərsə, onda hər qrupa bir meyar üzrə daha dərinlən tədqiqat aparmağı tapşırıla bilər. Müqayisənin nəticələrini Venn diaqramı şəklində təqdim etmək məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin blokunda verilmiş tapşırığı kiçik qruplarla yerinə

Planetlər	Günəşdən məsafəsi (milyon km.)
Merkuri	$150 \times 0.38=57$
Venera	$150 \times 0.72=108$
Yer	150
Mars	$150 \times 1.52=235$
Yupiter	$150 \times 5.20=780$
Saturn	$150 \times 9.50=1425$
Uran	$150 \times 19.20=2880$
Neptun	$150 \times 3000=4500000$

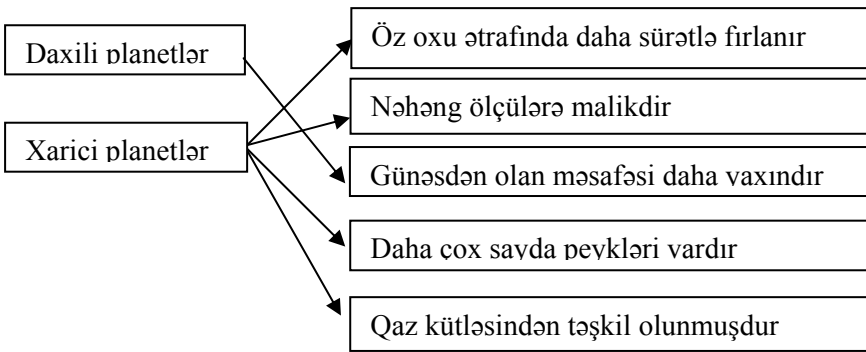
yetirmək daha faydalı olardı. Şagirdlər planetlərin Günəşdən uzaqlığına görə məsafəsini nəzərə almaqla dəqiq sxemini çəkirlər. Buna uyğun olaraq Merkuri Günəşdən 3 mm, Neptun isə 30 sm uzaqda çəkilə bilər. Planetlərin orbitlərinin ellipsoid formada çəkilməsi məqsəduyğundur.

Nə öyrəndiniz.

Xarici planetlər Günəşdən daha uzaq yerləşməsi və ölçülərinin nəhəngliyi ilə seçilir. Merkuri, Venera,

Yer və Mars **daxili planetlər** olub, Günəşə yaxın yerləşirlər.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın blokunda şagirdlər xüsusiyyətlər və planetlər arasında əlaqə qurmalıdırlar.

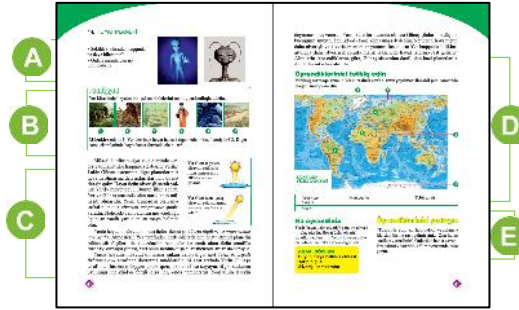

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə, qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Planetləri müəyyən xüsusiyyətinə görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sistemində tutduğu mövqe ilə qismən əlaqələndirir.	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sistemində tutduğu mövqe ilə, əsasən, əlaqələndirir.	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sistemində tutduğu mövqe ilə düzgün əlaqələndirir.
Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sistemində tutduğu mövqe ilə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Planetləri müəyyən xüsusiyyətinə görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	Planetləri müəyyən xüsusiyyətinə görə, əsasən, qruplaşdırır.	Planetləri müəyyən xüsusiyyətinə görə düzgün qruplaşdırır.

Dərs 14/ Mövzu: HƏYAT PLANETİ

ALT STANDARTLAR	1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	•Yer kürəsinin həyat üçün əlverişli olmasını Günəş sistemindəki mövqeyi ilə əlaqələndirir.

A Motivasiya mərhələsində şagirdlərdə idaki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki şəkillər ətrafında müzakirə təşkil edə bilərsiniz. Şagirdlərin yaş səviyyələri üçün bu mövzu çox maraqlıdır. Yönləldici suallardan istifadə edərək şagirdlərin yadplanetlilər haqqında düşüncələrini müzakirə etmək olar.

B “Fəaliyyət” blokundakı tapşırıqda şagirdlər dərslikdə verilmiş şəkilləri inkişaf mərhələsinə görə düzməlidirlər. Tapşırıq cütlər, yaxud kiçik qrup şəklində aparılır.

C Şagirdlərin yeni informasiyanı mənimsəmələri üçün müxtəlif metodlardan istifadə etmək olar. BİBÖ, İQS, mətnin aparıcı ideyasının müəyyən edilməsi metodlarını tətbiq etmək olar. Məktəbin texniki bazası imkan verərsə, İnternet resurslarında kainat və yeni planetlər haqqında olan səhifələri araşdırmaq mümkündür.

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin** blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dünyanın fiziki xəritəsində verilmiş məntəqələrə əsasən Yer kürəsində canlı aləmin yayılması ilə təbii şəraiti arasında əlaqəni müəyyən etməlidirlər. Xəritə üzərində Antarktida, Qrenlandiya, Şimal Buzlu okeanı, Avropa, Hindistan, Braziliya, Şimali Afrika göstərilmişdir.

Nə öyrəndiniz. Yerdə həyat üçün əlverişli şəraitin olması **suyun maye halında olması** ilə əlaqədardır. Həyat üçün əlverişli şəraitlərdən biri **əlverişli temperaturdur**. Yerdə həyatın mövcud olmasına imkan verən digər şərt **Yerin ölçüsüdür**. **Öyrəndiklərinizi yoxlayın** blokunda şagirdlər yadplanetlilər haqqında esse yazmalıdırlar.

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yer kürəsinin həyat üçün əlverişli olmasını Günəş sistemindəki mövqeyi ilə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Yer kürəsinin həyat üçün əlverişli olmasını Günəş sistemindəki mövqeyi ilə qismən əlaqələndirir.	Yer kürəsinin həyat üçün əlverişli olmasını Günəş sistemindəki mövqeyi ilə, əsasən, əlaqələndirir.	Yer kürəsinin həyat üçün əlverişli olmasını Günəş sistemindəki mövqeyi ilə düzgün əlaqələndirir.

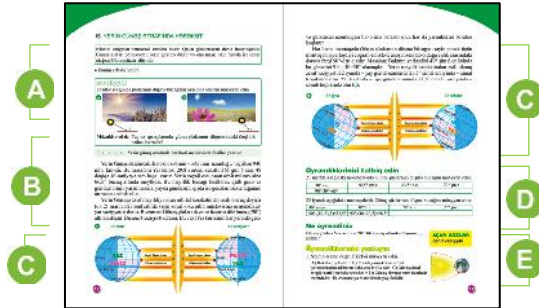
Dərs 15/ Mövzu: YERİN GÜNƏŞ ƏTRAFINDA HƏRƏKƏTİ

ALT STANDARTLAR

1.2.2. Yerin hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

- Günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq fəsilələrin yaranmasını izah edir.
- Günəş şüalarının düşmə bucağına aid sadə hesablamalar aparır.

A Motivasiya mərhələsində şagirdlərdə idaki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki kiçik məlumatı oxuyub, şagirdlərin də eyni hadisəni müşahidə edib-etmədiklərini soruşmaq olar. Yönləldici suallardan istifadə etməklə bunun səbəbi ilə bağlı müzakirə təşkil edə bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dərslikdə verilmiş şəkilləri müzakirə etməlidirlər. Şəkillərdəki fəsilələr müəyyənləşdirilməli, bu fəsilələrdə günəşin düşmə bucağındakı fərqlilikləri izah edilməlidir. Tapşırıq kollektivlə müzakirə şəklində həyata keçirilə bilər.

C Şagirdlər VI sinif “Coğrafiya” kursundan planetdə fəsilələrin dəyişməsinin əsas səbəbləri ilə tanış olmuşlar. Onlar üçün yeni anlayış Günəşin zenit vəziyyətinə aid olan məlumatdır. Günəş şüalarının düşmə bucağı müxtəlif fəsilələrdə fərqli olur. Bu məqsədlə şagirdlərə aşağıdakı cədvəli tamamlamaq təklif edilir.

Yerin mövqeyi	Günəş hansı enlikdə zenitdədir	Bu gün necə adlandırılır	Hansı düstur ilə Günəş şüalarının düşmə bucağını hesablamaq olar
22 iyun	Şimal tropik xətt	Yay gündönümü	90- (məntəqənin coğrafi enliyi +23.5)
23 sentyabr	ekvator	Payız gecə-gündüz bərabərliyi	90- məntəqənin coğrafi enliyi
21 dekabr	Cənub tropik xətti	Qış gündönümü	90- (məntəqənin coğrafi enliyi - 23.5)
21 mart	ekvator	Yaz gecə-gündüz bərabərliyi	90- (məntəqənin coğrafi enliyi)

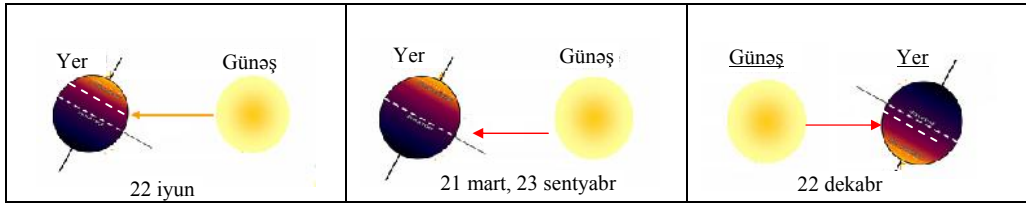
Texniki imkanı olan siniflərdə videomaterialların nümayişi çox əhəmiyyətli olardı. Bunun üçün aşağıdakı mənbələrdən istifadə etmək olar.

Yerin Günəş ətrafında hərəkəti –

http://www.youtube.com/watch?v=9zW6c_hfZ4c

<http://www.youtube.com/watch?v=i7o5aZIQ6mg>

Yeni mövzunun sxemlərlə izah edilməsi məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

30° c.e.	66,5° şm.e.	23,5° c.e.	70° şm.e
90°-30°=60°	90-66,5°=23.5°	90-23,5°=66.5°	90-70=20

40° şm.e.	40° c.e.	20° c.e.	20° şm.e
90°-(40-23,5)=73,5°	90°-(40+23,5)=26.5°		

Nə öyrəndiniz. Günəş şüalarının Yer səthinə 90°-lik bucaq altında düşməsi **zenit bucağı** adlanır. Yer in meylli hərəkətindən asılı olaraq zenit vəziyyətdə **yay gündönümündə** Şimal tropikində, **qış gündönümündə** isə Cənub tropikində olur.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

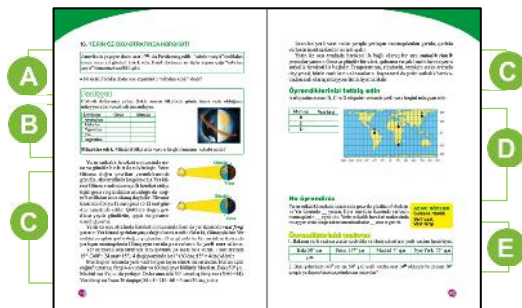
Cavab: 1. A, B, E

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, hesablama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq fəsil-lərin yaranmasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq fəsil-lərin yaranmasını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq fəsil-lərin yaranmasını, əsasən, izah edir.	Günəş şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq fəsil-lərin yaranmasını düzgün izah edir.
Günəş şüalarının düşmə bucağına aid sadə hesablamaları aparmaqda çətinlik çəkir.	Günəş şüalarının düşmə bucağına aid sadə hesablamaları müəllimin kömək-liyi ilə aparır.	Günəş şüalarının düşmə bucağına aid sadə hesablamaları xırda səhvlərlə aparır.	Günəş şüalarının düşmə bucağına aid sadə hesablamaları düzgün aparır.

Dərs 16 / Mövzu: YERİN ÖZ OXU ƏTRAFINDA HƏRƏKƏTİ

ALT STANDARTLAR	1.2.2. Yer in hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Məntəqələr arasında yaranan vaxt fərqlərinin səbəbini izah edir. • Yerli vaxt fərqi üçün təyin olunmasına aid sadə hesablamalar aparır.

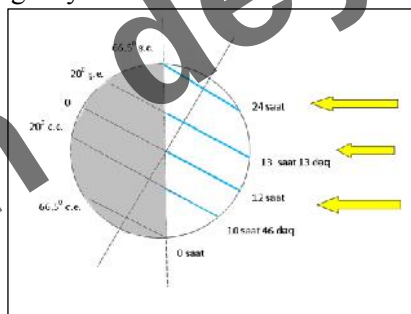
A Motivasiya mərhələsində şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki kiçik məndə təsvir olunan situasiya müzakirə oluna bilər. “Nə üçün Fəridin dostu axşam ona “sabahın xeyir” deyir?”, “Amerikada səhər, Bakıda isə axşam olmasının səbəbi nə ola bilər?” və s. kimi suallar ətrafında şagirdlər fərziyyələrini söyləyirlər.

B “Fəaliyyət” blokundakı tapşırıqda şagirdlər dərslikdə verilmiş şəkildən istifadə edərək cədvəli tamamlamalıdır. Tapşırıq kollektivlə müzakirə şəklində və ya cütlərlə həyata keçirilə bilər.

C Gecə və gündüzün yaranması səbəbləri şagirdlərə “Həyat bilgisi” və VI sinif “Coğrafiya” dərslərindən məlumdur. Buna görə də VII sinifdə şagirdlərin diqqətini mövsümdən asılı olaraq günün işıqlı vaxtının müddətinin dəyişkənliyinə yönəltmək lazımdır. Yeni informasiyanı şagirdlər “İQS” üsulundan istifadə edərək mənimsəyə bilərlər. “İQS” cədvəlinin müzakirəsi zamanı müxtəlif paralellərdə günün müddətinin sxemini nümayiş etdirmək məqsəduyğundur. Məntəqələrdə vaxtı təyin etmək üçün şagirdlərə belə bir alqoritm təklif etmək olar:

1. Məntəqələr arasında uzunluq fərqi müəyyən etmək;
2. Məntəqələr arasında vaxt fərqi müəyyən etmək: bunun üçün 1-ci bənddə aldığımız nəticə 4-ə vurulur;

Dövlətlər	Gecə	Gündüz
Avstraliya		+
Meksika	+	
Yaponiya		+
Çin		+
Argentina	+	

3. Nəticədə vaxt dəqiqələrlə alınacaq. Onu saata çevirmək üçün nəticə 60-a bölünür.

4. Məntəqənin üfünün hansı cəhətində yerləşdiyini müəyyən etmək. Əgər o, şərq-dədirsə, onda axtardığımız məntəqədə vaxt bizim məntəqədəkindən daha çox olacaq. Ona görə də 3-cü bənddə alınan nəticə bizim məntəqənin vaxtına əlavə edilir.

5. Əgər məntəqə qərbdə yerləşirsə, onda vaxt bizim məntəqədəki vaxtdan daha az olacaq. Deməli, bizim məntəqədəki vaxtdan 3-cü bənddə alınan nəticə çıxılır.

Yerin öz oxu ətrafında fırlanmasını əyani təsəvvür etmək üçün bu ünvandakı materialdan istifadə etmək olar:

<http://www.youtube.com/watch?v=M3vCwL9ZSKw>

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

A ilə B və C məntəqələri arasında vaxt fərqi tapın:

A-B: $30+60=90$ dərəcə $90 \times 4 = 360$ dəqiqə $360:60=6$ saat. A-C: vaxt fərqi yoxdur.

A-D: $120-30=90$ dərəcə $90 \times 4 = 360$ dəqiqə $360:60=6$ saat.

Nə öyrəndiniz.

Yerin sutkalıq hərəkəti nəticəsində gecə ilə gündüz növbələşir və Yer üzərində **vaxt fərqi** yaranır. Eyni meridian üzərində yerləşən məntəqələrin **yerli vaxtı** eyni olur. Yerin sutkalıq hərəkəti nəticəsində müəyyən ardıcılıqla təkrarlanan hadisələr **sutkalıq ritmik proseslər** əmələ gətirir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın:

Bakı 50ş.u.	Pekin 117 ş.u.	Madrid 4 q.u.	Nyu-York 73 q.u.
12.00	1. $117-50=67$ 2. $67 \times 4 = 268$ 3. $268:60=4s\ 28\ d\eq$ 4. $12+4s\ 28\ d\eq=16s\ 28\ d\eq$	1. $50+4=54$ 2. $54 \times 4 = 216$ 3. $216:60=3s\ 36\ d\eq$ 4. $12-3s\ 36\ d\eq = 8\ s\ 24\ d\eq$	1. $50+73=123$ 2. $123 \times 4 = 492$ 3. $500:60=8s\ 12\ d\eq$ 4. $12-8s\ 12\ d\eq=3s\ 48\ d\eq$

Öiyətləndirmə meyarları: izah etmə, hesablama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Məntəqələr arasında yaranan vaxt fərqlərinin səbəbini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Məntəqələr arasında yaranan vaxt fərqlərinin səbəbini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Məntəqələr arasında yaranan vaxt fərqlərinin səbəbini, əsasən, izah edir.	Məntəqələr arasında yaranan vaxt fərqlərinin səbəbini tam izah edir.
Yerli vaxt fərqi təyin olunmasına aid sadə hesablamalar aparmaqda çətinlik çəkir. aparır.	Yerli vaxt fərqi təyin olunmasına aid sadə hesablamaları müəllimin köməyi ilə	Yerli vaxt fərqi təyin olunmasına aid sadə hesablamalarda kiçik səhvlərlə yol verir.	Yerli vaxt fərqi təyin olunmasına aid sadə hesablamaları düzgün aparır.

Elektron resurs:

<http://www.youtube.com/watch?v=M3vCwL9ZSKw>

III TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Planetlərə aid olan əlamətləri cədvələ yazın.

Daxili planetlər	
Xarici planetlər	

2. Xəritəyə əsasən:

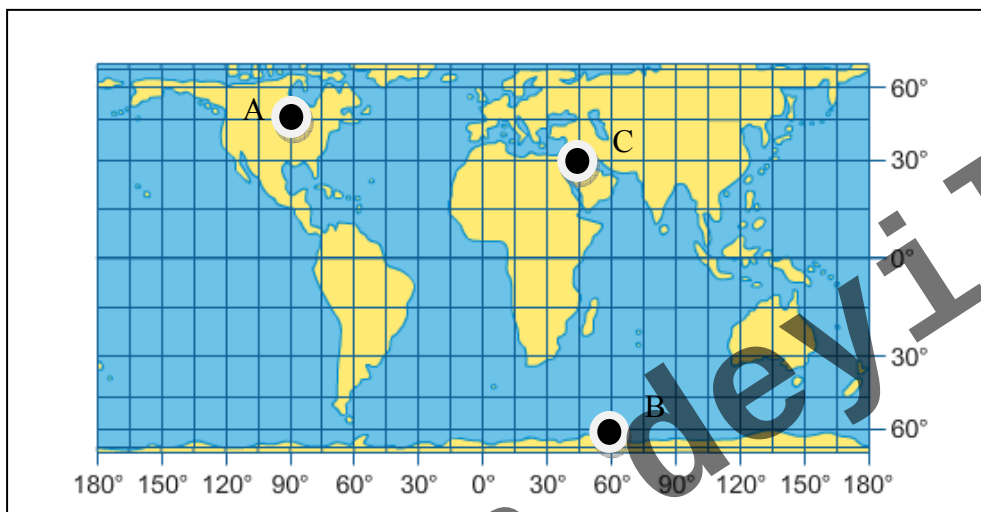
a) 22 dekabrda verilmiş məntəqələrdə hansı fəslin olduğunu müəyyən edin:

A: _____

B: _____

C: _____

b) A və C məntəqələri arasında olan vaxt fərqi hesablayın:

3. Bakının yerli vaxtına əsasən cədvəldə verilmiş şəhərlərin yerli vaxtını hesablayın.

Bakı 50° ş.u. 8 ⁰⁰	Tokio 140 q.u.	Ankara 33° ş.u.	Vaşinqton 70. q.u.

4. Səhv fikirləri düzəldin.

A) Günəş şüaları 30° enliklərdə zenitdə olur.

B) Yer öz oxu ətrafında 365 günə tam dövr edir.

C) Yerin Günəşə tərəf meyilliyi onun orbital hərəkətindən asılı olaraq dəyişmir.

D) 22 dekabrda Cənub yarımkürəsində qış fəslidir.

5. Yerli vaxt nəyə deyilir?

A) Eyni paralel üzərindəki vaxta

B) Eyni meridian üzərindəki vaxta

C) Ekvatordakı hesablanan vaxta

D) Qriniçdən hesablanan vaxta

E) Qonşu meridianlar arasındakı vaxt fərqi

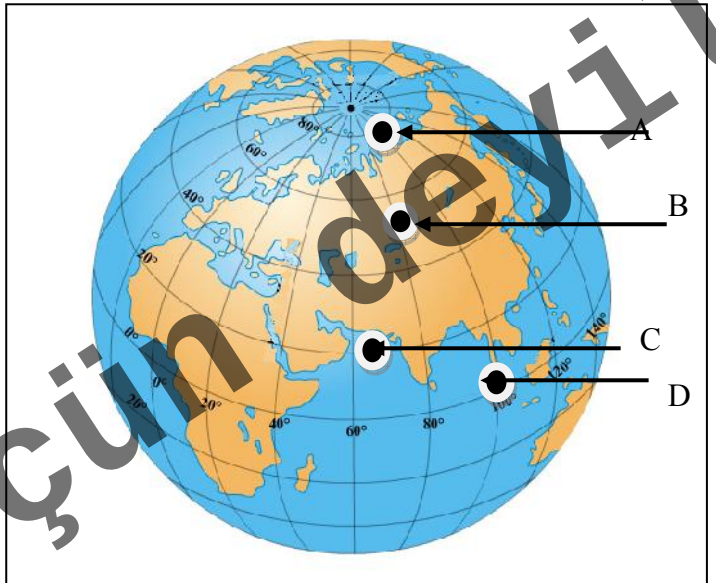
6. Yer planetini digər planetlərdən fərqləndirən xüsusiyyətlər:

1. _____

2. _____

3. _____

7. Günəş hansı məntəqədə zenitdə ola bilər?

TƏDRİS VAHİDİ – 4

YER SƏTHİNİN RELYEFİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

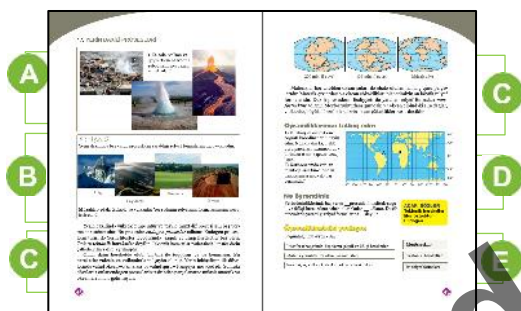
2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.

2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **8 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 17 / Mövzu: YERİN DAXİLİ PROSESLƏRİ

ALT STANDARTLAR	2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Yerin daxilində baş verən proseslərin Yer səthində relyefin formalaşmasına təsirini izah edir.

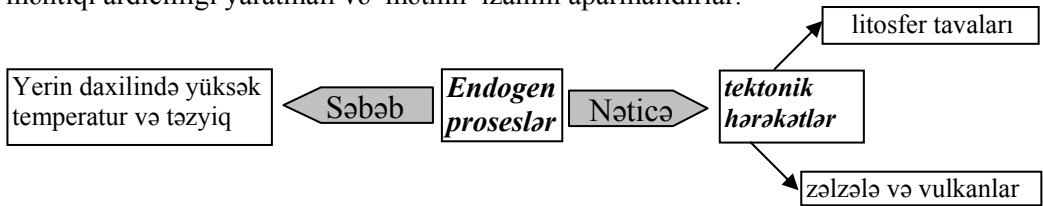
Dərsdə əsas məqsəd Yerin daxilində baş verən proseslərin yaranması və süxurların yerdəyişməsinin səbəblərini, daxili proseslərin fəaliyyəti ilə yaranan relyef formalarının şərh edilməsidir.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün VI sinif “Coğrafiya” və “Həyat bilgisi” fənlərində öyrəndiklərini yadlarına salaraq zəlzələ, vulkan və qeyzərlərin başvermə səbəblərini soruşmaq olar.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırığı “Zəlzələ və vulkanların yer səthinin relyefinin formalaşmasına necə təsir edir?” sualı ətrafında başlamaq olar. Şagirdlər dərslikdə verilmiş coğrafi obyektlərin hansılarını yerin daxilində baş verən proseslərin yaratdığını seçməlidirlər.

C Şagirdlər yeni mövzunu “açar sözləri üzə çıxarmaq” və ya “açar sözlər üçün sual qurmaq” üsullarının köməyi ilə təhlil edərək, nəticədə mətni mənimsəyə bilirlər.

Yeni mövzunun mənimsənilməsində “izah etməklə oxu” üsulunu məqsədəuyğun hesab edərsinizsə, şagirdlər oxuduqları mətn parçalarında səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etməlidirlər. Bunun üçün bir-biri ilə əlaqəli zəncirvari silsilə əsasında məntiqi ardıcılığı yaratmalı və mətnin izahını aparmalıdırlar.

Litosfer tavalarının sərhədlərini xəritədə göstərmək və kontur xəritədə çəkmək lazımdır. Məktəbdə şərait olarsa, müəllim internet resurslarından faydalanaraq şagirdlərə tavaların hərəkətinin videogörüntülərini nümayiş etdirə bilər.

<http://www.youtube.com/watch?v=gz7dJXpzLkU> (tavaların hərəkətinin videogörüntüləri)

<http://www.youtube.com/watch?v=wEyZ5r0d8d4> (tavaların toqquşmasının animasiyası)

<http://www.youtube.com/watch?v=PXmqQV3rsxY> (litosfer tavalarının hərəkəti haqqında məlumat)

<http://www.youtube.com/watch?v=YT9hZnTMfv8> (materiklərin parçalanmasının animasiyası)

<http://www.youtube.com/watch?v=NYbTNFN3NBo> (animasiya-materiklərin parçalanması)

<http://www.youtube.com/watch?v=YPLsogIPTw0> (animasiya-materiklərin parçalanması)

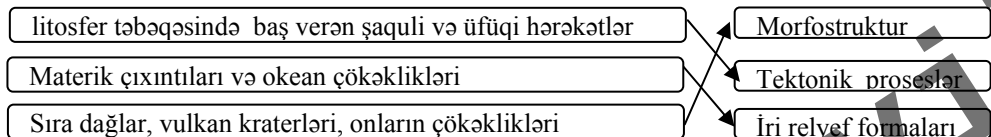
Morfostruktur anlayışını şagirdlərin daha yaxşı mənimsəməsi üçün əvvəlcədən bu formaları göstərən slaydlardan ibarət təqdimat hazırlaya bilərsiniz.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin: $45+15=60$ $60 \times 111=6660$ km

$66600000 : 6=111000000$ il

Nə öyrəndiniz. Yerin dərinliklərində baş verən **endogen** proseslər litosferdə şaquli və üfüqi hərəkətlərə səbəb olur. Bu proseslər **tektonik hərəkətlər** adlanır. Daxili qüvvələrin yaratdığı relyef formalarına **morfostruktur** deyilir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın bölümündə verilmiş tapşırıqda şagirdlər sxemi dəftərlərinə çəkərək uyğunluğu müəyyən etməlidirlər:

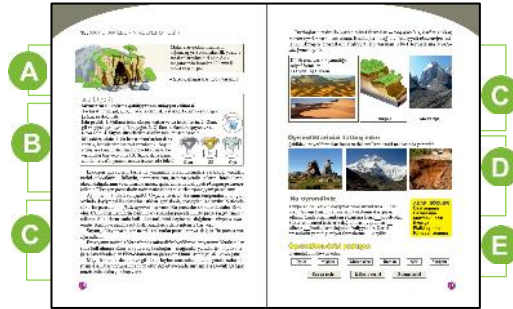
Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yerin daxili proseslərinin səthin relyefinin formalaşmasına təsirini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yerin daxili proseslərinin səthin relyefinin formalaşmasına təsirini çətinliklə izah edir.	Yerin daxili proseslərinin səthin relyefinin formalaşmasına təsirini, əsasən, izah edir.	Yerin daxili proseslərinin səthin relyefinin formalaşmasına təsirini düzgün izah edir.

Dərs 18 / Mövzu: XARİCİ AMİLLƏRİN RELYEFƏ TƏSİRİ

ALT STANDARTLAR 2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ • Xarici amillərin relyefin müxtəlifliyinə təsirini şərh edir.

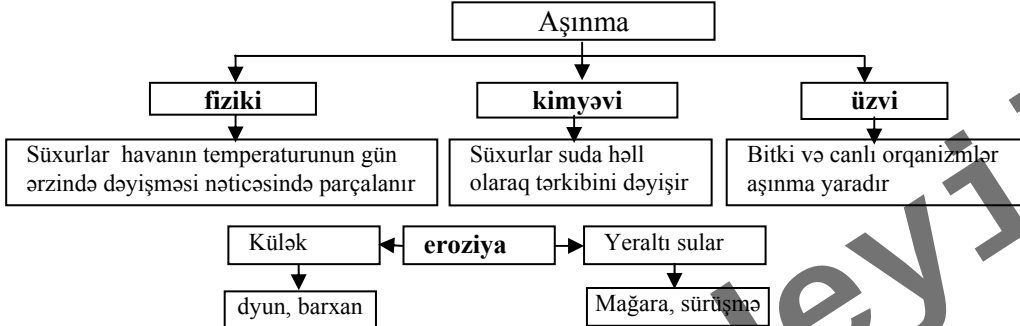

Mətnə əsas məqsəd endogen qüvvələrin təsiri ilə yaranmış relyef formalarının xarici qüvvələrin – küləyin, temperaturun, səth və yeraltı suların, buzlaqların təsirinə tədricən məruz qalaraq aşınması və baş verən eroziya prosesinin şərh edilməsidir.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş şəkillər üzrə müzakirə təşkil edə bilərsiniz. Onlardan hansı mağaraları tanıdıklarını, mağaralardan hansı məqsədlə istifadə edildiyini və onların necə yarandığını soruşa bilərsiniz. Dərsin bu mərhələsində karst mağaralarının şəkillərini nümayiş etdirmək məqsədəuyğundur.

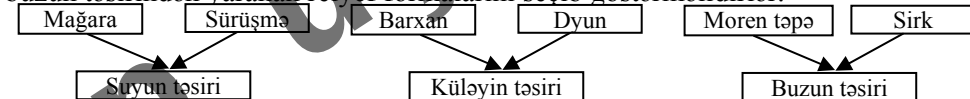
B “Fəaliyyət” mərhələsində verilmiş təcrübənin əsas məqsədi sükurların sukeçirmə qabiliyyətinin müəyyən edilməsidir. Dərsə başlamazdan əvvəl təchizatda göstərilən ləvazimatı hazırlamaq lazımdır. Dərslikdə verilmiş mərhələlərə riayət edərək təcrübəni şagirdlərin iştirakı ilə göstərin.

C Yeni məlumatın mənimsənilməsini “İQS” strategiyasının vasitəsilə həyata keçirmək faydalıdır. Lakin mövzunu əyani-izahedici metodla izah etmək qərarına gəlsəniz, izahetmə zamanı lövhədə sxem qurmaq məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. Tapşırıqdakı şəkillərdə şagirdlər hansının xarici amillərin təsirindən yarandığını tapmalıdır: 1. Küləyin 2. Buzlağın 3. Yeraltı suyun. **Nə öyrəndiniz:** Temperaturun kəskin dəyişməsindən sükurlarda **fiziki aşınma** baş verir. Suyun təsiri sükurların tərkibinin dəyişməsi **kimyəvi aşınma**, canlı orqanizmlərin sükurlara təsiri **üzvi aşınmaya** səbəb olur. Sükurların xarici təsirlərlə dağıdılması, yuyulması **eroziya** adlanır. Ekzarasiya buzlaqların dağıdıcı fəaliyyətidir. Xarici proseslərin yaratdığı relyef formalarına **morfoskulptur** deyilir.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın bölməsindəki tapşırıqda şagirdlər suyun, küləyin və buzun təsirindən yaranan relyef formalarını seçib göstərməlidirlər.

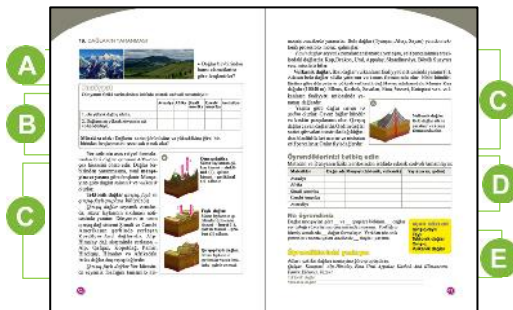

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Xarici amillərin relyefin müxtəlifliyinə təsirini şərh etmək-də çətinlik çəkir.	Xarici amillərin relyefin müxtəlifliyinə təsirini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Xarici amillərin relyefin müxtəlifliyinə təsirini, əsasən, şərh edir.	Xarici amillərin relyefin müxtəlifliyinə təsirini düzgün şərh edir.

Dərs 19 / Mövzu: DAĞLARIN YARANMASI

ALT STANDARTLAR	2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir. 2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- İri relyef formalarını yaranmasına və mənşəyinə görə izah edir. - Relyefin əmələ gəlməsi ilə endogen qüvvələrinin rolunu əlaqələndirir. - Dağları materiklər üzrə uyğun qruplaşdırır.

Mövzunun tədris edilməsində əsas məqsəd Yer səthinin əsas relyef formalarından biri olan dağların yaranmasına və mənşəyinə görə şərh edilməsi və dağların əmələ gəlməsi ilə endogen qüvvələri əlaqələndirməsidir.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün VI sinif coğrafiya fənnindən öyrəndiklərini yadlarına salaraq “*Dağların digər relyef formalarından fərqi nədir?*” sualı əsasında fərziyyələri dinləmək olar. Dağların elementləri – zirvə, ətək, yamac haqqında bilikləri yada salmaq məqsədilə istiqamətləndirici suallar verə bilərsiniz.

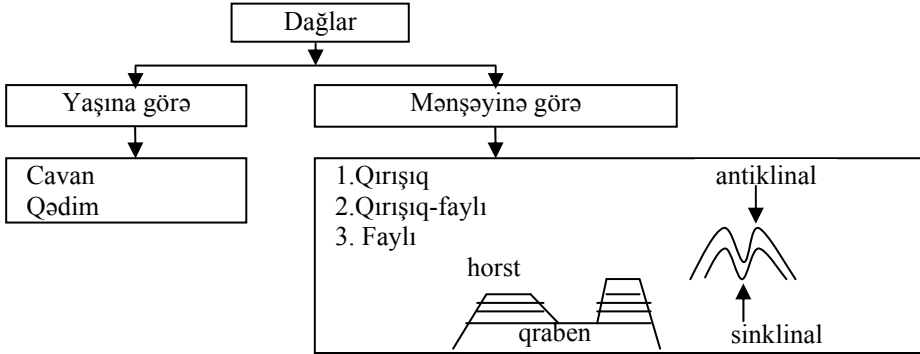
B Verilmiş tapşırıq cütlərlə yerinə yetirilə bilər. Əsas məqsəd – şagirdlərin dünyanın fiziki xəritəsindən istifadə etməklə, materiklərdə yerləşən dağları, onların hündürlüklərini və ən yüksək zirvələrinin tapılması və bu məlumatlar əsasında cədvəlin doldurulmasıdır.

	Avrasiya	Afrika	Şimali Amerika	Cənubi Amerika	Avstraliya
1. Silsilə	Himalay	Atlas	Kordilyer	And	Böyük Suayrıcı
2. Silsilənin ən yüksək zirvələri	Comolunqma 8848m	Kilimancaro 5895m	Max-Kinli 6193m	Akonkaqua 6962m	Kostyuşka 2228m

Şagirdlərin fəal iştirak etmələri üçün onların dağları xarici görünüşünə görə necə fərqləndirməyi bilməlidirlər. Bu dərs üçün tektonik dağların (qırıqıq, qırıqıq-faylı, faylı) və vulkanların şəkillərlə slaydlardan ibarət təqdimatını hazırlamaq məqsədə uyğundur.

Texniki imkanları olan siniflərdə “Google Earth” proqramında dağların kosmik təsvirlərinə baxmaq faydalı olardı.

C Mətni oxumaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə etmək olar. Müəllim dağları fiziki xəritədə göstərərək mətndə verilən məlumatlara uyğun izahat aparmalıdır. Əsas diqqəti mətndə verilən şəkillərin aydınlaşdırılmasına yönəltmək lazımdır. *Sinklinal*, *antiklinal*, *horst*, *qraben* kimi anlayışlar şagirdlər üçün yeni terminlərdir. Müəllim izahatını sxem şəklində lövhədə, şagirdlər isə dəftərdə çəkmə bilirlər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Materiklər	Dağın adı	Mənşəyi	Yaşı
Avrasiya	Qafqaz	Tektonik	Cavan
Afrika	Kilimancaro	Vulkanik	Qədim
Şimali Amerika	Kordilyer	Tektonik	Cavan
Cənubi Amerika	And	Tektonik	Cavan
Avstraliya	Böyük Suayrıcı	Tektonik	Qədim

Nə öyrəndiniz. Dağlar mənşəyinə görə **tektonik dağlar** və **vulkanik dağlar** qruplarına bölünür. **Qırıxıq** dağlar yer qabığı süxurlarının qırışmasından yaranır. Fəallığı itirmiş zonalarda **faylı** dağlar formalaşır. Yenidən tektonik proseslərə məruz qalan ərazilərdə **qırıxıq-faylı** dağlar yaranır. **Vulkanik dağlar** vulkanların fəaliyyəti nəticəsində yaranır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

Tektonik dağlar: *Qafqaz, Himalay, Pamir, And, Alp*

Vulkanik dağlar: *Elbrus, Vezuvi, Kotopaxi, Etna*

Diferensial təlim. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlərə aşağıdakı formada tapşırıqlar vermək olar: *Xəritədə vulkanları tapın, onların coğrafi koordinatlarını və mütləq hündürlüklərini təyin edin.*

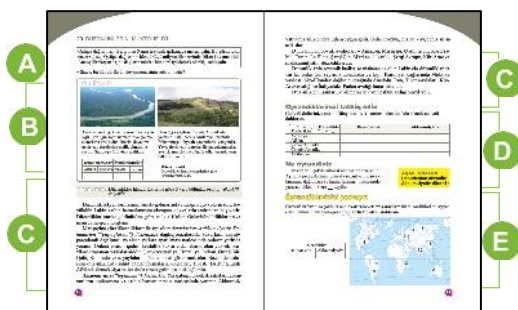
19 ş.m.e. 97.q.u. (Orisaba 5747m) 2 c.e. 78.q.u. (Kotopaxi 5897m)

Oğymətləndirmə meyarları: izahetmə, əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İri relyef formalarını yaranmasına və mənşəyinə görə müəllimin köməyi ilə izah edir.	İri relyef formalarını yaranmasına və mənşəyinə görə çətinliklə izah edir.	İri relyef formalarını yaranmasına və mənşəyinə görə izah edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	İri relyef formalarını yaranmasına və mənşəyinə görə düzgün izah edir.
Relyefin yaranmasını endogen qüvvələrin rolu ilə çətinliklə əlaqələndirir.	Relyefin yaranmasını endogen qüvvələrin rolu ilə müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	Relyefin yaranmasını endogen qüvvələrin rolu ilə əlaqələndirməkdə qüsurlara yol verir.	Relyefin yaranmasını endogen qüvvələrin rolu ilə müstəqil əlaqələndirir.
Dağları materiklərə uyğunlaşdırarkən kobud səhvlərə yol verir.	Dağları materiklərə uyğunlaşdırarkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Dağları materiklərə uyğunlaşdırarkən qüsurlara yol verir.	Dağları materiklərə müstəqil uyğunlaşdırır.

Dərs 20/ Mövzu: DÜZƏNLİKLƏRİN MÜXTƏLİFLİYİ

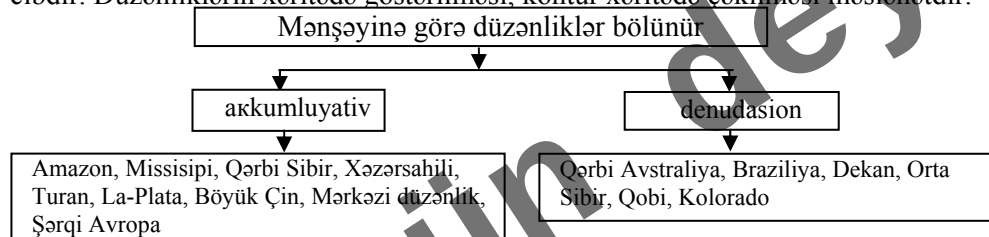
ALT STANDARTLAR	2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir. 2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Düzənliklərin mənşəyinə görə müxtəlifliyini izah edir. - Düzənliklərin yaranmasını ekzogen qüvvələrin rolu ilə əlaqələndirir. - Düzənlikləri materiklərə uyğun qruplaşdırılır.

A Şagirdlərdə motivasiya yaratmaq üçün VI sinif “Coğrafiya” fənnindən düzənliklərlə bağlı öyrəndiklərini yadlarına salmaq olar. Yönləndici suallardan istifadə edərək şagirdlərdə “Dağlar zaman keçdikcə dağılır, hamarlanır və düzənliklərə çevrilir” fikrini formalaşdırmaq və bunun hansı amillərin təsiri ilə baş verdiyini yada salmaq məqsəduyğundur.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıq cütlərlə və ya qrupla yerinə yetirilə bilər. Şagirdlər Amazon ovalığı və Braziliya yaylası haqqında verilənləri oxuyaraq, onlar arasında fərqli və oxşar əlamətləri tapıb cədvəli doldurmalıdırlar. Cədvəl Venn diaqramı ilə də əvəz oluna bilər.

C Dərsi müəllim müxtəlif üsullarla izah edir, açar sözlərdən istifadə etməklə mətnə suallar verir. Şagirdlərə mətni oxuyaraq belə sxemi doldurmağı təklif edə bilərsiniz. Yeni mövzunun izahı prosesində düzənliklərin hündürlükləri və onların mənşəyi arasındakı qanunauyğunluğun mövcud olmasına aid bilikləri mənimsəməsi vacibdir. Düzənliklərin xəritədə göstərilməsi, kontur xəritədə çəkilməsi məsləhətdir.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Materiklər	Denudasion	Akkumulyativ
Avrasiya	Dekan, Orta Sibir, Qobi Anadolu, İran, Tibet	Qərbi Sibir, Xəzərsahili, Turan
Afrika	Ahaqqar, Tibesti, Darfur	
Şimali Amerika	Kolorado	Missisipi
Cənubi Amerika	Braziliya	Amazon
Avstraliya	Qərbi Avstraliya	

Nə öyrəndiniz. Akkumulyativ düzənlik süxurların çökdürülməsi nəticəsində yaranır. Aşınma qüvvələrinin təsiri ilə süxurların parçalanması, dağılması və hamıların nəticəsində yaranan düzənliklərə **denudasion düzənlik** deyilir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1. Amazon; 2. Xəzəryanı; 3. Qərbi Sibir; 4. La-Plata; 5. Böyük Çin; 6. Meksikayarı – akkumulyativ; 7. Qərbi Avstraliya; 8. Mər-kəzi düzənlik; 9. Dekan; 10. Braziliya; 11. Şərqi Afrika; 12. Orta Rus – denudasion

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, əlaqələndirmə, qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Düzənliklərin mən-şəyinə görə müxtə-lifliyini izah etmək-də çətinlik çəkir.	Düzənliklərin mən-şəyinə görə müxtə-lifliyini izah edərkən səhvlərə yol verir.	Düzənliklərin mən-şəyinə görə müxtə-lifliyini, əsasən, izah edir.	Düzənliklərin mən-şəyinə görə müxtə-lifliyini düzgün izah edir.
Düzənliklərin ya-ranmasını ekzogen qüvvələrlə zəif əlaqələndirir.	Düzənliklərin ya-ranmasında ekzo-gen qüvvələrin ro-lunu müəllimin kö-məyi ilə əlaqələndirir.	Düzənliklərin ya-ranmasında ekzo-gen qüvvələrin ro-lunu cüzi qüsurlarla əlaqələndirir.	Düzənliklərin ya-ranmasını ekzogen qüvvələrin rolunu sərbəst və düzgün əlaqələndirir.
Düzənlikləri ma-teriklərə uyğun qruplaşdırarkən ko-bud səhvlərə yol verir.	Düzənlikləri ma-teriklərə uyğun qruplaşdırarkən müəllimin kömə-yindən istifadə edir.	Düzənlikləri ma-teriklərə uyğun qruplaşdırarkən cü-zü qüsurlara yol ve-rir.	Düzənlikləri ma-teriklərə uyğun sərbəst qruplaşdırır.

Dərs 21/ Mövzu: OKEAN DİBİNİN RELYEFİ

ALT STANDARTLAR	2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma sə-bəblərini şərh edir. 2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Fiziki xəritədən istifadə edərək okean dibi relyefinin müxtəlifliyini şərh edir.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dünyanın fiziki xəritəsini və ya qlobusu göstərərək bir neçə yönəldici sual vermək olar: “Xəritədə hansı rəngi daha çox gö-rürsünüz?”, “Bu rəng nəyi bildirir?”, “Göy rəng xəritə üzərində hər yerdə eyni çalarlarlamı verilib?”, “Göy rəngin müxtəlif çalarları nəyi bildirir?”, “Dərinlik şkalası dedikdə, nə başa düşürsünüz?” və s.

B Tapşırıq cütlərlə və ya qrupla yerinə yetirilə bilər. Şagirdlər cədvəli dəftərlərinə çəkməli və dünyanın fiziki xəritəsinin dərinlik şkalasından istifadə edərək rəqəmlərlə göstərilmiş ərazilərin dərinliklərini təyin etməlidirlər.

C Yeni mövzuya aid materialların mənimsənilməsində izahedici oxu üsulundan istifadə etmək olar. İzahatın daha səmərəli olması üçün okean dibinin sxemini lövhəyə çəkmə, yaxud əvvəlcədən hazırlanmış müvafiq təqdimatı nümayiş etdirə bilərsiniz. Yaxşı olar ki, şagirdlər özləri də müəllimlə paralel okeandibi relyefin sxemini dəftərlərinə çəksinlər. Okeandibi relyef formalarının təbii şəkil slaydları ilə göstərilməsi mənimsəmənin səviyyəsini artırma bilər.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin;

1. Şimal Buzlu okean 2. 11022 metr 3. Atlantik 4. Zond çökəkliyi - 7729 m

Nə öyrəndiniz. Materiklərin sahilində dəniz suları ilə örtülmüş kənar hissələr **şelf** adlanır. Şelfin davamı **materik yamacıdır**. Materiklə okean yerqabığı arasındakı sərhəd **materik ətəyi** adlanır. Okean dibində ən böyük relyef forması **abissal düzənliklərdir**. **Orta okean dağ silsilələri** okeanda ən hündür relyef formasıdır. Okeanlarda ensiz və dərin çökəkliklər **okean novu** adlanır.

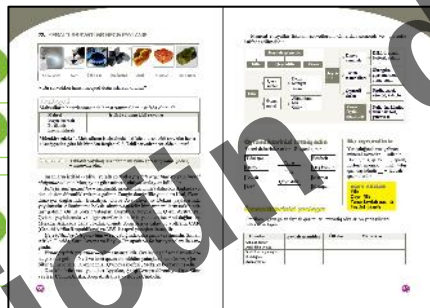
Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Cavab: 1-F, 2-C, 3-A, 4-E, 5-B, 6-D

Qiymətləndirmə meyarları: Şərh etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fiziki xəritədən istifadə edərək okeandibi relyefin müxtəlifliyini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Fiziki xəritədən istifadə edərək okeandibi relyefinin müxtəlifliyini çətinliklə şərh edir.	Fiziki xəritədən istifadə edərək okeandibi relyefin müxtəlifliyini xırda səhvlər buraxaraq şərh edir.	Fiziki xəritədən istifadə edərək okeandibi relyefin müxtəlifliyini düzgün şərh edir.

Dərs 22. / Mövzu: YERALTI SƏRVƏTLƏR NECƏ PAYLANIB

ALT STANDARTLAR	2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Yeraltı sərvətlərin relyeflə əlaqəsini şərh edir. • Faydalı qazıntı yataqlarını materiklər üzrə qruplaşdırır.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş faydalı qazıntıların şəkillərini göstərərək adlarını, haradan əldə olunmasını, faydalı qazıntılardan nə məqsədlə istifadə edilməsini və həyatımızdakı rolu barədə soruşa bilərsiniz.

B Fəaliyyətdə verilmiş tapşırıq cütlərlə və ya qrupla yerinə yetirilə bilər. Şagirdlər dərslərdə verilmiş cədvəli dəftərlərinə çəkərək tamamlamalıdırlar. Müzakirəni dərslərdəki suallar əsasında apara bilərsiniz.

C Yeni mövzunun mənimsənilməsi prosesində dərsi izah etdiyiniz vaxt şagirdlər eyni zamanda şərti işarələrin köməyi ilə adıçəkilən faydalı qazıntı yataqlarını kontur xəritə üzərində qeyd etsinlər. Bu işin bütün siniflə yerinə yetirilməsi məqsəddəuyğundur. Lakin kontur xəritə üzərində işə başlamazdan əvvəl şagirdlərin diqqətinə kontur xəritə üzərində aparılan işin qaydalarını çatdırmaq yerinə düşər: şərti işarələri adi qara karandaşla çəkmək, coğrafi adları isə qələmlə və düzgün yazmaqla legenda yaratmaq lazımdır. Şagirdlərin fəaliyyətini elə istiqamətləndirin ki, işin sonunda onlar çökmə çuxurların, əsasən, düzənlik ərazilərdə, maqmatik süxurların isə dağlıq ərazilərdə yayılması nəticəsinə gəlsinlər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

1. yanar – təbii qaz, daş kömür; filiz – qalay, boksit, manqan; qeyri-filiz – mərmər fosforit.

Nə öyrəndiniz. Yer qabığında rast gəlinən mineral sərvətlər **faydalı qazıntılar** adlanır. Dəmir, mis, qalay **filiz**, apatit, fosforit, mərmər **qeyri-filiz**, neft, təbii qaz, daş kömür **yanar** faydalı qazıntılardır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın blokundakı tapşırıqda şagirdlər mətndən istifadə edərək ərazilərə uyğun gələn faydalı qazıntıları və müvafiq ölkələri tapmalıdırlar.

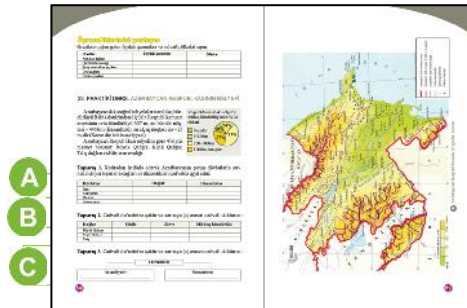
Ərazilər	Faydalı qazıntılar	Ölkələr
Appalaçi dağları	Dəmir filizi, daş kömür	ABŞ
Qərbi Sibir ovalığı	Neft, qaz	Rusiya
Qərbi Avstraliya yaylası	Boksit, dəmir	Avstraliya
Ural dağları	Dəmir	Rusiya
Qviana yaylası	Boksit	Surinam, Braziliya, Qayana

Qiymətləndirmə meyarları: qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Faydalı qazıntı yataqlarını materiklər üzrə qruplaşdırarkən səhvlərə yol verir.	Faydalı qazıntı yataqlarını materiklər üzrə qruplaşdırarkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Faydalı qazıntı yataqlarını materiklər üzrə qruplaşdırarkən cüzi səhvlərə yol verir.	Faydalı qazıntı yataqlarını sərbəst olaraq materiklər üzrə qruplaşdırır.

Dərs 23. / Mövzu: PRAKTİK DƏRS.
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ RELYEFİ

ALT STANDARTLAR	2.1.1. Yer səthində relyefin müxtəlifliyinin yaranma səbəblərini şərh edir. 2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Fiziki xəritədən istifadə edərək Azərbaycan Respublikasının relyefini təhlil və şərh edir.

Dərsdə şagirdlər Azərbaycan Respublikasının dağları və düzənliklərini fiziki xəritədən istifadə edərək təhlil və şərh edəcəklər. Oroqrafik xəritədə çox sayda coğrafi adlar olduğuna görə sizin köməyiniz olmadan şagirdlərin onlar arasında seçim etməsi çətin ola bilər. Praktik işlərin bütün siniflə aparılması daha məqsəduyğundur. Bu zaman siz coğrafi adları xəritədə göstərməli, şagirdlər isə həmin obyektləri kontur xəritədə qeyd etməlidirlər. Verilmiş tapşırıqlar cütlər və ya kiçik qruplar şəklində aparıla bilər. Şagirdlərə tələb olunan nomenklaturanın siyahısı verilir. Onlar sərbəst olaraq obyektləri oroqrafik xəritədə tapır və kontur xəritəyə köçürürlər. İşin sonunda şagirdlər arasında qarşılıqlı qiymətləndirmə həyata keçirmək olar. Məsələn, şagirdlərdən biri zirvənin və ya dağın adını söyləyir, o biri isə onu xəritədə göstərir. Düzgün cavabın hər birinə 1 bal verə bilərsiniz. Maksimal bal toplayanlar daha xüsusi vurğulana bilər.

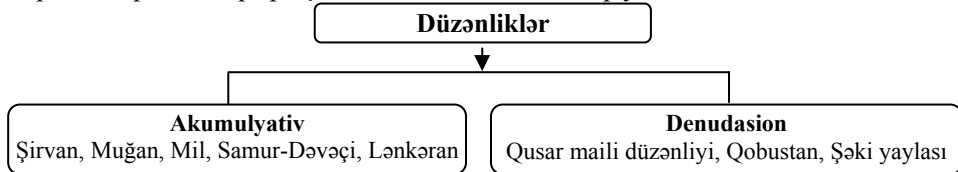
A Tapşırıq 1. Tapşırıqın həll edilməsi şagirdin bu mövzunu necə mənimsədiyini göstərən meyar ola bilər. Əgər şagirdlər Azərbaycanın dağ və düzənliklərini xəritədə göstərməyi bacarırlarsa, deməli, onlar növbəti tapşırığı da yerinə yetirəcəklər.

Dövlətlər	Dağlar	Düzənliklər
İran		
Gürcüstan		
Rusiya		
Ermənistan		

B Tapşırıq 2.

Ərazilərin adı	Dağlar	Zirvələr
Böyük Qafqaz	Baş Qafqaz, Yan silsilə, Ləngəbiz	Bazardüzü, Tufandağ, Şahdağ, Babadağ
Kiçik Qafqaz	Murovdağ, Qarabağ, Zəngəzur, Vulkanik yayla	Qapıcıq, Gəmişdağ, Dəlidağ, Böyük Kirs
Talış	Talış, Peştəsər, Burovar	Kömürgöy, Qızıyurdu

C Tapşırıq 3. Müəllim şagirdlərə düzənliklərin siyahısını verir. Şagirdlər müstəqil olaraq onları qruplaşdırır və kontur xəritədə qeyd edirlər.

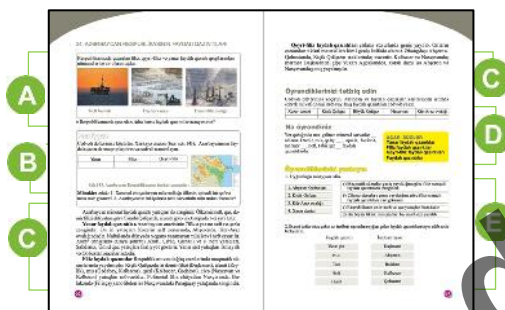

Oyumatlandırma meyarları: təhlil və şərh etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fiziki xəritədən istifadə edərək Azərbaycan Respublikasının relyefini təhlil və şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycan Respublikasının relyefini təhlil və şərh edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Azərbaycan Respublikasının relyefini, əsasən, təhlil və şərh edir.	Azərbaycan Respublikasının relyefini düzgün təhlil və şərh edir.

Dərs 24/ Mövzu: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ FAYDALI QAZINTILARI

ALT STANDARTLAR	2.1.2. Fiziki xəritələri təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Fiziki xəritədən istifadə edərək faydalı qazıntıları qruplaşdırır. - Azərbaycan Respublikasında çıxarılan faydalı qazıntıları növlərinə görə təhlil edir.

Dərsdə əsas məqsəd Azərbaycan Respublikasının zəngin mineral və faydalı qazıntıların müxtəlif növlərinin şərh edilməsi və fiziki xəritələrdən istifadə edərək faydalı qazıntıların yayılmasına görə qruplaşdırılmasıdır.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş şəkillərdəki faydalı qazıntıların hansının filiz, qeyri-filiz və yanar faydalı qazıntı olduğunu soruşa bilərsiniz. Onlara bir neçə yönəldici sual da vermək olar: “Azərbaycan hansı faydalı qazıntıları ilə məşhurdur?”, “Respublikamızın hansı bölgələrində faydalı qazıntılar çıxarılır?”, “Faydalı qazıntılardan hansı sahələrdə istifadə edilir?” və s.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıq özlərlə və ya qrupla yerinə yetirilə bilər. Şagirdlər cədvəli dəftərə çəkib, verilmiş xəritəyə əsasən Azərbaycanın faydalı qazıntılarını qruplaşdırmalı və növlərini müəyyənləşdirməlidirlər.

C Yeni mövzunun mənimsənilməsi üçün “Yeraltı sərvətlər necə paylanıb” mövzusunə müraciət edərək bəzi məlumatları yada salmaq olar. Şagirdlər mətni oxu-

yaraq, fərdi, cütlərlə və ya qrup şəklində şərti işarələrin köməyi ilə faydalı qazıntı yataqlarını kontur xəritədə qeyd edirlər. Şagirdlər bütün dünyada olduğu kimi, respublika ərazisində də çökmə mənşəli süxurların düzənliklərdə, maqmatik mənşəliələrin isə dağlıq ərazilərdə yayılması nəticəsinə gəlməlidirlər.

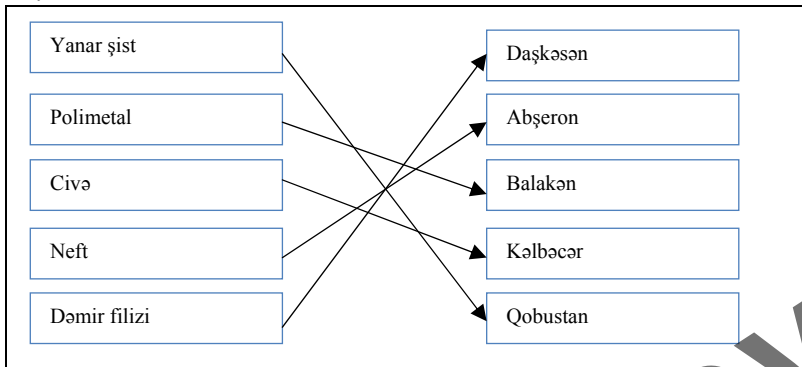
Öyrəndiklərinizi tətbiq edin blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər mətndən və fəaliyyətdə verilmiş xəritədən istifadə edərək cədvəli doldurmalıdırlar.

Xəzər dənizi	Kiçik Qafqaz	Böyük Qafqaz	Naxçıvan	Kür-Araz ovalığı
neft	dəmir filizi	Polimetal	Polimetal	neft
qaz	alunit		xörək duzu	
	mis		travertin	
	qızıl		molibden	
	civə			

Nə öyrəndiniz. Azərbaycanın ən iri neft və qaz yataqları Xəzər dənizi zonasındadır. Ən iri neft yataqları “Azəri”, “Günəşli”, “Cıraq”dır. İri dəmir yatağı Daşkəsəndir. Polimetal ehtiyatlarına Naxçıvanda, Balakəndə rast gəlinir. Kəlbəcər və Gədəbəy mis və qızılla zəngindir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

- 1 - b, 2 - a, 3 - d, 4 - c
- 2.

Oyımətləndirmə meyarları: qruplaşdırma, təhliletmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fiziki xəritədən istifadə edərək faydalı qazıntıları qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Fiziki xəritədən istifadə edərək faydalı qazıntıları qismən qruplaşdırır.	Fiziki xəritədən istifadə edərək faydalı qazıntıları, əsasən, qruplaşdırır.	Fiziki xəritədən istifadə edərək faydalı qazıntıları düzgün qruplaşdırır.
Azərbaycan Respublikasında çıxarılan faydalı qazıntıları növlərinə və ərazi üzrə paylanmasına görə təhlil etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycan Respublikasında çıxarılan faydalı qazıntıları növlərinə və ərazi üzrə paylanmasına görə təhlil edərkən səhvlər buraxır.	Azərbaycan Respublikasında çıxarılan faydalı qazıntıları növlərinə və ərazi üzrə paylanmasına görə, əsasən, təhlil edir.	Azərbaycan Respublikasında çıxarılan faydalı qazıntıları növlərinə və ərazi üzrə paylanmasına görə düzgün təhlil edir.

IV TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Cədvəlin xanalarına uyğun nömrələri qeyd edin.

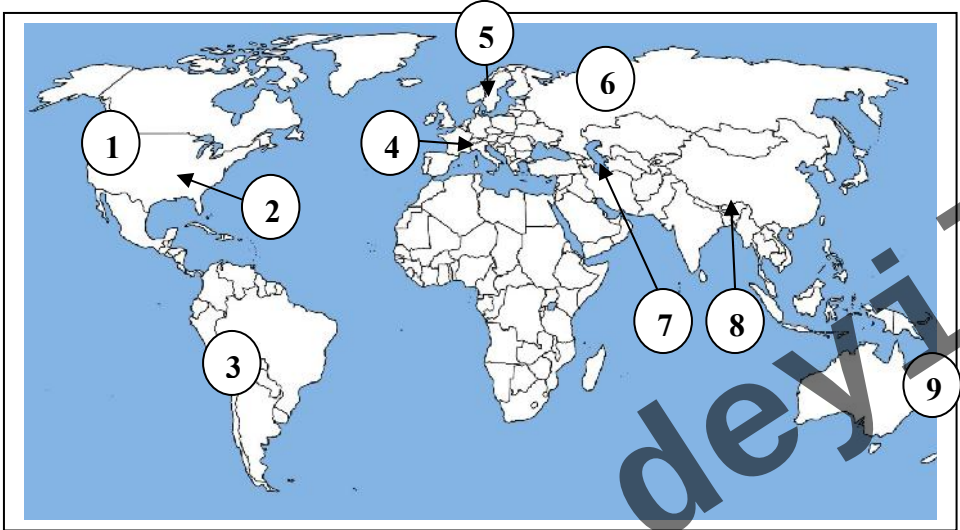
1. Mağara	5. Vulkan krateri
2. Sıra dağlar	6. Barxan
3. Okean novu	7. Orta okean dağ silsiləsi
4. Moren təpə	8. Sirkilər

Morfostruktur	Morfoskluptur

2. Cümləni tamamlayın :

1. Canlı orqanizmlərin təsirindən süxurların parçalanması “_____” adlanır.
2. Süxurların istidən genişlənməsi və soyuqdan sıxılması nəticəsində “_____” baş verir.
3. Süxurların suda həll olaraq tərkibini dəyişməsi “_____” adlanır.

3. Kontur xəritədə rəqəmlərə uyğun gələn dağları müəyyən edin.

1		4		7	
2		5		8	
3		6		9	

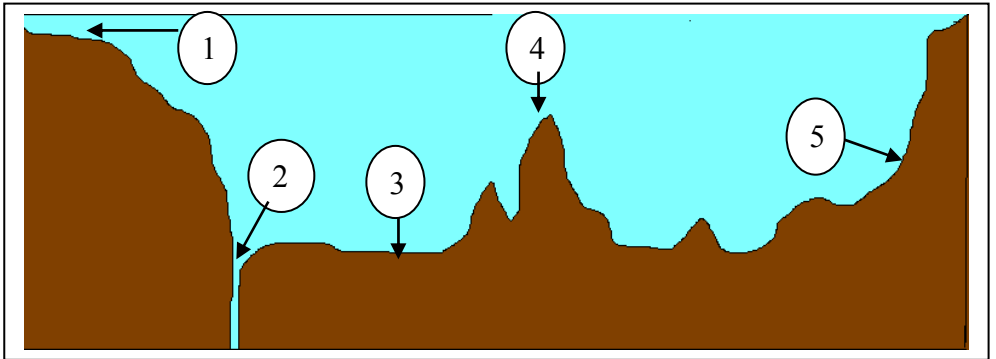
4. Düzgün olan ifadəni müəyyən edin:

- A) Kəlbəcərdə zəngin alunit yataqlarına rast gəlinir.
- B) Filizçayda polimetal yataqları yayılmışdır.
- C) Qaz ehtiyatları “Azəri” yatağında yayılmışdır.

- D) Qızıl yataqları Abşeronda yerləşir.
E) Xörək duzuna Lənkəranda rast gəlinir.

5. Okeandibi relyef formalarının adlarını müəyyənəldir:

- 1 _____
2. _____
- 3 _____
- 4 _____
- 5 _____

6. Mənşəyinə görə düzənlikləri qruplaşdırın:

1. Amazon 2. Dekan
3. Missisipi 4. Qərbi Sibir
5. Braziliya 6. Qobi 7. Orta Sibir

Akkumulyativ	Denudasion

8. Xəzəryanı

Bazardüzü
Böyük Kirs
Gamışdağ
Dəlidağ
Qapıcıq

7. Uyğunluğu xətlərlə müəyyən edin:

TƏDRİS VAHİDİ – 5

YERİN HAVA TƏBƏQƏSİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

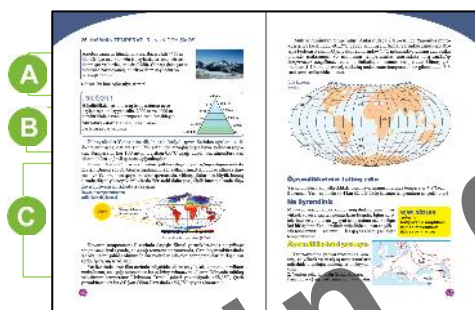
2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini edir.

2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **7 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 25 / Mövzu: HAVANIN TEMPERATURUNUN DƏYİŞMƏSİ

ALT STANDARTLAR	2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir. 2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Havanın temperaturunun üfüqi istiqamətdə dəyişməsini izah edir. - Hündürlüyə doğru temperaturun dəyişməsinə əsasən müxtəlif hündürlükdə havanın temperaturunu hesablayır.

2.1.3. və 2.1.4. standartları atmosfer hadisələri ilə bağlı məsələləri əhatə edir. Bu mövzuda onlar qismən reallaşacaqdır. Şagirdlər bu mövzuda havanın temperaturunun üfüqi dəyişməsi, izotermilər, mütləq maksimum və mütləq minimum kimi yeni terminlərlə tanış olacaqlar.

A Motivasiya dərslində verilən şəkil və sual ətrafında qurula bilər. İKT imkanları olan siniflərdə virtual qlobusun köməyi ilə Yer kürəsində səyahət etmək, “Google Earth” proqramında Bazardüzü, Comolunqma və Kilimancaro zirvələrindəki buzlaqları şagirdlərə nümayiş etdirmək faydalı olardı.

B Təpşirgi verməzdən əvvəl şagirdlərə hündürlüyə qalxdıqca hər 1000 metrə temperaturun 6°C aşağı düşməsini sxem üzərində izah etmək lazımdır. Hər növbəti

hündürlük pilləsində temperaturun 6°C dəyişməsi qeyd olunmuşdur. Şagirdlər bu məntiqi ardıcılıqdan istifadə edərək 2000 metr hündürlükdə havanın temperaturunun $+12^{\circ}\text{C}$, 4000 metr hündürlükdə isə 0°C olduğunu müəyyən edirlər. Hesablama aparıldıqdan sonra “*Hansı hündürlükdən başlayaraq qar əriməz?*” sualı ilə müraciət etmək olar. Şagirdlər 4000 metrdən yüksəkdə havanın temperaturunun 0°C -dən aşağı olduğunu və qarların ərimədiyini söyləməlidirlər.

C Mətnin mənimsənilməsi üçün şagirdlər tərəfindən sinifdə oxunması, yaranan sualları müzakirə etmək üçün “Fasiləli oxu” üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Mətnlə işləyərkən nəzərə almaq lazımdır ki, 3-cü fəsilə 1.2.2. standartı – “Yerin hərəkətinin nəticələrinə dair sadə hesablamalar aparır” – reallaşdırılmışdır və şagirdlər artıq bilirlər ki, havanın temperaturu günəş şüalarının düşmə bucağından asılıdır. Dərslərdəki şkillərlə iş biliklərin möhkəmlənməsinə imkan verir. Yer kürəsində temperaturun paylanma qanunauyğunluğunu başa salmaq üçün şagirdlərə suallarla müraciət etmək olar. Məsələn: “*Nə üçün Şimal yarımkürəsində ən yüksək temperatur yayda, ən aşağı temperatur isə qışda müşahidə edilir?*” Bu suala cavab verərkən şagirdləri temperaturun paylanma qanunauyğunluğunun Yer in öz xəyali oxunun orbit müstəvisinə meyilliyi ilə əlaqələndirməyə yönəltmək lazımdır. “İzoterm” anlayışı haqqında şagirdlərdə təsəvvür yaratmaq üçün dərslərdəki xəritənin təhlili məqsədəuyğundur. Şagirdlərin diqqətini dərslərdəki xəritədə illik izotermə yanaşı, yanvar və iyul aylarının izotermələrinin də verildiyinə yönəltmək lazımdır.

Xəritəyə əsasən müzakirə ediləcək suallar:

1. Afrikanın böyük hissəsi hansı izotermələr arasında yerləşir? ($+20^{\circ}\text{C}$) 2. 40-cı paraleldən hansı izoterm keçir? ($+10^{\circ}\text{C}$) 3. Avrasiyanın şimalında və Şimali Amerikada orta illik temperatur nə qədərdir?

Mətnə verilən coğrafi adlar: Liviya, Ölüm dərəsi, Antarktida, Oymyakon – maksimal və minimal temperaturun müşahidə edildiyi məntəqələri xəritədə göstərmək və kontur xəritədə qeyd etmək məqsədəuyğundur.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Hər 1000 metrdə temperatur 6°C aşağı düşdüynə görə $6 \times 2 = 12$. Deməli, Yer səthində $8 + 12 = 20^{\circ}\text{C}$, 4 km hündürlükdə isə $8 - 12 = -4^{\circ}\text{C}$ olacaq.

Diferensial təlim. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar. Atlasdakı xəritələrin məlumatlarından istifadə edərək verilmiş hündür dağların zirvəsindəki temperaturları müəyyən edin.

1. Comolunqma (ətəyində $+24^{\circ}\text{C}$, zirvədə -30°C). 2. Akonkaqua (ətəyində $+16^{\circ}\text{C}$, zirvəsində -26°C). 3. Elbrus (ətəyində $+18^{\circ}\text{C}$, zirvəsində -15°C).

Nə öyrəndiniz. Temperatur amplitudası ən yüksək və ən alçaq temperaturların fərqi. İqlim xəritələrində təsvir olunan **izotermələr** eyni temperatura malik nöqtələri birləşdirir. Yer kürəsində müşahidə olunan ən yüksək temperatur **mütləq maksimum** adlanır. **Mütləq minimum** isə qeydə alınmış ən alçaq temperaturdur.

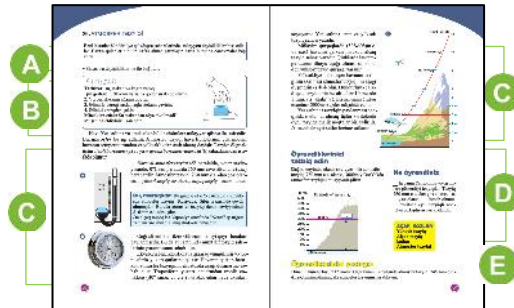
Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Ən yüksək – Ankara, London Ən alçaq – Moskva, Kiyev

Qiymətləndirmə meyarı: izahetmə, hesablama aparma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Temperaturun üfüqi istiqamətdə dəyişməsinin müəllimin köməyi ilə izah edir.	Temperaturun üfüqi istiqamətdə dəyişməsinin çətinliklə izah edir.	Temperaturun üfüqi istiqamətdə dəyişməsinin, əsasən, izah edir.	Temperaturun üfüqi istiqamətdə dəyişməsinin əhatəli izah edir.
Sadə hesablamaları müəllimin köməyi ilə aparır.	Sadə hesablamaları çətinliklə aparır.	Sadə hesablamaları apararkən kiçik səhvlərə yol verir.	Sadə hesablamaları düzgün aparır.

Dərs 26 / Mövzu: ATMOSFER TƏZYİQİ

ALT STANDARTLAR	2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir. 2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Atmosfer təzyiqi və onun dəyişməsinə izah edir. • Təzyiqə bağlı sadə hesablamalar aparır.

Mətnə atmosfer təzyiqinin quru və okean üzərində dəyişməsinin səbəbləri araşdırılacaqdır. Şagirdlər “*normal atmosfer təzyiqi*”, “*yüksək təzyiq*”, “*alçaq təzyiq*”, “*izobar*” kimi yeni anlayışlarla tanış olacaq, atmosfer təzyiqi ilə bağlı hesablamalar aparacaqlar.

A Mövzuya başlamaq, şagirdləri aktivləşdirmək üçün onların nə vaxtsa yüksək dağlara çıxdıqları, yaxud təyyarə ilə harasa uçduqları barədə suallar verə bilərsiniz. Bu zaman onlarda yaranmış dəyişiklikləri hiss edib-etmədiklərini danışmağı təklif edə bilərsiniz. “*Bunun səbəbi nədir?*” sualı əsasında müzakirə təşkil edə bilərsiniz.

Əlavə məlumat. Şagirdlərə belə məlumatın verilməsi əhəmiyyətli olardı. Yerdə olan bütün cisimlər, o cümlədən hava da çəkiyə malikdir. Dəniz səviyyəsində 1 m^3 havanın çəkisi təqribən 1 kq 300 qramdır. Hava yer səthində olan bütün cisimlərə və bizə təsir göstərir. Biz bu təzyiqi hiss etmirik. Bu onunla izah olunur ki, bədənimizin daxilindəki təzyiq atmosfer təzyiqinə bərabərdir. Avtomobillə yüksəkliyə qalxdıqda və ya endikdə, təyyarə enmə zolağına enəndə və ya hündürlüyə qalxanda biz qulaq pərdələrinə təzyiqi dərhal hiss edirik.

Okean səviyyəsindən müxtəlif hündürlükdə insan özünü necə hiss edir?	
Hündürlük	İnsan orqanizminin reaksiyası
2 km-ə qədər	təhlükəsiz zonadır
2-4 km	ürək-damar sistemində, hiss orqanlarında bəzi pozuntular olur, lakin insanın əhval-ruhiyyəsi tezliklə bərpa olunur
4-5 km	əhval-ruhiyyə pisləşir
6-8 km	kritik zona sayılır – orqanizm ciddi şəkildə pozulur
8 km-dən çox	öldürücü zona – insan bu hündürlükdə nəfəsverici cihaz olmadan 3 dəqiqədən artıq qala bilmir

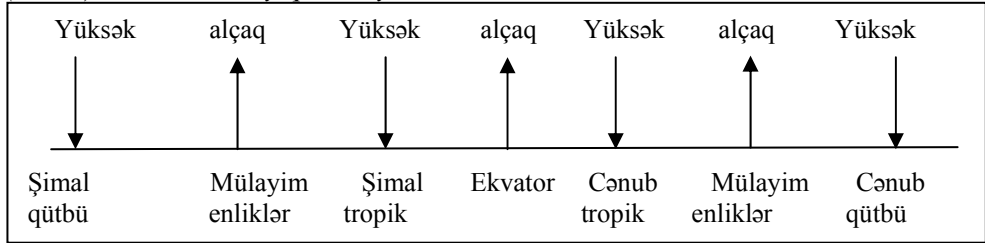
B Təcrübə şagirdlərdən biri tərəfindən lövhənin qarşısında aparıla bilər. Şagirdləri müzakirə aparmağa həvəsləndirmək üçün stəndakı suyun niyə tökülmədiyini, bunun nə ilə əlaqəli olduğunu soruşmaq olar. **İzahat:** qabı kağızla möhkəm örtüyümüz zaman biz onun daxilindəki təzyiqə (bu, havanın və suyun təzyiqindən ibarətdir) ətrafındakı havanın təzyiqini bərabərləşdirdik. Su ilə dolu qabı birdən üzəsaşığı çevirəndə yenə də heç nə dəyişmədi, atmosfer təzyiqi yenə də xaricdən suya təsir edib onu qabdan tökülməyə qoymadı.

Diqqət! Əgər götürdüyümüz su lazım olandan çox və ya az olarsa, bu zaman təcrübə uğursuz alın bilər. Yaxşı olar ki, əvvəlcədən təcrübəni sınaqdan keçirin, suyun miqdarını müəyyən edin.

C Yeni materialın öyrənilməsində “Oxu, şərh et” üsulundan istifadə etmək faydalı olar. Şagirdlərə müxtəlif təzyiq sahələrinin yaranmasını başa salmaq lazımdır. Bunun üçün isti havanın yuxarıya qalxan hərəkətini sübut edən müxtəlif təcrübələr nümayiş etdirilə bilər.

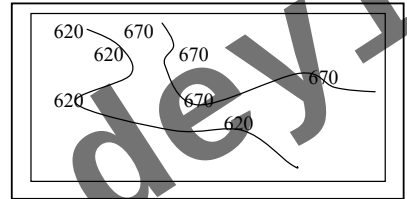
İsti havanın hərəkətini lövhədə sxem çəkməklə də izah etmək olar. Üfüqi xətt çəkərək üzərində ekvator, tropik, mülayim enliklər və qütbləri qeyd etmək lazımdır. Cədvəldəki qeydlərə əsasən aşağıdakı sualları vermək olar:

1. Yer səthi necə qızır? 2. Hava istidir, yoxsa soyuqdur? Yüngüldür, yoxsa ağır? Qalxır, yoxsa enir? 3. Əgər hava qalxırsa, (enirsə) bu ərazidə təzyiq artır, yoxsa azalır? Nəticədə belə bir sxem alınır.

Diqqəti yönəltmək lazımdır ki, tropiklərdə yüksək temperatur olsa da, havanın qalxan hərəkəti baş vermir, ekvator boyunca qalxan hava soyuyaraq tropik enliklərdə ağırlaşaraq havanın enən hərəkətini yaradır.

Şagirdlərə izobar anlayışını mənimsətmək üçün iqlim xəritələrində çəkilmiş izobarları lövhədə də çəkmək məqsəduyğundur. Lövhədə məntəqələri qeyd etmək və şagirdlərin birindən uyğun rəqəmlərin birləşdirilməsini xahiş etmək olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Hər 10 m qalxdıqda təzyiq 1mm c. st aşağı düşür. $3000:10=300$. Beləliklə, 3000 metr yüksəklikdə təzyiq $760-300=460$ mm c.st. olacaq.

Nə öyrəndiniz. Atmosfer təzyiqi havanın Yer səthinə və cisimlərə göstərdiyi təzyiqdir. Təzyiq 760 mm-dən çox olarsa **yüksək təzyiq**, az olarsa **alçaq təzyiq** hesab olunur. **İzobar** xəritədə eyni təzyiqli nöqtələri birləşdirən əyri xətlərdir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın. $237:10=23,7$. 237 m hündürlükdə təzyiq $745-23,7=721,3$ mm.c.st

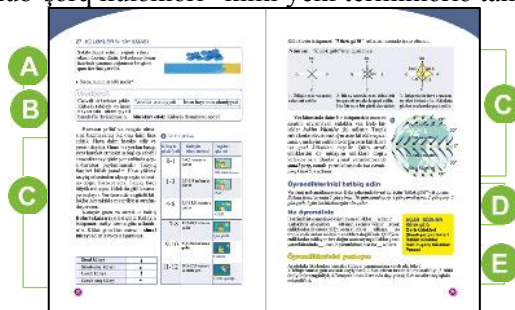
Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, hesablama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Atmosfer təzyiqi və onun dəyişməsinə müəllimin köməyi ilə izah edir.	Atmosfer təzyiqi və onun dəyişməsinə çətinliklə izah edir.	Atmosfer təzyiqi və onun dəyişməsinə, əsasən, izah edir.	Atmosfer təzyiqi və onun dəyişməsinə əhatəli izah edir.
Sadə hesablamaları müəllimin köməyi ilə aparır.	Sadə hesablamaları çətinliklə aparır.	Sadə hesablamaları apararkən kiçik səhvlərə yol verir.	Sadə hesablamaları düzgün aparır.

Dərs 27 / Mövzu: KÜLƏKLƏRİN YAYILMASI

ALT STANDARTLAR	2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Küləyin yayılmasının səbəblərini izah edir. “Külək gülü”nün sxemini qurur.

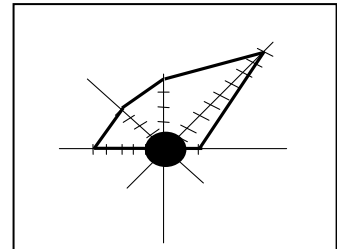
Mövzunun əsas məqsədi küləyin yaranmasını atmosfer təzyiqi fərqlərinin əmələ gəlməsi ilə izah etməkdir. Şagirdlər bu mövzuda küləyin əhəmiyyətini, növlərini, “külək gülü”nün qurulmasını öyrənəcək, “hakim külək”, “passat”, “qərb küləkləri”, “şimal-şərq və cənub-şərq küləkləri” kimi yeni terminlərlə tanış olacaqlar.

A Motivasiyanı dərslikdə verilmiş şəkillər üzərində təşkil edə bilərsiniz. “Yer kürəsinin bir hissəsinə yağıntının yağması, digər hissəsinə isə yağmamasının səbəbi nə ola bilər” sualı ətrafında müzakirə təşkil edilə bilər.

B Tapşırığı cütlərlə yerinə yetirmək mümkündür. Sonda şagirdlər küləyin təbiətdə və insan həyatında mühüm rolə malik olması qənaətinə gəlməlidirlər. Məsələn, küləkdən alınan enerjini, külək vasitəsilə bitkilərin tozlanması, rütubətin okean üzərindən quruya gətirilməsini, havada tozların dağılmasını və s. qeyd edə bilərlər.

C Şagirdlərin küləyin istiqaməti, gücü ilə atmosfer təzyiqi arasındakı asılılığı mənimsəmələri üçün mətnin izahını sxem vasitəsilə aparmaq olar. Sxemi dəftərlərə çəkmələrini tapşırmaq faydalıdır. Mətnin şagirdlər tərəfindən yaxşı başa düşülməsi üçün onlara kontur xəritədə passat və qərb küləklərinin istiqamətlərini qeyd etməyi təklif etmək olar. Şagirdlərin diqqətini passatların Avstraliya, Afrika, Cənubi Amerikanın şərq sahillərinə, qərb

küləklərinin isə Avrasiyanın qərb sahillərinə, Şimali Amerikaya göstərdiyi təsirə yönəltmək məqsəduyğundur. Bu, şagirdlərə “Yağıntılarda paylanması” və “İqlim qurşaqları” mövzunu yaxşı mənimsəməyə kömək edəcəkdir.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin başlığı altında verilmiş tapşırıq yerinə yetirilərkən mətnə verilmiş “külək gülü” nümunəsini izah etmək məqsəduyğundur. Bu tapşırıq cütlərlə, yaxud qrupla yerinə yetirilə bilər.

Nə öyrəndiniz. Küləklərin istiqaməti “külək gülü” adlanan sxemlə verilir. Tropik enliklərdən ekvatora doğru əsən küləklər **passat** adlanır. **Qərb küləkləri** isə tropik enliklərdən mülayim enliklərə doğru əsir. Qütbəni enliklərdən mülayimlərə doğru əsən soyuq küləklər Şimal yarımkürəsində **şimal-şərq küləkləri**, Cənub yarımkürəsində isə **cənub-şərq küləkləri** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1. Temperaturun gün ərzində dəyişməsi; 4. Temperaturun il ərzində dəyişməsi; 5. Atmosfer təzyiqinin müxtəlifliyi.

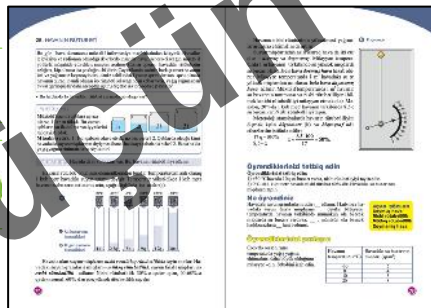
Qiymətləndirmə meyarı: izahetmə, sxemqurma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Küləyin yayılması-nın səbəblərini bir-iki cümlə ilə izah edir.	Küləyin yayılması-nın səbəblərini mü-əllimin köməyi ilə izah edir.	Küləyin yayılması-nın səbəblərini, əsa-sən, izah edir.	Küləyin yayılması-nın səbəblərini tam izah edir.
“Külək gülü”nün sxemini qurmaqda çətinlik çəkir.	“Külək gülü”nün sxemini səhvlərlə qurur.	“Külək gülü”nün sxemini əsasən qurur.	“Külək gülü”nün sxemini düzgün qurur.

Dərs 28 / Mövzu: HAVANIN RÜTUBƏTİ

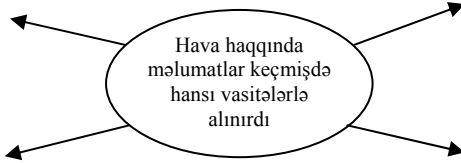
ALT STANDARTLAR	2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir. 2.1.4. Hava elementlərinə dair sadə hesablamalar aparır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Atmosferdə rütubətin paylanmasını izah edir. - Rütubətin paylanmasına aid sadə hesablamalar aparır.

Mövzuda əsas məqsəd şagirdlərin hava elementlərindən olan rütubətin paylanma qanunauyğunluğu ilə tanış olmaqdır. Şagirdlər “doymuş və doymamış hava”, “nisbi və mütləq rütubətlik” anlayışlarını öyrənəcək, sadə hesablamalar aparaçaqlar.

A Yeni mövzuya başlamaq üçün şagirdlərdən televiziya-radio olmayan vaxtlarda insanların hava haqqında məlumatları hansı yollarla ala bildiklərini soruşmaq olar. Bunun üçün söz assosiasiyası üsulundan istifadə etmək olar.

B Tapşırıqda əsas məqsəd yağış yağma ehtimalını, doymuş və doymamış hava anlayışlarını şagirdlərə başa salmaqdır. Müxtəlif həcmli qablara eyni miqdarda suyun tökülməsi və bu qabların su ilə dolma vəziyyəti şagirdlərdə doymuş və doymamış hava anlayışını formalaşdırır.

formalaşdırır.

C Yeni materialın öyrənilməsini “İzahedici oxu” metodla aparmaq olar. Şagirdlərin havanın rütubətliyini praktik olaraq təyin etmələri üçün aşağıdakı təcrübəni keçirməyi təklif edə bilərsiniz:

Təcrübə üçün psixrometrik cədvəl, iki termometr, tənzif parçası, içərisində otaq temperaturunda su olan qab lazım olacaq. Şagirdlərin diqqətinə təhlükəsizlik texnikası qaydalarını çatdırmaq lazımdır. Termometrin şüşədən olmasını, onunla ehtiyatlı davranmaq lazım gəldiyini şagirdlərin yadına salmağınız çox vacibdir. Tapşırığın icrasından sonra termometrin öz qabına qoyulmasının vacibliyini şagirdlərə izah edə bilərsiniz. Təcrübəni qruplarla aparmaq olar. Təcrübənin gedişi:

1. Cədvəli dəflərinizə çəkin.

Quru termometrin göstəriciləri	Yaş termometrin göstəriciləri	Fərq	Havanın nisbi rütubətliyi

Psixrometrik cədvəl

Quru termometrin göstəriciləri, °C	Quru və yaş termometrlərin göstərici fərqləri, °C										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Nisbi rütubət, %										
12	100	89	78	68	57	48	38	29	20	11	-
13	100	89	79	69	59	49	40	31	23	14	6
14	100	89	79	70	60	51	42	34	25	17	9
15	100	90	80	71	61	52	44	36	27	20	12
16	100	90	81	71	62	54	46	37	30	22	15
17	100	90	81	72	64	55	47	39	32	24	17
18	100	91	82	73	65	56	49	41	34	27	20
19	100	91	82	74	65	58	50	43	35	29	22
20	100	91	83	74	66	59	51	44	37	30	24
21	100	91	83	75	67	60	52	46	39	32	26
22	100	92	83	76	68	61	54	47	40	34	28
23	100	92	84	76	69	61	55	48	42	36	30
24	100	92	84	77	69	62	56	49	43	37	31
25	100	92	84	77	70	63	57	50	44	38	33

2. Termometrlə otağın temperaturunu ölçün. Məlumatı cədvəlin birinci sütununa yazın.

3. Termometri yaş salfet və ya parça dəsmalla örtün və 10 dəqiqədən sonra temperaturu yenidən ölçün. Məlumatı cədvəlin ikinci sütununa yazın. Temperatur göstəriciləri arasındakı fərq hesablayın və nəticəni cədvəlin üçüncü sütununa yazın.

4. Psixrometrik cədvəle baxın və temperatur göstəricilərinin kəsişmə nöqtəsində nisbi rütubətliyi tapın. Göstəricini dördüncü sütuna yazın.

Təcrübəni bayırda təkrar edin və havanın rütubətinin otaqda və bayırda necə fərqləndiyini müəyyənləşdirin. Məsələn, tutaq ki, quru termometr 15°C, yaş isə 8°C

göstərir. Göstərici fərqlini tapırıq: $15-8=7^{\circ}\text{C}$. Cədvəl üzrə havanın rütubətini təyin edirik: 36 %.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

1. $+30^{\circ}\text{C}$ temperaturlu havada 30 qr su buxarı ola bilər. Yəni 30 qr su buxarı 100% deməkdir. Əgər $+30$ dərəcə temperaturlu havada 10 qr su buxarı olarsa, onun nisbi rütubətliyi belə hesablanır:

$$30\text{qr} - 100\%$$

$$10\text{qr} - x$$

$$X = 10 \times 100 : 30 = 33\%$$

2. 0°C -də 1 kubmetr havada 5 qr su buxarı ola bilər. Yəni 5qr –100%. Əgər bu temperaturda havanın nisbi rütubəti 60%-dirsə, onda havada $5 \times 60 : 100 = 3$ qr su buxarı olacaq.

Nə öyrəndiniz. Havadakı suyun qramla miqdarı **mütləq rütubətlik** adlanır. 1m^3 havadakı suyun faizlə miqdarına **nisbi rütubətlik** deyilir. Müəyyən temperaturda havanın tərkibində mümkün ola biləcək miqdarda su buxarı varsa, **doymuş hava**, mümkün ola biləcək həddən azdırsa, **doymamış hava** hesab olunur

 Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Cədvəldən göründüyü kimi, müxtəlif temperaturlarda yağış yağma ehtimalını bilmək üçün verilən temperaturlarda nisbi rütubətliyi təyin etmək lazımdır:

-10°C -də

0°C -də

10°C -də

20°C -də

$2.5 - 100\%$

$5 - 100\%$

$9 - 100\%$

$17 - 100\%$

$2 - x$

$4 - X$

$5 - X$

$8 - X$

$$X = 2 \times 100 : 2.5 = 80\%$$

$$X = 4 \times 100 : 5 = 80\%$$

$$X = 5 \times 100 : 9 = 55\%$$

$$X = 8 \times 100 : 17 = 47\%$$

-10° və 0° -də yağış yağma ehtimalı çoxdur.

Qiyamtləndirmə meyarları: izahetmə, hesablama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Atmosferdə rütubətin paylanmasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Atmosferdə rütubətin paylanmasını səhvlərlə izah edir.	Atmosferdə rütubətin paylanmasını əsasən izah edir.	Atmosferdə rütubətin paylanmasını tam izah edir.
Rütubətin paylanmasına aid sadə hesablamaları aparmaqda çətinlik çəkir.	Rütubətin paylanmasına aid sadə hesablamalar apararkən tez-tez səhvlərə yol verir.	Rütubətin paylanmasına aid sadə hesablamalar apararkən kiçik səhvlərə yol verir.	Rütubətin paylanmasına aid sadə hesablamaları düzgün aparır.

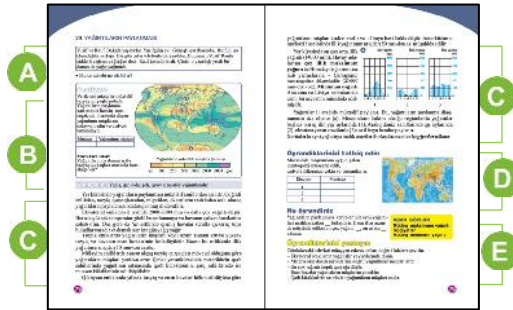
Dərs 29 / Mövzu: YAĞINTILARIN PAYLANMASI

ALT STANDARTLAR

2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin material və okeanlara təsirini şərh edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

- Yağıntılarda paylanmasının müxtəlif amillərdən asılılığını izah edir.
- Yağıntılarda materiallar üzrə paylanma qanunauyğunluğunu müəyyən edir.

Dərsin əsas məqsədi şagirdlərin havanın temperaturunun paylanması, atmosfer təzyiqi və atmosfer yağıntıları arasındakı əlaqəni başa düşməsinə yönəlmişdir.

A Şagirdlərdə mövzuya maraq yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş motivasiyanı müzakirə etmək məqsədəuyğundur. Onların da belə bir hadisə ilə qarşılaşıb-qarşılaşmadıqlarını soruşmaq olar. *“Bunu necə izah edə bilərsiniz?”*, *“Sizcə, bu nə üçün belə olur?”* kimi suallarla şagirdlərin mövzuya aid fərziyyələrini soruşa bilərsiniz.

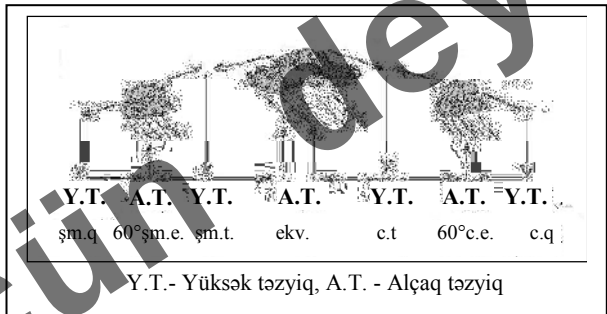
B Fəaliyyətdə verilmiş tapşırıqda şagirdlər yağıntıların paylanma xəritəsindən istifadə edərək verilmiş cədvəli doldurmalıdır.

C Mətnlə iş zamanı şagirdlər təqdim edilən cədvəli doldura bilərlər:

Enlik	Atmosfer yağıntılarının miqdarı	Atmosfer təzyiqi
Ekvatorial		
Tropik		
Mülayim		
Qütbyanı		

Cədvəl əsasında aşağıdakı sxemi tərtib etmək olar:

Bu dərsdə şagirdlərə verilmiş məlumatlar əsasında yağıntı diaqramını oxumaq bacarığı formalaşdırılır. Diaqramda iki ox olur: şaquli və üfüqi. Şaquli oxda millimetrlərlə yağıntının miqdarı, üfüqi oxda isə 12 ayın baş hərfləri yazılmaqla 12 müxtəlif sütunda ilin hər ayına düşən yağıntının miqdarı göstərilir. Adətən, illik yağıntı miqdarı diaqramın üzərində rəqəmlərlə göstərilir. Onu hesablamaq da olar. Bunun üçün sütunlar üzrə hər ayda yağıntı miqdarını müəyyən etmək və onların cəmini tapmaq lazımdır.

Yağıntıların paylanma xəritəsini təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, yağıntıların miqdarı həm ekvator dan qütblərə, həm də sahil dən materiklərin mərkəzinə doğru azalır. Bu fikri küləklərin təsiri ilə izah etmək məqsədəuyğundur: mussonlar Avrasiyanın şərq sahillərinə, qərb küləkləri Avropaya, passatlar isə Avstraliyanın şərq sahillərinə yağıntılar gətirir.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. Cavablar: 1 – c; 2 – b; 3 – a.

E Nə öyrəndiniz. Yağıntılardan paylanması xəritələrində eyni yağıntılara malik əraziləri **izogeýtlər** birləşdirir. Uzun illər ərzində müşahidə edilən ən çox yağıntı **mütləq maksimum yağıntı**, ən az isə **mütləq minimum yağıntı** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

Ekvatorial ərazilərdə yağıntılar *il ərzində, demək olar ki, hər gün* düşür.

– Mərkəzlərin daxili rayonlarına doğru yağıntılardan miqdarı *azalır*.

– Ən *az* yağıntı tropik qurşağa düşür.

– Enən havalar yağıntılardan miqdarını *azaldır*.

– Qərb küləklərinin təsirindən yağıntılardan miqdarı *çoxalır*.

Qiymətləndirmə meyarı: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Yağıntılardan paylanmasının müxtəlif amillərdən asılılığını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Yağıntılardan paylanmasının müxtəlif amillərdən asılılığını çətinliklə izah edir.	Yağıntılardan paylanmasının müxtəlif amillərdən asılılığını, əsasən, izah edir.	Yağıntılardan paylanmasının müxtəlif amillərdən asılılığını düzgün izah edir.
Yağıntılardan mərkəzlər üzrə paylanma qanunauyğunluğunun müəyyən edilməsində çətinlik çəkir.	Yağıntılardan mərkəzlər üzrə paylanma qanunauyğunluğunun müəyyən edilməsində səhvlərə yol verir.	Yağıntılardan mərkəzlər üzrə paylanma qanunauyğunluğunu, əsasən, düzgün müəyyən edir.	Yağıntılardan mərkəzlər üzrə paylanma qanunauyğunluğunu düzgün müəyyən edir.

Dərs 30 / Mövzu: İQLİM VƏ İQLİM QURŞAQLARI

ALT STANDARTLAR

2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin mərkəzlər və okeanlara təsirini şərh edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

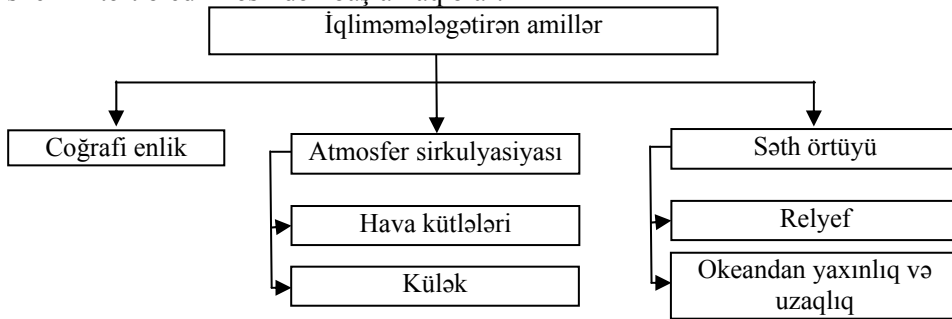
- İqlimin formalaşmasında iqlim yaranan amillərin (coğrafi enlik, atmosferin sirkulyasiyası) rolunu izah edir.
- İqlim qurşaqlarını xəritədə göstərir və qısa şəkildə xarakterizə edir.

A Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə dərslikdəki şəkillər üzrə iş təklif edə bilərsiniz. Şagirdlər şəkillərə baxaraq öz fikirlərini söyləməlidirlər. “*Nə üçün ilin eyni günündə bəzi ölkələrdə qar yağır, bəzi ölkələrdə isə insanlar istidən çimərliklərdə sərinləyirlər?*” və s. kimi suallarla şagirdlərin fərz etdiklərini ala bilərsiniz.

B Tapşırıq qruplar və ya cütlərlə yerinə yetirilə bilər. 1– a, 2– c, 3– b, 4 – d, 5 – e.

C Yeni materialın izahına iqliməmələgətirən amillərin üzə çıxarılmasından və sxemin tərtib edilməsindən başlamaq olar:

Yeni materialın öyrənilməsini qruplarla təşkil etmək olar.

I qrup üçün tapşırıq: 1. Günəş şüalarının düşmə bucağı ilə və hava temperaturunun arasındakı əlaqəni izah edin və sxemin köməyi ilə göstərin.

2. Xəritədə Günəş istiliyini çox və az alan əraziləri göstərin.

II qrup üçün tapşırıq: 1. "Hava kütlələri" anlayışını izah edin.

2. Hava kütlələrinin rütubət və temperatur üzrə xarakteristikasını verin. Cavabları cədvəl şəklində göstərin.

III qrup üçün tapşırıq: Ərazilərin okeandan uzaq və yaxın yerləşməsinin iqlimə təsirini izah edin. Cavablarınızı iqlim xəritələrinin köməyi ilə yoxlayın.

İqlim qurşaqlarını öyrənərkən paralel olaraq bir neçə növdə fəaliyyət aparmaq olar. Siz xəritədə iqlim qurşaqlarını göstərə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlər həmin iqlim qurşaqlarını kontur xəritədə qeyd edə bilərlər. Sizin suallarınıza cavab verməklə şagirdlər aşağıdakı cədvəli doldura bilərlər. Cədvəllərin tamamlanmış variantı belə ola bilər:

İqlim qurşağı	Coğrafi enlik	Hava kütlələrinin hakim tipi	İqlimin təsviri
Ekvatorial-iqlim qurşağı	Ekvatorial enliklərdə	İl boyu ekvatorial hava kütlələri üstünlük təşkil edir.	Bütün il boyu havanın temperaturu yüksək olur və çox miqdarda yağıntı düşür.
Tropik-iqlim qurşağı	Şimal və Cənub tropikləri	İl boyu tropik hava kütlələri üstünlük təşkil edir.	Yayda çox yüksək temperatur, qışda hava bir az daha sərin, amma çox quru. Quru və okean üzərində yağıntının düşməsi nadir hadisədir.
Mülayim iqlim qurşağı	Mülayim enliklər	İl boyu mülayim hava kütlələri üstünlük təşkil edir.	Tropik qurşaqlardan daha soyuq olur. Günəşin üfəqdə hündürlüyü il ərzində dəyişkən olduğundan burada yay və qış fəsilləri aydın hiss olunur. İllik

			yağıntının miqdarı yüksəkdir. Burada hakim qərb küləkləri yağıntıları materikin qərb hissəsinə gətirir. Yağıntılar materikin daxili hissələrinə daha az düşür. Materikin şərqində isə yay mussonları vaxtında yağıntıların miqdarı çoxalır.
Arktik və ya Antarktika iqlim qurşağı	Qütb enliklərində	Bütün il boyu şimalda Arktik hava kütləsi, cənubda isə antarktik hava kütləsi üstünlük təşkil edir.	Arktik və Antarktik iqlim qurşaqlarında çox aşağı temperaturlarla arktik və antarktik hava üstünlük təşkil edir. Çünki burada havanın enən hərəkəti hakimdir və yağıntılar az düşür.

Keçid iqlim qurşağı	Yayda hava kütlələrinin hakim tipi	Qışda hava kütlələrinin hakim tipi
Subekvatorial iqlim qurşağı	Yayda – EHK (ekvatorial HK)	Qışda – THK (tropik HK)
Subtropik iqlim qurşağı	Yayda – THK (tropik HK)	Qışda – MHK (mülayim HK)
Subarktik iqlim qurşağı	Yayda – MHK (mülayim HK)	Qışda – AHK (arktik, antarktik HK)

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin başlığı altında verilmiş tapşırıqda şagirdlər mətn-dən istifadə edərək cədvəldə verilmiş materiqlərə aid iqlim qurşaqlarını müəy-yənləşdirməli və cədvəli tamamlamalıdır.

E Nə öyrəndiniz. Troposferin özünəməxsus əlamətləri ilə fərqlənən və hərəkət edən nəhəng hissələri **hava kütlələri** adlanır. Hakim hava kütlələrinin təsiri ilə **iqlim qurşaqları** yaranır. **Əsas iqlim qurşaqlarının** özünəməxsus hava kütlələri olur, **keçid iqlim qurşaqlarının** isə öz hava kütləsi olmur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın bölməsində verilmiş tapşırıq şagirdlərin iqlim tiplərinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini necə öyrəndiklərini yoxlamaq məqsədilə verilmişdir. Mülayim –3, ekvatorial –1, tropik – 2 Arktika və Antarktida – 4.

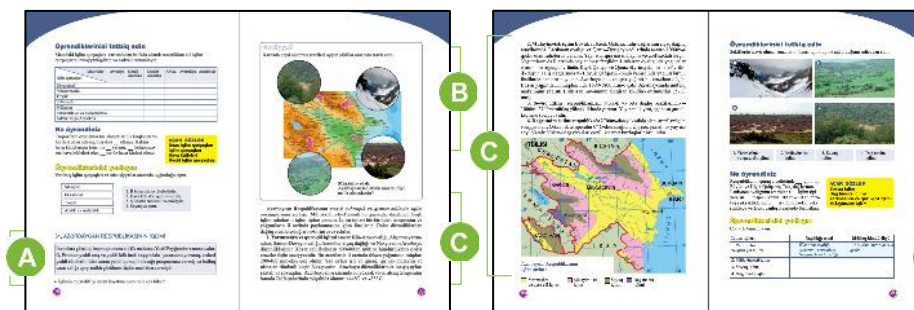
Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, xəritədə göstərmə və xarakterizə etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqlimin forma-laşmasında iqlim-yaradan amillərin (coğrafi enlik, at-mosferin sirkul-yasiyası) rolunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	İqlimin formalaş-masında iqlim-yaradan amillərin (coğrafi enlik, at-mosferin sirkulyasiyası) rolunu qismən izah edir.	İqlimin formalaş-masında iqlim-yaradan amillərin (coğrafi enlik, at-mosferin sirkul-yasiyası) rolunu, əsasən, izah edir.	İqlimin formalaş-masında iqlimyaradan amillərin (coğrafi enlik, atmosferin sirkulyasiyası) rolunu düzgün izah edir.

İqlim qurşaqlarını xəritədə göstərməkdə və qısa şəklidə xarakterizə etməkdə çətinlik çəkir.	İqlim qurşaqlarını xəritədə göstərdikdə səhvlər buraxır və qismən qısa şəklidə xarakterizə edir.	İqlim qurşaqlarını xəritədə, əsasən, göstərir və öz sözləri ilə xarakterizə edir.	İqlim qurşaqlarını xəritədə düzgün göstərir və fikirlərini əsaslandıraraq qısa şəklidə xarakterizə edir.
---	--	---	--

Dərs 31 / Mövzu: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQLİMİ

ALT STANDARTLAR	2.1.3. Atmosferdə baş verən hadisə və proseslərin materik və okeanlara təsirini şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	•Azərbaycan təbiətinin müxtəlifliyini iqlimlə əlaqələndirir.

- A** Dərsin motivasiyasını dərslikdə verilmiş məlumat əsasında qurmaq olar. Müəllim müvafiq suallarla şagirdləri belə nəticə çıxarmağa yönəldir ki, təbiətdəki müxtəliflik ərazinin iqliminin quraq və ya rütubətli olması ilə birbaşa əlaqədardır. Şagirdlərin də bu mövzuya aid müləhizələrini dinləmək məqsəduyğundur.
- B** “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıqda şagirdlər təsvir edilən ərazilərlə şəkillər arasındakı əlaqəni müəyyən etməyə istiqamətləndirilməli, Azərbaycanın təbiətindəki müxtəlifliyin səbəblərinin iqlimlə əlaqədar olması nəticəsinə gəlməlidirlər. Tapşırığın yerinə yetirilməsində cütlərdən istifadə edə bilərsiniz.
- C** Mətnlə işləyərkən şagirdlər aşağıdakı cədvəli doldura bilərlər:

İqlim tipi	Yayıldığı ərazilər	Fəsilərin səciyyəsi	
		yay	qış
Yarımsəhra və quru çöl iqlimi	Kür-Araz ovalığı, Abşeron yarımadası, Samur-Dəvəçi ovalığı, Açınohur düzənliyi və Naxçıvanın Arazboyu düzənlikləri	isti və quraq	mülayim və nisbətən rütubətli
Mülayim-isti iqlim	Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağlarının alçaq dağlıq əraziləri, Lənkəran ovalığı və Qanıx-Öyrüçay vadisi	isti	mülayim və zəif şaxtalı
Soyuq iqlim	Respublikamızın yüksək və orta dağlıq ərazilərində – 1000-2700 m yüksəkliklər	mülayim	şaxtalı
Dağ-tundra iqlimi	2700 m-dən yüksək dağ əraziləri	soyuq	şaxtalı

Nə öyrəndiniz. Respublikanın quraq ərazilərində **Yarımsəhra və quru çöl iqlim** tipi, Böyük və Kiçik Qafqazın, Talış dağlarının, Lənkəran ovalığının ərazisində **mülayim-isti iqlim** tipi yaranır. **Soyuq iqlim** respublikanın 1000 m – 2700 m mütləq yüksəkliklərində, **dağ-tundra iqlimi** isə 2700 metrədən yüksəklikdə yerləşən dağlıq ərazilərdə formalaşır.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. a – 4, b – 3 c – 1, d – 2.

Iqlim tipləri	Yayıldığı ərazi	Mütləq hündürlüyü
Yarımsəhra və quru çöl iqlimi	Kür-Araz ovalığı, Abşeron yarımadası, Samur-Dəvəçi ovalığı	-27-dən 600-800m-ə qədər
Mülayim-isti iqlim	Böyük və Kiçik Qafqaz, Talış dağlarının alçaq dağlıq ərazilərində, Lənkəran ovalığı və Qanıx-Əyriçay vadilərində	
Soyuq iqlim	Respublikamızın yüksək və orta dağlıq ərazilərində	1000-2700 m yüksəkliklərdə
Dağ tundra iqlimi	Böyük və Kiçik Qafqazın yüksək əraziləri	2700 m-dən yuxarı

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə

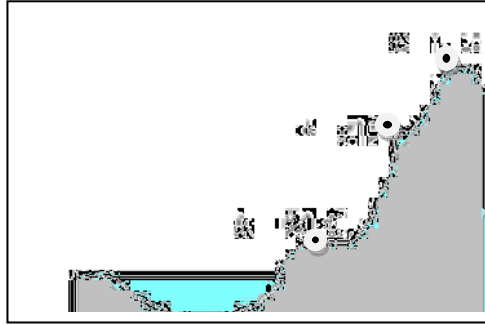
I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycan təbiətinin müxtəlifliyini iqlimlə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycan təbiətinin müxtəlifliyini iqlimlə əlaqələndirərkən səhvlər buraxır.	Azərbaycan təbiətinin müxtəlifliyini iqlimlə, əsasən, əlaqələndirir.	Azərbaycan təbiətinin müxtəlifliyini iqlimlə düzgün əlaqələndirir.

V TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. B və C məntəqələrinin
hündürlüyünü təyin edin.

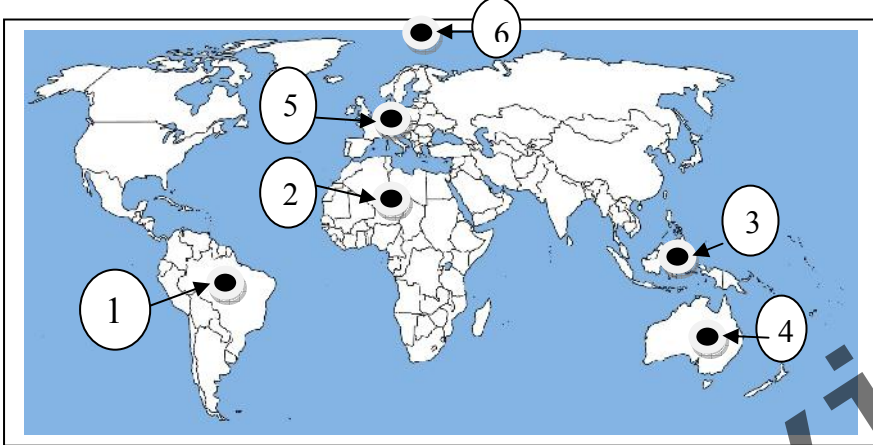
B _____

C _____

2. Məntəqələri baş verən hava hərəkətinə görə qruplaşdırın.

↑↑↑ _____ ↓↓↓ _____

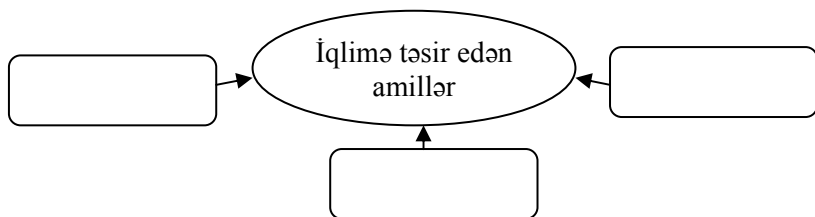
3. Cədvəli tamamlayın.

Hava kütlələrinin adı	Əsas xüsusiyyətləri	
	Temperatur	Rütubət
Ekvatorial		
Tropik		
Mülayim		
Arktik	soyuc	quru

4. İfadələri məntiqi ardıcılıqla düzün:

1. Bulud yaranır; 2. Səth qızır; 3. Yağıntı düşür; 4. Hava axınları
yuxarıya qalxır; 5. Günəşdən gələn şüaların düşmə bucağı artır.

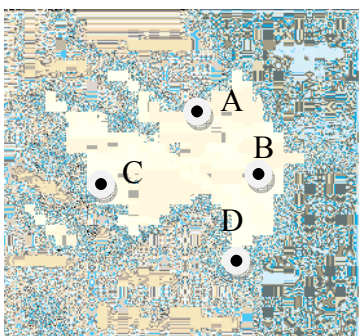
5. Sxemi tamamlayın.

6. Şəkillərə əsasən küləyin gücünü müəyyən edin.

7. Məntəqələrin hansı iqlim sahələrində yerləşdiyini təyin edin:

- A _____
B _____
C _____
D _____

TƏDRİS VAHİDİ – 6

YER KÜRƏSİNDƏ SUYUN PAYLANMASI

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

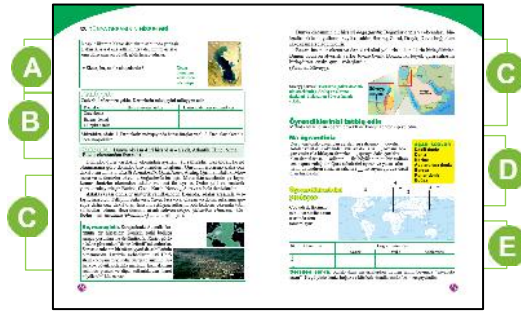
- 2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.
2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir.
3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 32 / Mövzu: **DÜNYA OKEANININ HİSSƏLƏRİ**

ALT STANDARTLAR	2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir. 2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir. 3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Dünya okeanı və onun hissələrinin coğrafi xüsusiyyətlərini izah edir. Dünya okeanı və onun hissələrini xəritədə göstərir və kontur xəritədə qeyd edir. Dünya okeanının çirkləndirilməsi problemini təsvir və problemin həlli yolunu təklif edir.

Mətnə əsas məqsəd *daxili, kənar, adalararası dənizlər, boğaz, körfəz, bərzəx* anlayışlarının izah edilməsi, xəritədə göstərilməsi və kontur xəritədə qeyd edilməsi, dünya okeanının çirkləndirilməsi probleminə şagirdlərin münasibəti, bu problemin həlli yolları barədə onların fikiryürütmə bacarığının formalaşdırılmasıdır.

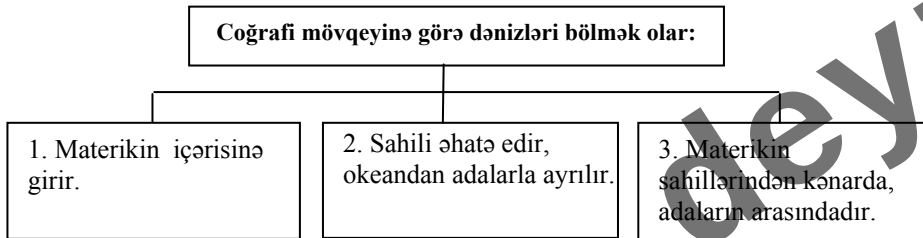

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün bir neçə yönəldici sual verə bilərsiniz: “Respublikamız hansı dənizin sahilində yerləşir?”, “Xəzər dənizinin hansı xüsusiyyətlərini deyə bilərsiniz?”, “Mütəxəssislər Xəzər dənizini niyə dünyanın ən böyük gölü adlandırırlar?” və s.

B “Fəaliyyət” blokundakı tapşırığın şərtinə görə şagirdlər fiziki xəritənin köməyi ilə verilən dənizlərin hansı okeana və materikə aid olduğunu müəyyənləşdirərək cədvəli aşağıdakı kimi doldurmalıdırlar:

Dənizlər	Hansı okeana aiddir	Hansı materikin sahilindədir
Qara dəniz	Atlantik	Avrasiya
Barens dənizi	Şimal Buzlu	Avrasiya
Filippin dənizi	Sakit	Materikin sahilindən kənarda yerləşir

“Fəaliyyət” blokundakı sualları müzakirə edərkən şagirdlər nəticə çıxarmalıdırlar. Bu nəticəni lövhədə sxem şəklində təsvir etməyiniz məqsədəuyğundur.

C Yeni materialı şagirdlər abzasları ardıcıl suallar verməklə oxuya bilərlər. Fəaliyyətin bu növü ilə yanaşı, xəritə üzərində iş aparmaq məqsədəuyğundur: mətnə olan coğrafi obyektləri dünyanın fiziki xəritəsində tapmaq. Sarqass dənizinin çirkləndirilməsi barədə informasiyanı şagirdlər “keys”, yaxud “tematik tədqiqat” metodundan istifadə etməklə təhlil edə bilərlər.

“Keys” metodu ilə işin nəticəsinin nümunəsi:

Problem: Sarqass dənizinin çirkləndirilməsi

Problemə təzahürü: dənizin səthində plastik kütlə və digər tullantılardan ibarət böyük zibil kütləsi.

Problemin həlli yolları: 1. Tullantisız texnologiyalardan istifadə; 2. Dünya okeanının mühafizəsinə dair imzalanmış beynəlxalq razılaşmaya riayət etmə.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. Tapşırığın icra edilməsindən əvvəl bir daha şagirdləri kontur xəritə üzərində işin qaydası və işlərin qiymətləndirilməsinin meyarları ilə tanış etmək lazımdır.

Dəniz			Boğaz	Körfəz	Bərxəz
Daxili	Kənar	Adalararası	Bering, Zond, Dreyk Devis	Meksika, Hudzon	Panama, Süveyş
Qara, Azov, Aralıq, Qırmızı, Baltik, Mərmərə	Bering, Oxot, Karib, Norveç, Sarı	Filippin, Sulavesi			

Nə öyrəndiniz. Quru vasitəsilə okeandan ayrılan su sahəsinə *dəniz* deyilir. Adalar vasitəsilə okeandan ayrılan dənizlər *kənar*, okeana bir boğaz vasitəsilə birləşən dənizlər *daxili*, adalar arasında yerləşən dənizlər isə *adalararası dənizlər* adlanır. *Bərxəz* iki böyük qurunu birləşdirən ensiz quru keçididir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

№	Dənizin adı	Coğrafi mövqeyi		
		Kənar	Daxili	Adalar arası
1	Aralıq		+	
2	Bering	+		
3	Filippin dənizi			+
4	Oxot	+		
5	Yapon	+		
6	Baltik		+	
7	Qırmızı		+	
8	Ərəbistan	+		

Diferensial təlim. Təlim nəticələri yüksək olan şagirdlər üçün dənizin coğrafi mövqeyinə dair tapşırıq təklif etmək olar. Tapşırıq aşağıdakı alqoritm ilə qurula bilər:

1. Dənizin adı və xəritədə təsvir edilməsi;
2. Hansı okeana aid olmasının müəyyən edilməsi;
3. Dənizin hansı yarımkürələrdə, hansı paralel və meridianlar arasında yerləşməsinin müəyyən edilməsi;
4. Hansı materikin sahillərini əhatə etməsi və digər dənizlərlə əlaqəsi.

İcra edilmiş iş nümunəsi:

1. Bering dənizinin coğrafi mövqeyinin təsviri.
2. Dəniz Sakit okeanın şimal hissəsindədir
3. Dəniz 54-66 şimal paralellərin arasında yerləşmişdir; 180-lik meridian keçir: beləliklə, dəniz Şimal, Qərb və Şərq yarımkürəsindədir.
4. Dənizin qərb sahilləri Avrasiya materikini yuyur, şərq sahilində Şimali Amerika yerləşir; Bering boğazı vasitəsilə Şimal Buzlu okeanın Çukot dənizinə birləşir.

Qiymətləndirmə meyarları:

izahetmə, kontur xəritədə qeydetmə, təsvir etmə, təklif etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünya okeanı və onun hissələrinin coğrafi xüsusiyyətlərini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya okeanı və onun hissələrinin coğrafi xüsusiyyətlərini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Dünya okeanı və onun hissələrinin coğrafi xüsusiyyətlərini, əsasən, izah edir.	Dünya okeanı və onun hissələrinin coğrafi xüsusiyyətlərini düzgün izah edir.

Dünya okeanı və onun hissələrini xəritədə göstərməkdə və kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik edir.	Dünya okeanı və onun hissələrini xəritədə göstərməkdə və kontur xəritədə qeyd etməkdə müəllimin köməyindən istifadə edir.	Dünya okeanı və onun hissələrini xəritədə, əsasən, göstərir və kontur xəritədə qeyd etməkdə xırda səhvlər buraxır.	Dünya okeanı və onun hissələrini xəritədə düzgün göstərir və kontur xəritədə dəqiq qeyd edir.
Dünya okeanının çirkləndirilməsi problemini təsvir etmək və problemin həlli yolunu təklif etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya okeanının çirkləndirilməsi problemini qismən təsvir edir və problemin həlli yolunu köməkliklə təklif edir.	Dünya okeanının çirkləndirilməsi problemini öz sözləri ilə təsvir edir və problemin həlli yolunu, əsasən, təklif edir.	Dünya okeanının çirkləndirilməsi problemini faktlarla təsvir edir və problemin həlli yolunu düzgün təklif edir.

Kontur xəritə üzrə işin qiymətləndirilməsinin meyarları:

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Coğrafi obyektlər düzgün qeyd olunmamışdır, iş səliqəli deyil.	Bəzi coğrafi obyektlər qeyd olunmuşdur. Səhvlər var.	Coğrafi obyektlər qeyri-dəqiq qeyd edilmişdir.	İş dəqiq yerinə yetirilmişdir, məndəki bütün coğrafi adlar qeyd edilmişdir, coğrafi obyektlərin adları aydın yazılmışdır.

Dərs 33 / Mövzu: OKEANDA QURU SAHƏLƏRİ

ALT STANDARTLAR	2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir. 2.1.6. Kontur xəritədə dünya okeanının hissələrini qeyd edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Vulkanik, materik və mərcan adalarının əmələgəlməsini izah edir. • İri ada və arxipelaqları xəritədə göstərir, kontur xəritədə qeyd edir.

A Dərsə Robinson Kruzonun macəraları ilə yanaşı, digər əsərlərdən də nümunələr göstərmək olar (“Xəzinələr adası”, “Qraf Monte-Kristo”, “Kapitan Qrantın uşaqları” və s.). Şagirdlərlə bu və ya digər bədii əsərlərdə adaların hansı xüsusiyyətlərindən danışıldığını müzakirə edə bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” bölümündə verilmiş tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər müxtəlif adaları seçə bilərlər. Məsələn:

Nö	Adanın adı	Hansı materikə aiddir	Hansı okeanda yerləşir
1	Qrenlandiya	Şimali Amerika	Şimal Buzlu okeanı
2	Yeni Qvineya	Avstraliya	Sakit
3	Kalimantan	Avrasiya	Sakit
4	Madaqaskar	Afrika	Hind

C Yeni mövzunu müxtəlif metodlarla tədris etmək olar.

A) “Ziqzaq” strategiyasından istifadə etməklə.

“Ekspert” qruplarının işçi vərəqi nümunəsi. I qrup: Materik adaları.

1. Sxemi tamamlayın:

materik adaları

Necə

yarandıdır? _____

Materik mənşəli adalara nümunələr yazın.

2. Məndə adları olan materik mənşəli adaları xəritədə göstərin və kontur xəritədə qeyd edin.

3. Materik mənşəli adalara aid 3 sual tərtib edin.

Eyni qayda ilə II qrupa vulkanik adalar, III qrupa mərcan adaları, IV qrupa isə arxipelaq haqqında məlumatla işləmək tapşırıla bilər.

B) Əgər mövzunu əyani izah etmə metodu ilə keçirmək istəyirsinizsə, bunun üçün lövhədə aşağıdakı cədvəli çəkib onu tamamlamağınız məqsədəuyğundur:

Mənşəyinə görə adalar	Necə yaranıb	Nümunələr
materik	Yer qabığının hərəkəti nəticəsində materik kənarından ayrılmışdır. Onlar nə vaxtsa materikin bir hissəsi olmuşdur	Qrenlandiya, Madaqaskar, Şri-Lanka, Kalimantan, Yeni Qvineya, Tasmaniya
vulkan	Sualtı vulkanların zirvələridir	İslandiya, Havay, Kuril
mərcan	Mərcan poliplərinin fəaliyyəti ilə yaranır	Böyük Sədd rifi, Maldiv

Mərcan adlarının izahını videoçarxı nümayiş etdirməklə tamamlamaq olar <http://www.youtube.com/watch?v=5KuiPBRHWRI>

<http://www.youtube.com/watch?v=uPUBGOBrJiU>

Texniki imkanları olan siniflərdə şagirdlərə “Google Earth” proqramında adaların kosmik təsvirlərinə baxmaq faydalı olar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Adaların (arxipelaqların) adı	Mənşəyi	Ölkə	Azərbaycandan hansı istiqamətdə yerləşir?
Madaqaskar	materik	Madaqaskar	Cənub
İslandiya	vulkanik	İslandiya	Şimal-qərb
Böyük Sədd rifi	mərcan	Avstraliya İttifaqı	Cənub-şərq
Kalimantan	materik	İndoneziya Bruney Malayziya	Cənub-şərq
Yapon	vulkanik	Yaponiya	Şərq

Nə öyrəndiniz. Materik mənşəli adalar materikin bir hissəsi olmuşdur. **Vulkanik adalar** sualtı dağ və vulkanların zirvələri-dir. **Mərcan adalar** dəniz canlılar – mərcan poliplərinin qalıqlarından yaranmışdır. Bir-birinə yaxın yerləşən adalar qrupu **arxipelaq** adlanır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, kontur xəritədə qeydetmə

	Adaların adı	Mənşəyi
1	Qrenlandiya	materik
2	Böyük Britaniya	materik
3	İslandiya	vulkan
4	Filippin	materik
5	Yapon	materik
6	Yeni Zelandiya	materik
7	Madaqaskar	materik
8	Şri-lanka	materik
9	Kalimantan	materik
10	Yeni Qvineya	materik

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Vulkanik, materik və mərcan adaların əmələgəlməsini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Vulkanik, materik və mərcan adaların əmələgəlməsini çətinliklə izah edir.	Vulkanik, materik və mərcan adaların əmələgəlməsini izah edərkən kiçik səhvlərə yol verir.	Vulkanik, materik və mərcan adaların əmələgəlməsini ətraflı izah edir.
İri ada və arxipelaqları xəritədə müəllimin köməyi ilə göstərir və kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	İri ada və arxipelaqları xəritədə çətinliklə göstərir və kontur xəritədə qeyd edərkən səhvlərə yol verir.	İri ada və arxipelaqları xəritədə, əsasən, düzgün göstərir və kontur xəritədə qeyd edir.	İri ada və arxipelaqları xəritədə düzgün göstərir və kontur xəritədə səliqəli qeyd edir.

Dərs 34 / Mövzu: ÇAYLAR

ALT STANDARTLAR	2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• “Kanyon, delta, estuari, terras, subasar sahə, meandr, astana, şəlalə” anlayışlarını izah edir.

Mövzunun öyrədilməsində əsas məqsəd çay dərələrində mövcud olan relyef formalarının yaranma səbəbləri ilə yerləşməsini əlaqələndirməkdir.

A Dərsə başlamaq üçün dərslikdə verilmiş şəkillər üzərində müzakirə təşkil edə bilərsiniz. Bu zaman çaylar haqqında şagirdlərin aşağı siniflərdən əldə etdikləri biliklərə dair suallar vermək məqsəduyğundur.

B Verilmiş praktik işdə əsas məqsəd şagirdlərin təcrübə əsasında çayların axınının əmələ gəlməsini müşahidə və izah etməsidir. Müzakirə prosesində həyati misalların və istiqamətverici sualların köməyi ilə şagirdlər aşağıdakı nəticələrə gəlirlər:

1. Səthin meyilliyi nə qədər çox olarsa, su axını o qədər sürətli olar.
2. Su axınının sürəti nə qədər çox olarsa, o qədər süxurları çox yuyub aparar.
3. Su axını öz yolunda maneə ilə qarşılaşan zaman (məsələn, iri daş parçası) onun yanından dolanıb keçir.

C Şagirdlər mövzudakı yeni terminləri yadda saxlamalıdır. Yeni mövzunun izahı zamanı siz kanyonları, şlalələri, subasar sahələri, terrasları, meandrları, astanaları, deltaları və estuariləri təsvir edən qabaqcadan hazırlanmış şəkil və ya slaydlar nümayiş etdirə bilərsiniz. Sınıfın texniki təchizatı imkan verərsə, hər termini videomaterialların nümayişi ilə izah etmək bu anlayışları daha dərindən mənimsəmək üçün çox əhəmiyyətli olardı.

1. ABŞ-da yerləşən Böyük kanyon – http://www.youtube.com/watch?v=m-jK_hv4OQw

2. Ən gözəl şlalələr – <http://www.youtube.com/watch?v=86JrocrRQXM>

<http://www.youtube.com/watch?v=WPLXX51Mpoc>

Meandr – http://www.youtube.com/watch?v=4qKS_Nk7UmY

Delta və estuarilər haqqında şagirdlərdə dəqiq təsəvvürün formalaşması üçün “Google Earth” proqramında virtual səyahəti edib Nil və Lena çaylarının və ya Amazonkanı Yenisey çayı ilə müqayisə etmək məqsədəuyğundur.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin:

Çayın adı	Axdığı materik	Axımın xarakteri		Mənsəbin forması		Hansı istiqamətə axır
		Dağ	Düzənlik	Delta	Estuari	
Missisipi	Şimali Amerika		+	+		Cənub
Amazon	Cənubi Amerika		+		+	Şərq
Nil	Afrika		+		+	Şimal
Lena	Avrasiya		+	+		Şimal

Nə öyrəndiniz.

Daglarda ensiz, dərin çay dərələri **kanyon** adlanır. Suyun səviyyəsi qalxdığı vaxt su altında qalan çay sahilləri **subasar** adlanır. Çay dərəsindəki pilləli relyef formaları **terras** adlanır. Öz sahillərini yuyaraq, düzənlik çayı **meandr** əmələ gətirir. Çay dərəsində bərk süxurların səthə çıxdığı sahədə **şlalə** və **astana** yaranır. Çayın gətirdiyi materiallar onun mənsəbində toplanaraq **delta** əmələ gətirir. Əgər çayın gətirdiyi materiallar qabarma və cərəyanlarla aparılırsa, mənsəb **estuari** formasını alır.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1 – şlalə 2–,4– qol, 3– astana, 5–meandr, 6–delta Yüksək hazırlıqlı şagirdlərə mətndəki terminlərdən istifadə edərək krossvord tərtib etmək təklif etmək olar.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
“Kanyon, delta, estuari, terras, subasar sahə, meandr, astana, şəlalə” anlayışlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	“Kanyon, delta, estuari, terras, subasar sahə, meandr, astana, şəlalə” anlayışlarını qismən izah edir.	“Kanyon, delta, estuari, terras, subasar sahə, meandr, astana, şəlalə” anlayışlarını, əsasən, izah edir.	“Kanyon, delta, estuari, terras, subasar sahə, meandr, astana, şəlalə” anlayışlarını düzgün izah edir.

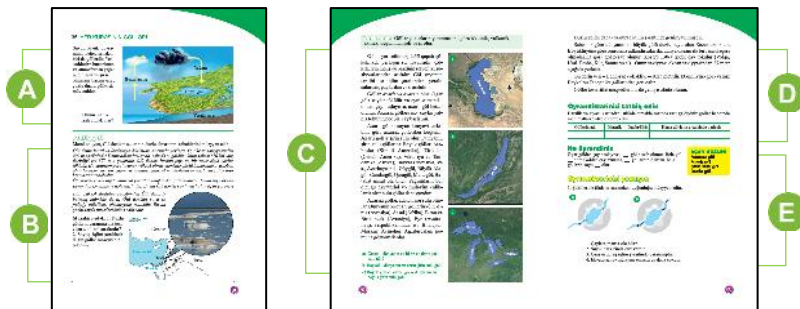
Dərs 35 / Mövzu: YER KÜRƏSİNİN GÖLLƏRİ

ALT STANDARTLAR

2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

•Axarlı və axarsız göllərin xüsusiyyətini izah edir.

A Motivasiya mərhələsini qurarkən dərslikdə verilmiş şəkil üzrə böyük su dövrəni haqqında şagirdlərin bilikləri əsasında müzakirə təşkil edə bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” blokundakı tapşırıqda şagirdlərdən Ölü dənizin sularının duzluluğunun ən az 3 səbəbini tapmağı xahiş edin: 1. Güclü buxarlanma; 2. Göldən heç bir çayın axmaması; 3. Mineral yeraltı bulaqlar.

C Mətnlə tanışlıq zamanı BİBÖ metodundan istifadə etmək olar.

Şagirdlər mövzunun öyrənilməsinə başlamazdan əvvəl məlum biliklər əsasında göllər haqqında informasiyalar yazırlar.	Şagirdlər göllər haqqında bilmək istədiklərini yazırlar.	Mövzunun öyrənilməsi zamanı və ya sonra şagirdlər yeni material haqqında öyrəndiklərini yazırlar.
---	--	---

Şagirdlərə hazır cədvəlin müzakirəsi zamanı Venn diaqramından istifadə edərək axarlı və axarsız gölləri müqayisə etməyi təklif etmək olar.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Göllərin adı	Materik	Duzlu/Şirin	Hansı dövlətin ərazisində yerləşir
Ölü dəniz	Avrasiya	Duzlu	İsrail, Fələstin, İordaniya
Yuxarı	Şimali Amerika	Şirin	Kanada, ABŞ
Viktoriya	Afrika	Şirin	Tanzaniya, Keniya, Uqanda
Tanqanika	Afrika	Şirin	Tanzaniya, KDR, Zambiya, Burundi
Baykal	Avrasiya	Şirin	Rusiya

Göygöl, Böyük Alagöl, Tufan, Cəndərgöl, Sarısu, Hacıqabul, Ağgöl, Qaragöl, Maralgöl, Batabat	Avrasiya	Şirin	Azərbaycan
Elton və Baskuncak	Avrasiya	Duzlu	Rusiya
Don Juan	Antarktida	Duzlu	–
Binəqədi, Masazır, Kürdəxanı, Acınohur, Ağzıbirçala	Avrasiya	Duzlu	Azərbaycan

Nə öyrəndiniz. Əgər göldən çay başlayırsa, **axarlı** göl hesab olunur. Belə göl **şirin sulu** olur. Göldən çay axmırsa, **axarsız** göllərdir. Adətən, belə göllərin suyu **duzlu** olur.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Şagirdlər şəkil üzərində axarlı və axarsız gölləri təhlil edirlər. Axarlı və axarsız göllər çaylar üçün mənsəbdir. Lakin axarlı göllər çaylara həm də mənbə ola bilər. Cavab: A – 2, 3; B – 1, 4.

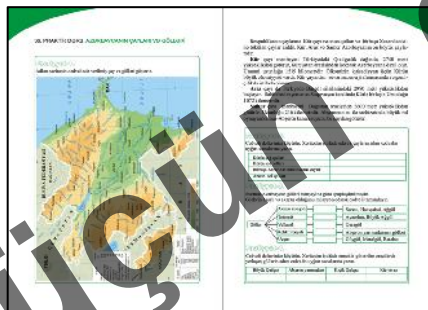
Qiymətləndirmə meyarları: izah etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Axarlı və axarsız göllərin xüsusiyyətini müəllimin köməyi ilə izah edir.	Axarlı və axarsız göllərin xüsusiyyətini çətinliklə izah edir.	Axarlı və axarsız göllərin xüsusiyyətini, əsasən, izah edir.	Axarlı və axarsız göllərin xüsusiyyətini düzgün izah edir.

Dərs 36 / Mövzu: PRAKTİK DƏRS.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ÇAYLARI VƏ GÖLLƏRİ

ALT STANDARTLAR	2.1.5. Dünya okeanı və quru sularının fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərini şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	•Azərbaycan çaylarını coğrafi mövqeyinə görə qruplaşdırır. •Azərbaycan göllərini coğrafi mövqeyinə, axarlı və axarsız olmasına görə qruplaşdırır. •Respublikanın çay və göllərini xəritə üzərində göstərir.

Praktik dərsdir. Müəllim işi qruplarla və ya cütlərlə təşkil edə bilər. Bu tapşırıqların təyinatı şagirdlərə izah olunur, lakin onların yerinə yetirilmə ardıcılığını

şagirdlər özləri müəyyən edirlər. Təqdim olunan dərs nümunəsi cütlərlə iş üçün nəzərdə tutulmuşdur. Vaxtdan asılı olaraq tapşırıqların sayını azalda bilərsiniz. Tələb olunan resurslar: dərslik, Azərbaycanın fiziki xəritəsi və kontur xəritəsi

Fəaliyyət	Şagirdlərdə formalaşacaq bacarıqlar	Qiymətləndirmə (şagirdlər özləri aparır)
Şagirdlərə mövzunun adını dəftərə yazmalarını tapşırın.		
<i>Tapşırıq 1.</i> Dərslikdə 1-ci Fəaliyyət tapşırığının yerinə yetirilməsi. Şagirdlərə xatırladın ki, çayları göstərən zaman axın istiqamətini nəzərə alsınlar və onu mənbədən göstərsinlər.	Xəritədə çayları göstərə bilmək bacarığı.	Şagirdlərə bir-birini yoxlamağını tapşırın. Şagirdlər növbə ilə çayları göstərməli və adlandırmalıdır. Hər düzgün göstərilmiş çay üçün 1 bal əlavə olunur. Maksimum 7 bal ola bilər.
<i>Tapşırıq 2.</i> Şagirdlərə dərslikdən Azərbaycanın ən böyük çayları haqqında məlumatı oxumaları tapşırılır. Oxunduqdan sonra şagirdlər hər çay haqqında 1 sual (cəmi 3 sual) hazırlayıb dəftərlərinə yazmalıdırlar.	Məzmunun mahiyyətinə uyğun sual tərtib etmək bacarıqları.	Şagirdlərə bir-birini yoxlamağı xahiş edin. Onlar bir-birinə hazırladıqları sualları verməlidirlər. Hər doğru cavab üçün 1 bal əlavə olunur. Daha mənalı və özünəməxsus sual üçün siz də şagirdə 1 bal əlavə edə bilərsiniz. Maksimum 4 bal ola bilər.
<i>Tapşırıq 3.</i> Şagirdlərə kontur xəritə üzərində ən böyük çayları (Kür, Araz, Samur) qeyd etmələrini tapşırın.	Kontur xəritədə işləmək bacarıqları.	İşin nəticəsini siz qiymətləndirəcəksiniz. Maksimum 3 bal ola bilər.
<i>Tapşırıq 4.</i> Dərslikdə 2-ci Fəaliyyət tapşırığının yerinə yetirilməsi.	Xəritədə obyektləri tapmaq bacarığı.	Şagirdlərdən bir-birinin işlərini müqayisə etməyi tapşırın. Onlara üst-üstə düşməyən cavabları müzakirə etmələrini xahiş edin. İşin nəticəsini siz qiymətləndirəcəksiniz. Maksimum 5 bal ola bilər.
<i>Tapşırıq 5.</i> Şagirdlərə Azərbaycanın fiziki xəritəsində bütün gölləri göstərmək tapşırılır.	Xəritədə gölləri göstərmək bacarığı.	Şagirdlərdən bir-birinin cavablarını yoxlamağı və qiymətləndirməyi tapşırın. Onlar növbə ilə gölləri adlandırmalı və xəritədə göstərməlidirlər. Hər düzgün göstərilmiş göl üçün 1 bal yazılır. Maksimum 8 bal ola bilər.
<i>Tapşırıq 6.</i> Dərslikdə 3-cü Fəaliyyət tapşırığının yerinə yetirilməsi.	Xəritəni oxumaq bacarığı.	İşin nəticəsini siz qiymətləndirəcəksiniz. Maksimum 5 bal ola bilər.
<i>Tapşırıq 7.</i> Dərslikdə 4-cü Fəaliyyət tapşırığının yerinə yetirilməsi.	Xəritəni oxumaq bacarığı.	İşin nəticəsini təhlil edin və düzgün cavabları səsləndirin. Şagirdlərə dəftərlərində müvafiq düzəlişlər aparmağı tapşırın. Düzəlişlər başqa rəngli olan qələmlə aparılır. Aparılan düzəlişlərə görə cütlər bir-birini qiymətləndirir. Maksimum 8 bal ola bilər.

<i>Tapşırıq 8.</i> “Azərbaycanın çayları və gölləri” mövzusunda krassvod tərtib edilməsi.		Cütlərin hazırladıqları krossvordu digər cütlərə ötürərək doldurmağı və bir-birinin işini qiymətləndirməyi xahiş edin. Maksimum 5 bal ola bilər.
Şagirdlərə yığdıqları balların ümumi sayını hesablaması və nəticəni dəftərlərinə yazması tapşırın.		Maksimum 45 bal ola bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: qruplaşdırma, xəritədə göstərmə,

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycan çaylarını coğrafi mövqeyinə görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Azərbaycan çaylarını coğrafi mövqeyinə görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	Azərbaycan çaylarını coğrafi mövqeyinə görə, əsasən, qruplaşdırır.	Azərbaycan çaylarını coğrafi mövqeyinə görə düzgün qruplaşdırır.
Azərbaycan göllərini coğrafi mövqeyinə, axarlı və axarsız olduğuna görə qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Azərbaycan göllərini coğrafi mövqeyinə, axarlı və axarsız olduğuna görə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	Azərbaycan göllərini coğrafi mövqeyinə, axarlı və axarsız olduğuna görə, əsasən, qruplaşdırır.	Azərbaycan göllərini coğrafi mövqeyinə, axarlı və axarsız olduğuna görə düzgün qruplaşdırır.
Respublikanın çay və göllərini xəritə üzərində göstərməkdə çətinlik çəkir.	Respublikanın çay və göllərinin az qismini xəritə üzərində səhvlərlə göstərir.	Respublikanın çay və göllərini xəritə üzərində göstərən kiçik səhvlərə yol verir.	Respublikanın bütün çay və göllərini xəritə üzərində düzgün göstərir.

Dərs 37 / Mövzu: ÇAYLARIMIZIN EKOLOJİ VƏZİYYƏTİ

ALT STANDARTLAR

3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

- Çayların çirkləndirilməsi mənbələrini müəyyənləşdirir və problemin həlli yolunu təklif edir.

A Motivasiya mərhələsində şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş şəkillər üzrə, əhali sayının əkin sahələri, meşə əraziləri və içməli su ehtiyatlarına təsirini müzakirə etmək olar.

B Dərsi 3 mərhələdə keçmək olar.

I mərhələ. “Keys-stadi” metodu: şagirdlər mətn üzərində işləyərək, müəyyən nəticələr əldə edirlər. Məsələn:

Problem: Kür və Araz çaylarının çirkləndirilməsi

Problemi yaradan səbəblər: 1. Sənaye müəssisələrinin çirkli suları; 2. Məişət tullantıları; 3. Kənd təsərrüfatı tullantıları (fermer təsərrüfatları)

Problemin yaratdığı fəsadlar: Balıqların və onurğasızların həlak olması İnsanlarda xəstəliklərin artması

Problemin həlli yolları: 1. Təmizləyici qurğuların quraşdırılması; 2. Gübrələrin, kimyəvi maddələrin istifadəsinin ixtisarı, və ya onların zərərsizləşdirilməsi;

3. Çayların mühafizəsi haqqında ölkələr arasında razılaşmaların imzalanması.

C II mərhələ: Təqdim olunan “Fəaliyyət” rollu oyunlar metodu ilə mənimsənə bilər.

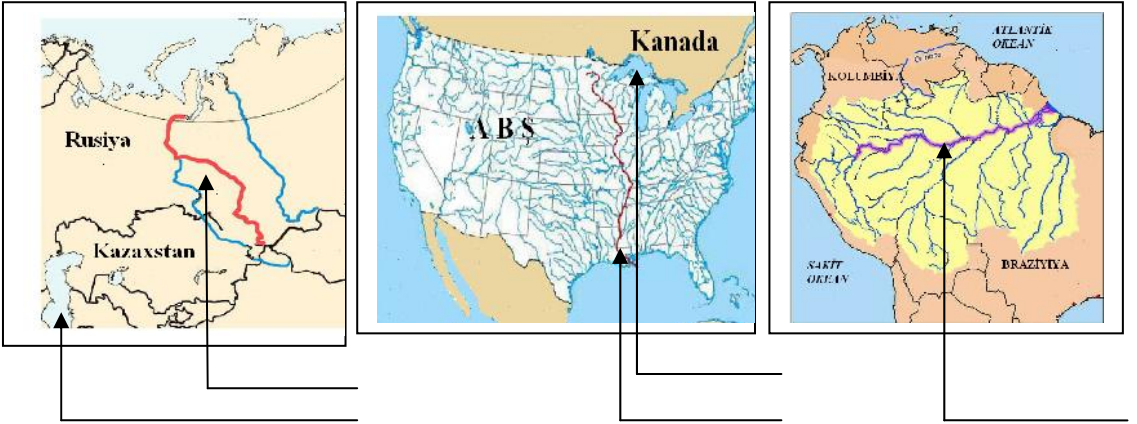
D III mərhələ. “Öyrəndiklərinizi tətbiq edin” bölməsində verilən cədvəl qruplarda doldurulur və müzakirə olunur.

Qiymətləndirmə meyarları: müəyyənləşdirmə, problemin həlli yolunu təklif etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Çayların çirkləndirilməsi mənbələrini müəyyənləşdirməkdə və problemin həllinə dair təklif verməkdə çətinlik çəkir.	Çayların çirkləndirilməsi mənbələrini müəyyənləşdirərkən və problemin həllinə dair təklif verərkən səhvlər edir.	Çayların çirkləndirilməsi mənbələrini əsasən müəyyənləşdirir və problemin həllinə dair təkliflərdə kiçik səhvlərə yol verir.	Çayların çirkləndirilməsi mənbələrini dəqiq müəyyənləşdirir və problemin həllinə dair düzgün təkliflər verir.

VI TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Xəritə-sxemdəki çayları və gölləri müəyyən edin.

2. Dünya okeanının hissələrinə aiddir:

- A) Çay, dəniz, göl
- B) Dəniz, körfəz, boğaz
- C) Bərzəx, kanal, göl
- D) Yeraltı su, boğaz, kanal
- E) Dəniz, göl, çay

3. Səhv fikri müəyyən edin:

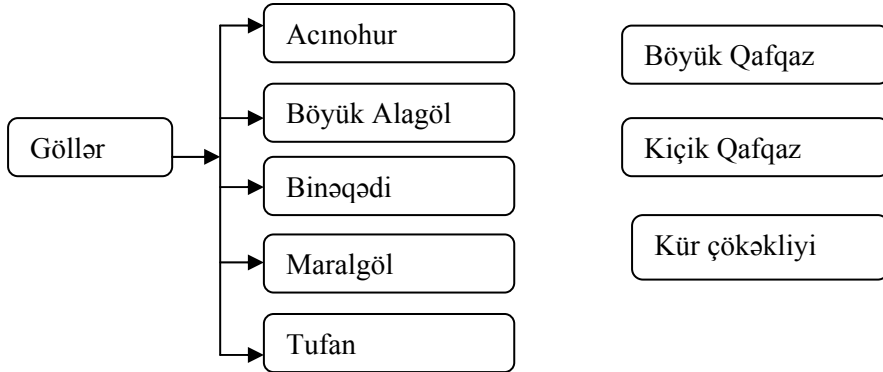
- A) Tektonik hərəkətlər nəticəsində dəniz səviyyəsindən yuxarıda qalan quru sahələr materik mənşəli adalardır.
- B) mərcan adaları mərcan poliplərinin qalıqlarının toplanmasından yaranır.
- C) Qrenlandiya, Madaqaskar, Kalimantan vulkanik mənşəli adalardır.
- D) Bir-birinə yaxın yerləşən adalar qrupu arxipelaq adlanır.
- E) Havay, Kuril, İslandiya vulkanik mənşəli adalardır.

4. 1. Qusarçay 2. Astaraçay 3. Həkəri 4. Tərtər 5. Naxçıvançay
6. Oxçuçay 7. Gəncəçay 8. Əlicançay 9. Sumqayıtçay

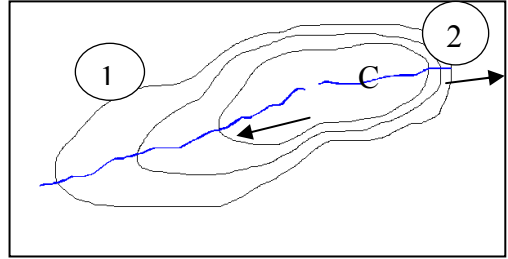
Xəzər, Kür, Arazə tökülən çayları qruplaşdırın.

Xəzər dənizi	Kür çayı	Araz çayı

5. Uyğunluğu xətlərlə müəyyən edin.

6. C məntəqəsindən başlayan çayların hansında şlalə əmələgəlmə şəraiti mümkündür? ____

7. Coğrafi anlayışların izahını verin.

Axarlı göllər _____
Axarsız göllər _____

8. Çayların və göllərin əsas çirklənmə mənbələrini qeyd edin.

- 1 _____
- 2 _____
- 3 _____

9. Coğrafi obyektləri qruplaşdırın və nömrələrini cədvəlin uyğun xanalarına yazın.

Sakit okean	Atlantik okeanı	Hind okeanı	Şimal okeanı	Buzlu

1. Madaqaskar
2. Filippin dənizi
3. Aralıq dənizi
4. Amazon çayı
5. Missisipi çayı
6. Qırmızı dəniz
7. Bering dənizi
8. Yapon adaları
9. Yenisey çayı
Kolorado çayı.

TƏDRİS VAHİDİ – 7

YERİN CANLI TƏBƏQƏSİ

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.

2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **5 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

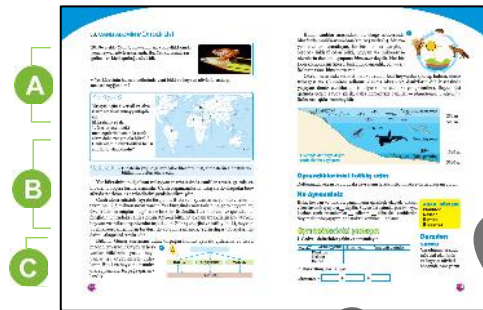
Dərs 38/ Mövzu: CANLI ALƏMİN MÜXTƏLİFLİYİ

ALT STANDARTLAR

2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

- Bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin yayılması qanuna-uyğunluqlarını izah edir.

Bölmənin tədrisinə başlamaq şagirdlərə metodik vəsaitin sonunda verilən layihəni təklif etməklə məqsədəuyğundur. Dərsdə əsas məqsəd biosfer təbəqəsinin formalaşmasını, canlı orqanizmlərin müxtəlifliyini, biosenozda maddələr mübadiləsini izah etməkdir.

A Motivasiya yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş sual şagirdlərlə birlikdə müzakirə edilə bilər.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırığı cütlərlə yerinə yetirmək olar. Şagirdlər xəritədə verilmiş nöqtələrdə iqlim şəraitini, bitki və heyvanlar aləmini müqayisə edərək müzakirə üçün verilmiş sualı cavablandırmalıdır.

C Siz şagirdlərə yeni mövzunun oxunması və ardıcıl suallar verilməsi üsulu ilə tapşırığın yerinə yetirilməsini təklif edə bilərsiniz. Şagirdlərin “biosenoz” anlayışını daha dərinədən başa düşməsi üçün hər hansı təbii zonanın (məsələn, meşə) biosenozunu dəqiq təhlil etmək olar. Bunun üçün qabaqcadan işin məzmununa uyğun slaydların hazırlanması məqsədəuyğundur. Slaydlarda bitki, heyvanat aləmi və mikroorqanizmlər arasında qarşılıqlı əlaqə öz əksini tapmalıdır.

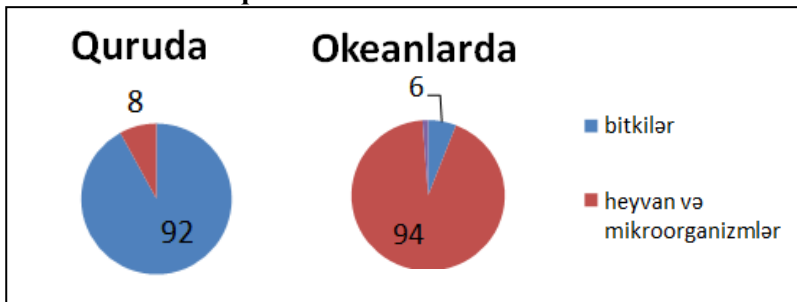
Bu dərsin izahında hazır slaydlardan da istifadə etmək olar:

<http://900igr.net/kartinki/biologiya/CHto-takoe-biotsenoz-v-biologii/011-Biotsenoz-dubravyy.html>

Biotsenoz-dubravyy.html

Yaxşı olar ki, şagirdlərə həm quruda, həm də okeanda biosenozun müxtəlifliyi əks edilən videomateriallar nümayiş etdirilsin.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Nə öyrəndiniz.

Bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edən davamlı qrupuna **biosenoz** deyilir. Suyun üst qatında passiv həyat keçirən bitki və heyvanlar **plankton** adlanır. **Nekton** daha fəal canlılardır. Suyun dibində yaşayan azhərəkətli canlılar **bentos** adlanır.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

Buraxılmış sözləri yazın.

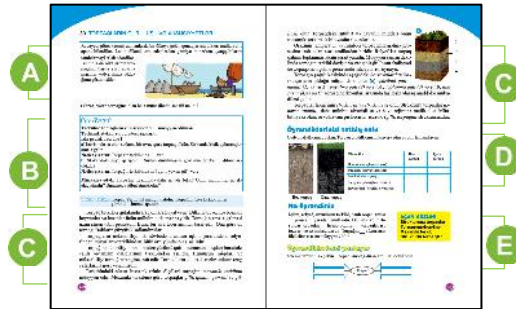
Biosenoz = bitki + heyvan + Mikroorqanizmlər

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin yayılması qanunauyğunluqlarını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin yayılması qanunauyğunluqlarını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin yayılması qanunauyğunluqlarını əsasən izah edir.	Bitki, heyvan və mikroorqanizmlərin yayılması qanunauyğunluqlarını düzgün izah edir.

Dərs 39/ Mövzu: TORPAĞIN QURULUŞU VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

ALT STANDARTLAR	2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	•Torpaqəmələgətirən amilləri izah edir. • Torpaqları quruluşuna görə müqayisə edir.

Mövzuda əsas məqsəd torpaqəmələgətirən amillərin izah edilməsidir.

A Motivasiya yaratmaq üçün dərslikdə verilmiş məlumatı şagirdlərə oxutdura bilərsiniz. Müzakirəni müvafiq suallarla vətən torpağının müqəddəsliyi və qorunması məsələlərindən başlayıb dərsin mövzusuna yönəltmək faydalı olardı. Müzakirəni “*Torpaq sizin üçün nədir?*” sualı ətrafında fikirlərlə yekunlaşdırmaq olar.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırıqlar şagirdlərin tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Dərslikdə verilən təcrübələrlə yanaşı, şagirdlərə aşağıdakı təcrübələri dərsdə, yaxud evdə aparmağı və uyğun nəticələri təhlil etmələrini təklif etmək çox faydalı olardı. Təcrübəyə başlamazdan müəllimin təhlükəsizlik qaydalarına riayət etməyin vacibliyini xatırlatması vacibdir.

Təcrübə – 1. İçərisində su olan stəkana bir ovuc quru torpaq əlavə edin. Stəkanda kiçik qabarcıqlar əmələ gəlir.

Nəticə: torpağın tərkibində olan hava çıxdı.

Təcrübə – 2. Yastı qabda az miqdarda torpağı yayın və üzərinə şüşə stəkanı ağzı üstə qoyun. Yastı qabı isti batareya üzərinə qoyun. Stəkan qızmağa başlayacaq və bir müddət sonra stəkanda su damcıları yaranacaq.

Nəticə: Torpağın tərkibində su vardır.

Təcrübə – 3. Şifer parçası üzərinə torpaq tökün, onu metal çərçivə üzərində ştativə bərkidin və altdan spirt lampası ilə qızdırın. Xoşagəlməz iy və az miqdarda buxar çıxacaqdır.

Nəticə: Torpağın tərkibində bitki və canlı qalıqları vardır.

Təcrübə – 4. Müəyyən miqdar torpağı azca qızdırın və içərisində su olan stəkana töküb qarışdırın. Su bulanıq olacaqdır. Su durulanda stəkanın dibində qum və gil, üstə isə humus olacaqdır.

Nəticə: Torpağın tərkibində qum və gil olur.

Təcrübə – 5. Suyu torpaq və gildən süzün. Torpaq suyu tez keçirəcəkdir. Gildən isə su çox zəif keçir. Lakin gildən keçən su şəffaf olacaqdır.

Nəticə: Torpaq suyu yaxşı keçirir. Gil isə təbii filtrdir.

Təcrübə – 6. Torpağı xəmir kimi olana qədər isladın. Sonra kütləni iki ovcunuzun arasında nazik – 3 mm-lik naqıl formasına salın, dairə düzəldin. Aşağıdakı ifadələrdən birini nəticə kimi qəbul edin:

- a) naqıl yaranmırsa, deməli, torpaq qumludur;
- b) yaranan naqıl pozulursa, torpaqda qum vardır;
- c) naqılı qaldıranda dağılırsa, torpaqda qismən qum vardır;
- d) dairədə çatlaq yaranır, lakin formasını itirmirsə, torpaq orta dərəcəli gillidir;
- e) dairədə çatlaq yaranırsa, gilin tərkibinə görə ağır torpaqdır;
- f) çatlaq olmadığı halda gilli torpaqdır.

Təcrübə – 7. Torpaq filtrindən keçən sudan bir neçə damcı şüşə nəlbəkiyə tökün və batareya üzərində qoyun ki, buxarlansın. Buxarlanmış suyun yerində ağ ləkə vardır. Bu, mineral duzlardır.

Nəticə: Torpağın tərkibində suda həll olan duzlar mövcuddur.

Aparılan təcrübələrdən sonra şagirdlər nəticələri ümumiləşdirir və dəftərə yazırlar: Torpağın tərkibində bitki və canlı qalıqları vardır, qum və gil olur, suyu yaxşı keçirir, suda həll olan duzlar mövcuddur. Bitki kökləri hava ilə nəfəs alır, torpaqdakı suyu sorur. Su ilə birlikdə qidalı maddələri və mineral duzları qəbul edir. Şagirdlərin “strukturlu və struktursuz torpaq” anlayışını mənimsətmək üçün onlara tədqiqat xarakterli “Torpaq bitkinin inkişafına necə təsir edir” adlı layihə işi vermək olar.

C Mətn üzərində şagirdlər IQS metodu ilə işləyə bilərlər.

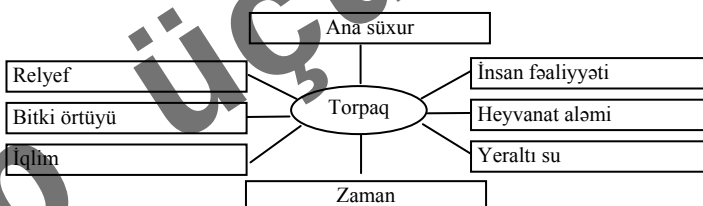
D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Əlamətlər	Boz torpaq	Qara torpaq
Humusun miqdarı (az, çox)	az	çox
Strukturu (tozvari-dənəvər)	tozvari	dənəvər
Münbitliyi (az, çox)	az	çox
Su rejimi (əlverişli-əlverişsiz)	əlverişsiz	əlverişli
Hava rejimi (əlverişli-əlverişsiz)	əlverişsiz	əlverişli

Nə öyrəndiniz.

İqlim, relyef, suxurların tərkibi, canlı orqanizmlər **torpaqəmələgəlmə** prosesini yaradan amillərdir. Dənəvər və məhsuldar torpaqlar **strukturlu** hesab olunur. **Struktursuz** torpaqlar isə tozvari və az məhsuldardır. Torpağın **mexaniki tərkibi** suxurların ölçüsünə əsasən müəyyən edilir.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın:

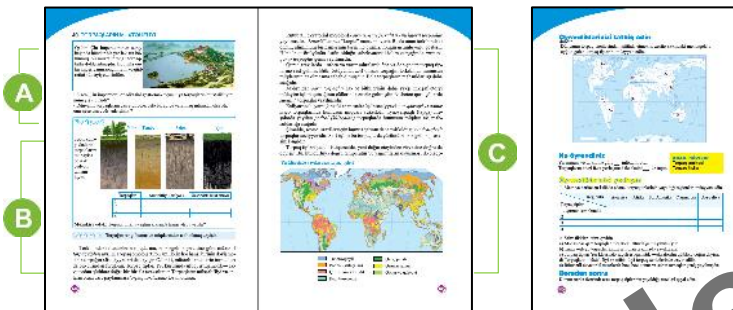

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, Müqayisəetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Torpaqəmələgətirən amilləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Torpaqəmələgətirən amilləri sualların köməyi ilə izah edir.	Torpaqəmələgətirən amilləri, əsasən, izah edir.	Torpaqəmələgətirən amilləri düzgün izah edir.
Quruluşuna görə torpaqları müqayisə etməkdə çətinlik çəkir.	Quruluşuna görə torpaqları müqayisə edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Quruluşuna görə torpaqları müqayisə edərkən cüzi səhvlərə yol verir.	Quruluşuna görə torpaqları müqayisə edərkən sərbəst və düzgün müqayisə edir.

Dərs 40 / Mövzu: TORPAQLARIN MÜXTƏLİFLİYİ

ALT STANDARTLAR	2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Torpaq tiplərinin xüsusiyyətlərini izah edərək kontur xəritədə qeyd edir.

Mövzuda əsas məqsəd torpaq tiplərinin müxtəlifliyinin və xüsusiyyətlərinin izah edilməsi və şagirdlərdə kontur xəritədə işləmək bacarıqlarını formalaşdırmaqdan ibarətdir.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki kiçik mətni oxuyub müzakirə edə bilərsiniz. Şagirdlərə VI sinif coğrafiya fənnindən torpaq haqqında bilikləri yada salmaq üçün müxtəlif suallar verə bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırığı şagirdlər cütlər və ya kiçik qruplarla yerinə yetirə bilərlər. Dərslikdə verilmiş təbii komplekslərin torpaqlarını müqayisə edərək cədvəli tamamlamalıdır.

C Yeni mövzunu mənimsəmək üçün şagirdlər müəllimlə birlikdə mövzudakı şəkli təhlil edə bilərlər. Torpaq tiplərini aşağıdakı xüsusiyyətlərinə görə səciyyələndirmək olar:

1. Torpaq tipinin adı
2. Yayıldığı ərazi
3. Hansı iqlim şəraitində formalaşmışdır
4. Hansı bitki örtüyünün altında yaranmışdır
5. Humusun miqdarı (çoxdur və ya azdır).

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər mətn və xəritədən istifadə edərək torpaq tiplərinin yayıldığı regionları müəyyən edib cədvəli tamamlamalıdır.

Regionlar Torpaq tipləri	Avra- siya	Afrika	Şimali Amerika	Cənubi Amerika	Avstra- liya
1. Qırmızı-sarı ferralit		+		+	
2. Boz, boz-qonur, şoran	+	+	+	+	+
3. Qara	+		+	+	
4. Şabalıdı	+		+	+	
5. Qəhvəyi və qonur meşə	+		+	+	
6. Podzol	+		+		
7. Tundra-qleyli	+		+		

Nə öyrəndiniz. Yaranması və tərkibinə görə **torpaq tipləri** müxtəlif olur. Torpaqların ərazi üzrə yayılması öz əksini **torpaq xəritəsində** tapır.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1. Məhsuldar qara torpaqlar çöllərin altında geniş yayılmışdır.

2. Tundra-qleyli torpaqlar iqlimi soyuq ərazilərdə yayılmışdır.

3. Torpaq tipləri Yer kürəsində üfüqi istiqamətdə – ekvator dan qütblərə doğru dəyişir.

4. Torpaqların müxtəlifliyi və münbitliyi torpaq xəritələrində təsvir edilir.

5. Rütubətli ekvatorial meşələrdə qırmızı-sarı ferralit torpaqlar geniş yayılıb.

Qiymətləndirmə meyarları. izahetmə, kontur xəritədə qeydetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Torpaq tiplərinin xüsusiyyətlərini izah etməkdə və kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir	Torpaq tiplərinin xüsusiyyətlərini qismən izah edir, kontur xəritədə köməkliklə qeyd edir.	Torpaq tiplərinin xüsusiyyətlərini əsasən izah edərək kontur xəritədə bəzi səhvlərlə qeyd edir.	Torpaq tiplərinin xüsusiyyətlərini düzgün izah edərək kontur xəritədə tələblərə uyğun qeyd edir.

Dərs 41 / Mövzu: TORPAQLARIN MÜHAFİZƏSİ

ALT

STANDARTLAR

3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

TƏLİM

NƏTİCƏLƏRİ

- Torpağın təbii amillər və antropogen təsirlər nəticəsində korlanmasını izah edir.
- Torpağın mühafizəsinin vacibliyini izah edir.

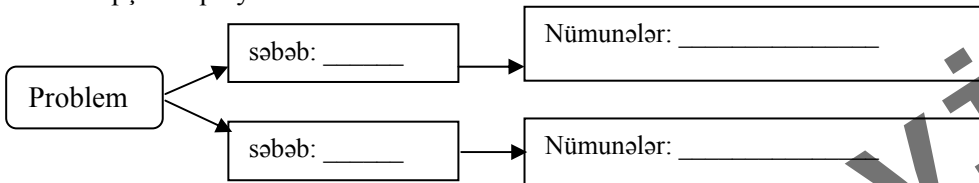

Mövzunun əsas məqsədi həm təbii amillərin, həm də insan fəaliyyətinin təsiri ilə torpağın korlanmasının və torpağın mühafizəsinin vacibliyinin izah edilməsidir.

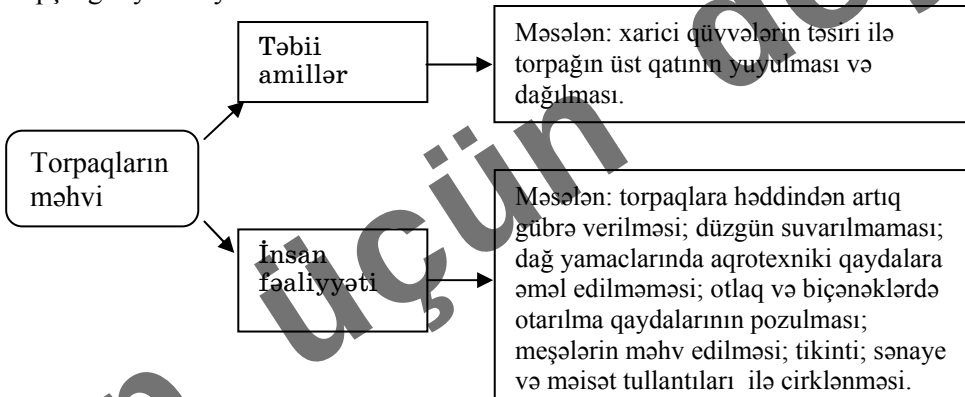
A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün dərslikdəki kiçik mətni oxuyub müzakirə edə bilərsiniz. Yönlədic suallar vasitəsilə şagirdlərin fikirlərini hər hansı bir ərazinin torpağının məhv edilməsi ilə orada yaşayanların həyatlarında baş verə biləcək hadisələrə yönəldə bilərsiniz.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırığı şagirdlər cütlər və ya kiçik qruplarla yerinə yetirə bilərlər. Şəkillərə əsasən torpaqlarda görülən işləri müəyyən etməlidirlər. Təsvir olunan işlərin hansı məqsədlə görülməsini, bu işlərin hansı torpaqların korlanmasına, hansının isə yaxşılaşdırılmasına xidmət etməsi barədə şagirdlərin fikirlərini soruşa bilərsiniz.

C Şagirdlərin səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etmək bacarığının inkişaf etdirilməsi məqsədilə mətdəki informasiyalar əsasında aşağıdakı sxemin doldurulmasını tapşırmaq faydalı olardı.

Tapşırığın yerinə yetirilməsinə aid nümunə.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər torpaqların mühafizəsi və korlanmasına aid olan ifadələri dəftərlərində qruplaşdırmalıdır. Nümunə:

Torpaqların mühafizəsi	Torpaqların korlanması
Ağacların əkilməsi Şoranlıqların yuyulması	Yolların çəkilməsi Faydalı qazıntıların çıxarılması Su anbarlarının tikilməsi Yasavı məntəqələrinin tikilməsi

Nə öyrəndiniz. Torpaqların yaxşılaşdırılması ilə bağlı görülən tədbirlər **meliorasiya** adlanır. **Rekultivasiya** sənaye və faydalı qazıntıların çıxarılması zamanı korlanmış torpaqların bərpaşdırılmasıdır. Dağ yamaclarının əkin məqsədilə pilləvari formaya salınması **terraslaşdırma** adlanır.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın blokunda şagirdlər torpaqların korlanmasına təsir edən amilləri xarakterizə edərək cədvəli tamamlamalıdır. Nümunə:

Təsir edən amillər		Torpaqlara təsiri
Təbii amillər	Su, külək, temperaturun dəyişməsi	Məhsuldarlığı azalır.
Kənd təsərrüfatı	Gübrələrin həddən artıq verilməsi Suvarmanın düzgün aparılmaması Mal-qaranın həddən artıq suvarılması	Məhsuldarlığı azalır.
Sənaye	Sənaye tullantıları	Məhsuldarlığı azalır.

Qiymətləndirmə meyarları: izah etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Torpağın təbii amillər və antropogen təsirlər nəticəsində korlanmasını izah etməkdə çətinlik çəkir.	Torpağın təbii amillər və antropogen təsirlər nəticəsində korlanmasını müəllimin köməyi ilə izah edir.	Torpağın təbii amillər və antropogen təsirlər nəticəsində korlanmasını əsasən izah edir.	Torpağın təbii amillər və antropogen təsirlər nəticəsində korlanmasını düzgün izah edir.
Torpağın mühafizəsinin vacibliyini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Torpağın mühafizəsinin vacibliyini izah edərkən tez-tez səhvlərə yol verir.	Torpağın mühafizəsinin vacibliyini əsasən izah edir.	Torpağın mühafizəsinin vacibliyini düzgün izah edir.

Dərs 42/ Mövzu: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TORPAQ, BİTKİ ÖRTÜYÜ VƏ HEYVANAT ALƏMİ

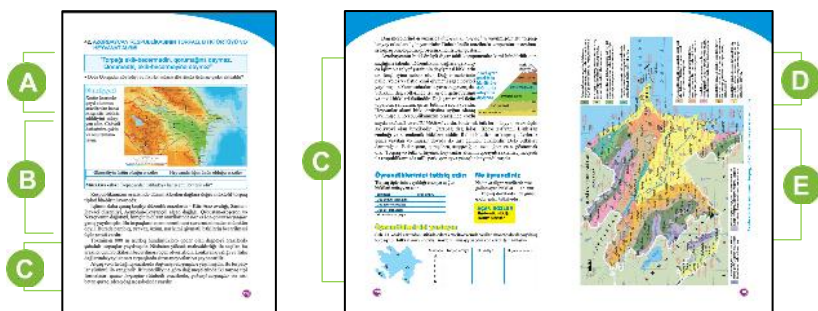
ALT STANDARTLAR

2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.

2.1.8. Torpaq tiplərini kontur xəritədə qeyd edir.

TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ

- Azərbaycan Respublikasının torpaq tiplərinin müxtəlifliyini izah edir və kontur xəritədə qeyd edir.
- Azərbaycan Respublikasının ərazisində torpaq, bitki örtüyünün və heyvanat aləminin yayılma qanunauyğunluğunu müəyyən edir.

Mövzunun əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının rəngarəng torpaqlarının bitki örtüyünün zənginliyi ilə əlaqələndirilməsidir.

A Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün “Dədə Qorqud” filmindən fraqment göstərə bilərsiniz. Fraqmentdə Dədə Qorqudun kiçik oğlana söylədiyi sözlər “Torpağı əkib-becərmədin, qorumağına dəyməz. Qorumadın, əkib-becərməyinə dəyməz” səslənməlidir. Şagirdlərdən Dədə Qorqudun bu sözlərinin mənasını soruşa bilərsiniz. Yönlədicə suallarla Qarabağ torpaqları və bu torpaqların bugünkü vəziyyəti barədə fikir mübadiləsi təşkil etmək olar.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırığı şagirdlər cütlər və ya kiçik qruplarla yerinə yetirə bilərlər. Şagirdlər xəritə üzərində qeyd olunmuş məntəqələrin hansı məqsədlə istifadəsini müəyyən etməli, cədvəl dəftərlərinə çəkərək və məntəqələrin nömrəsini uyğun xanalarda qeyd etməlidirlər. Cavab: əkinçilik 1-2-6; heyvandarlıq 3-4-5.

C İnformasiyanı mənimsəmək üçün mövzunun oxunması prosesində belə bir cədvəlin doldurulması məqsəduyğundur:

Torpaq tipləri	Yayıldığı ərazi	İstifadəsi	Xüsusiyyəti

Tapşırığın yerinə yetirilməsi nümunəsi:

Torpaq tipləri	Yayıldığı ərazi	İstifadəsi	Xüsusiyyəti
boz torpaqlar	Kür–Araz ovalığı, Samur – Dəvəçi, Acınohur–Ceyrançöl, Qobustan – Abşeron, Naxçıvanın düzən əraziləri	pambıq, tərəvəz, üzüm, nar.	mənimsənilməsi suvarma tələb edir.
qara və şabalıdı torpaqlar	800 m hündürlüklərə qədər	Dənli bitkilər	yüksək məhsuldarlığı ilə seçilir.
sarı torpaqlar	Lənkəran ovalığı və Talış dağlarında	sitrus meyvələri və çay	tərkibində dəmirli birləşmə var.
dağ-meşə torpaqları	Orta dağlıq ərazilərdə	suvarılmayan əkinçilik	rütubətliyinə görə 2 tipə bölünür: qonur və qəhvəyi.
dağ-çəmən torpaqları	Dağ meşələrindən yuxarıda	otlaq sahələri	torf qatı vardır.

Yeni materialın mənimsənilməsi cütlərlə də həyata keçirilə bilər. Bu zaman şagirdlərə mətndən istifadə etməklə torpaq tiplərinin aşağıdakı plan üzrə səciyyəsini yazmağı da təklif etmək məqsəduyğundur:

1. Torpaq tipi
2. Yayıldığı ərazi
3. Təsərrüfatda necə istifadə olunur.

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin** blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dərslikdə verilmiş şəkildən və mətndən istifadə edərək Azərbaycan ərazisində torpaqların hündürlüyə doğru dəyişməsinə müəyyən etməli və cədvəli dəftərlərinə çəkərək təmməlamalıdırlar. Nümunə:

	Torpaq tipi	Bitki örtüyü
1	Dağ-çəmən torpaqları	Şahduran, qırtıç, topalotu
2	Dağ-meşə torpaqları	Palıd, fıstıq, vələs
3	Dağ-çöl	Şabalıdı, dağ-qara
4	Yarımsəhra torpaqlar	Gəvən, kəndiz

Nə öyrəndiniz. Nadir və digər ərazilərdə rast gəlinməyən bitkilər *endemik* adlanır. Təbiətin mühafizəsi məqsədilə respublikamızda *milli park, qoruq* və *yasaqlıqlar* yaradılmışdır.

E **Öyrəndiklərinizi yoxlayın.**

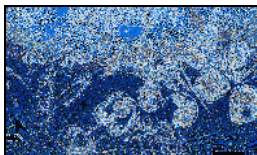
Məntəqə	Torpaq örtüyü	Bitki örtüyü	Heyvanat aləmi
A	–	–	–
B	Torflu, çimli-ibtidai	Şahduran, qırtıç, topalotu	Dağkeçisi, kəklik
C	Boz, boz-qonur	Gəvən, kəndiz	İlan, kərtənkələ
E	Qəhvəyi, qonur	Palıd, fıstıq, vələs	Ayı, canavar
D	Sarı	Dəmirağac, azad	Oxlu kirpi, bəbir

Qiymətləndirmə meyarları: Kontur xəritədə qeyd etmə, əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycan Respublikasının torpaq tiplərinin müxtəlifliyini izah etməkdə və kontur xəritədə qeyd etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycan Respublikasının torpaq tiplərinin müxtəlifliyini suallara cavab verməklə izah edir və kontur xəritədə müəllimin köməyi ilə qeyd edir.	Azərbaycan Respublikasının torpaq tiplərinin müxtəlifliyini əsasən izah edir və kontur xəritədə bəzi səhvlərlə qeyd edir.	Azərbaycan Respublikasının torpaq tiplərinin müxtəlifliyini sərbəst izah edir və kontur xəritədə düzgün qeyd edir.
Azərbaycan Respublikasının ərazisində torpaq, bitki örtüyünün və heyvanat aləminin yayılma qanunauyğunluğunu müəyyən etməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycan Respublikasının ərazisində torpaq, bitki örtüyünün və heyvanat aləminin yayılma qanunauyğunluğunu müəyyən etməkdə qismən çətinlik çəkir.	Azərbaycan Respublikasının ərazisində torpaq, bitki örtüyünün və heyvanat aləminin yayılma qanunauyğunluğunu əsasən müəyyən edir.	Azərbaycan Respublikasının ərazisində torpaq, bitki örtüyünün və heyvanat aləminin yayılma qanunauyğunluğunu düzgün müəyyən edir.

VII TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Plankton, nekton və bentosa uyğun gələn şəkilləri müəyyən edin.

2. Torpaq tipləri və onların yayıldığı ölkələr arasında əlaqəni qurun:

Boz torpaqlar

Konqo, Braziliya

Podzol (küləçalan)

Misir, Liviya

Ferralit torpaqlar

Rusiya, Kanada

3. Məntiqi ardıcılığı müəyyən edib uyğun sıra nömrəsini yazın:

☐

Meşələr məhv edilir.

☐

Ərzağa olan tələbat artır.

☐

Torpaq eroziyası güclənir.

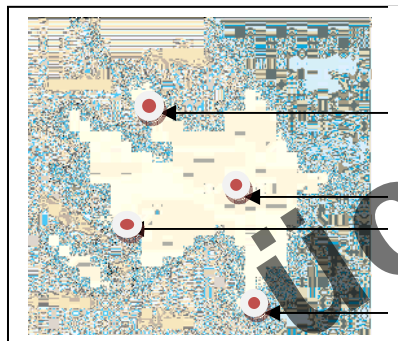
☐

Əhalinin sayı artır.

☐

Əkin sahələri yaradılır.

4. Məntəqələrdə yayılan torpaq tiplərini müəyyən edin:

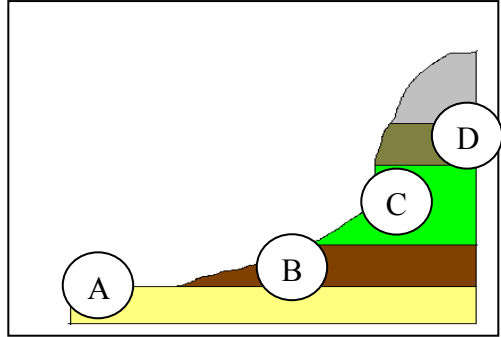
Məntəqə	Torpaq tipi
A	
B	
C	
D	

5. Torpaq profili nədir?

- A) Torpağın üst münbit qatı
- B) Torpaq horizontlarının cəmi
- C) Torpaq rənglərinin cəmi
- D) Torpağın rekultivasiyası
- E) Struktursuz torpaqlar

6. Azərbaycan ərazisində Kür çayından Böyük Qafqazın zirvələrinə qədər hansı torpaqların olduğunu müəyyən edin.

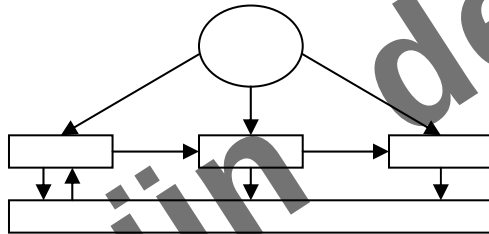
Məntəqə	İstifadə olunması
A	
B	
C	
D	

7. Torpaq tiplərinin daha çox yayıldığı ölkələri müəyyən edin.

Torpaqlar	Ölkələr
Qara	
Boz-qonur	
Qırmızı-sarı ferralit	
Tundra qleyi	

8. Orqanizmlər arasındakı əlaqələri göstərən sxemdə boş çərçivələrdə uyğun şəkillərin nömrələrini yazın.

TƏDRİS VAHİDİ – 8

DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÜXTƏLİFLİYİ

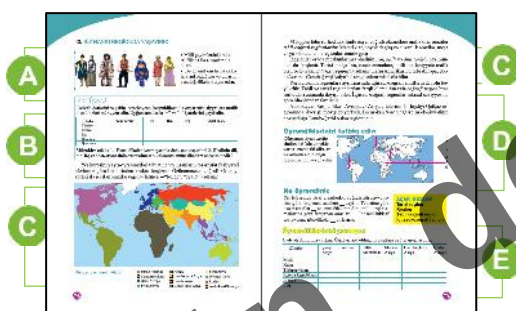
TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

- 3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir.
- 3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.
- 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 43 / Mövzu: **BİZ HANSI REGIONDA YAŞAYIRIQ**

ALT STANDARTLAR	3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Əhalinin qeyri-bərabər məskunlaşma səbəblərini şərh edir. • Regionları xəritədə göstərir.

Yeni mövzunun tədris “region” anlayışının təhlili və Azərbaycanın aid olduğu regionun müəyyən edilməsi məqsədi daşıyır.

A Motivasiya dərslərdə verilən şəkillərin təhlili əsasında aparıla bilər. Şagirdlərə istiqamətləndirici suallar verməklə xalqların məskunlaşdığı ərazilərin iqlim və təbiətinin müxtəlifliyinin onların geyimlərinə necə təsir etməsinin səbəblərini soruşa bilərsiniz. Şagirdlərin maraq dairəsini nəzərə alaraq Yer kürəsinin təbiəti, əhalisi və digər komponentlərin müxtəlifliyini əks etdirən slaydlar göstərmək olar.

B “Fəaliyyət”dəki tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdlər belə bir nəticəyə gəlməlidirlər ki, Azərbaycanla eyni regionda yerləşən ölkələr oxşardır və bu ölkələrlə iqtisadi-mədəni əlaqələrin qurulması vacibdir.

C Yeni mövzunun öyrənilməsini cütlərlə həyata keçirmək olar. Şagirdlər mətni oxuyur. Müəllim lövhədə aşağıdakı cədvəli çəkir. Mətni oxuduqca uyğun xanələrdə “+” işarəsi qoyulur.

Əsas əlamətlər	Təbii coğrafi regionlar	Tarixi regionlar	İqtisadi-coğrafi regionlar
Təbiətləri oxşardır			
Əhalinin dini tərkibi eynidir			
Oxşar ənənələrə malikdir			
Sərhədləri zamanla dəyişir			

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Dünyanın siyasi xəritəsindən istifadə etməklə şagirdlər kontur xəritə üzərində işarə edilmiş ölkələri müəyyən edir, coğrafiya dəftərində ölkələrin aid olduğu regionlara görə qruplaşdırır və cədvəli tamamlayırlar.

Tarixi regionlar	Ölkələr
Latın Amerikas	
Qərbi Avropa	
Afrika	
Cənub-Qərbi Asiya	

Nə öyrəndiniz. Yer kürəsində ətraf ərazilərdən fərqlənən ərazilərə **region** deyilir. Təbiətinə görə oxşar ərazilər **təbii coğrafi regionlar** adlanır. Əhalinin dini, milli, irqi əlamətlərinə görə fərqlənən ərazilər **tarixi-coğrafi regionlardır**. İqtisadi inkişaf səviyyələrinə görə ölkələr **iqtisadi coğrafi regionlarda** birləşirlər.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın:

Misir – Afrika; Kuba – Latın Amerikas; Türkmənistan – Mərkəzi Asiya; Cənubi Koreya – Şərqi Asiya; Fransa – Qərbi Avropa, İraq – Cənub-Qərbi Asiya.

Oqumətləndirmə meyarları: şərhətmə, xəritədə göstərmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əhalinin qeyri-bərabər məskunlaşma səbəblərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Əhalinin qeyri-bərabər məskunlaşma səbəblərini müəllimin verdiyi sualların köməyi ilə şərh edir.	Əhalinin qeyri-bərabər məskunlaşma səbəblərini əsasən şərh edir.	Əhalinin qeyri-bərabər məskunlaşma səbəblərini səhsiz şərh edir.
Regionları xəritədə göstərməkdə çətinlik çəkir.	Regionları xəritədə qismən göstərir.	Regionları xəritədə göstərəkən xırda səhvlər buraxır.	Regionları xəritədə səhsiz göstərir.

Dərs 44 / Mövzu: TÜRK DÜNYASI BİRLİYİ

ALT STANDARTLAR	3.2.1 Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir. 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Türk birliyinə daxil olan dövlətlərin xüsusiyyətlərini şərh edir. • Türk birliyinə daxil olan ölkələri xəritə üzərində qruplaşdırır.

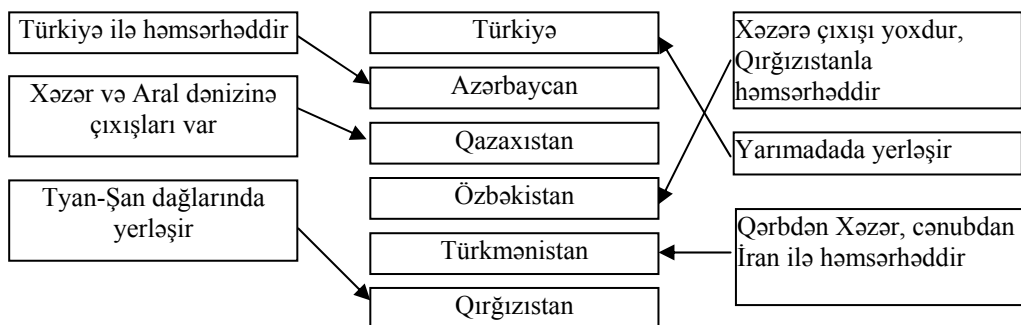
Yeni mövzunun tədrisində əsas məqsəd türk xalqlarının məskunlaşmasına təsir edən amillərin şərh və türk dövlətlərinin yaratdığı birliyin onların inkişafında əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdir.

A Motivasiya mərhələsi dərslikdə verilən şəkil əsasında qurula bilər. Müəllim suallarla şagirdləri “güc birlikdədir” ideyasına istiqamətləndirə bilər. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, şagirdlər dövlətlərin təcrid olunmuş vəziyyətdə mövcud olmasının mümkünsüzlüyü nəticəsinə gəlsinlər.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırığın qruplarla yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur. Şagirdlər türk xalqlarının birliyinin simvolu kimi bayrağın qəbul edilməsinin zəruriliyi nəticəsinə gəlməlidirlər. Onlar yeni bayrağın rənginin Qazaxıstan, gü-nəşin Qırğızıstan, ayparanın Türkiyə, ulduzun isə Azərbaycan bayrağından götürül-düyünü təhlil edirlər.

C Yeni mövzunun izah edilməsini ardıcıl suallar metodu, yaxud cütlərlə oxu üsulu ilə yerinə yetirə bilərsiniz. Şagirdlər mətni abzaslar üzrə hissə-hissə oxuyaraq hər abzası oxuduqdan sonra ikinci şagird oxunan hissədən sual verir, birinci şagird isə cavablandırır. Sonra onlar rollarını dəyişirlər. Müəllimin “*Türk xalqlarının yeni dövlətlər yaratmaq tələbatı nədən yaranırdı?*” sualı ilə şagirdlərə müraciət etməsi də mətnə marağın artmasına səbəb ola bilər. Dərsi izah edərkən türk dövlətlərini xəritədə göstərilmək məqsədəuyğundur. Mövzunu İQS üsulu ilə də mənimsətmək mümkündür.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Nə öyrəndiniz. Dövlətlər iqtisadi inkişaflarını gücləndirmək məqsədilə **birliklər** yaradırlar. Azərbaycan tarixi kökləri ilə ona yaxın olan **Türk dünyasına daxil**dir. Türk dünyası arasındakı əlaqələr **Türk birliyinin** yaranmasına imkan verir.

E Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

Türkiyə	Azərbaycan	Qazaxıstan	Türkmənistan	Qırğızıstan	Özbəkistan
Ankara	Bakı	Astana	Aşqabad	Bişkek	Daşkənd

Qiymətləndirmə meyarları: sadalama, qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türk birliyinə daxil olan dövlətlərin xüsusiyyətlərini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Türk birliyinə daxil olan dövlətlərin xüsusiyyətlərini müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Türk birliyinə daxil olan dövlətlərin xüsusiyyətlərini əsasən düzgün şərh edir.	Türk birliyinə daxil olan dövlətlərin xüsusiyyətlərini sərbəst şəkildə şərh edir.
Türk birliyinə daxil olan ölkələri xəritə üzərində qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	Türk birliyinə daxil olan ölkələri xəritə üzərində səhvlərlə qruplaşdırır.	Türk birliyinə daxil olan ölkələri xəritə üzərində sərbəst qruplaşdırır.	Türk birliyinə daxil olan ölkələri xəritə üzərində sərbəst qruplaşdırır və sərhəd ölkələrini sadalayır.

Dərs 45/ Mövzu: DÖVLƏTLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ FORMALARI

ALT STANDARTLAR	3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir. 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Ölkələrin idarə edilməsinə görə müxtəlifliyini izah edir. - İdarəetmə formasına görə ölkələri materiklər üzrə qruplaşdırır.

Yeni mövzunun tədris edilməsində əsas məqsəd dünya ölkələrinin idarəetmə quruluşunda olan müxtəlifliyi izah etmək və onları materiklər üzrə qruplaşdırmaqdır.

A Şagirdlərdə motivasiya yaratmaq üçün dərslikdə olan şəkil kifayət edə bilər. Lakin müxtəlif resurslardan istifadə edərək tacqoyma və inauqurasiya tədbirlərinə aid videomaterial, slaydları nümayiş etdirmək olar. Bu mövzu ilə şagirdlər ilk dəfə tanış olduğundan müəllimin istiqamətləndirici rolu vacibdir.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıq motivasiyanın davamı olub, şagirdlərin təlim nəticələrinin reallaşmasına doğru istiqamətləndirir. Şəkil əsasında müəllim şagirdləri idarəetmə orqanlarının fərqli olmasına dair nəticəyə gəlməsi üçün suallar verə bilər. Respublikamızda olan idarəetmə üsulu ilə Səudiyyə Ərəbistanındakı müqayisə edilə bilər.

C Dünya ölkələrinə dair biliklərin yada salınması və “*Ən böyük ölkələr hansılardır*”, “*Dənizsahili ölkələr hansılardır?*”, “*Materikdaxili hansı ölkələrin adını deyə bilərsiniz?*” və s. kimi suallar verməklə yeni mövzuya başlamaq olar. “*Dövlət nədir?*” sualını verməklə dərslikdəki mətndən onun cavabının tapılmasını tapşırmaq olar. Dərslikdəki mətnlə tanışlıq müəllimin sualları əsasında da reallaşa bilər. Bunun üçün şagirdlər mətni hissə-hissə oxuyub müəllimin suallarına cavab verir.

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.** Nəzərdə tutulmuş tapşırıq cütlərlə, yaxud qruplarla yerinə yetirilə bilər – onlardan biri respublika, digəri isə monarxiya ölkəsinin nümayəndələri olmaqla Venn diaqramını doldurur. Bu işi fərdi olaraq dəftərdə də yerinə yetirmək mümkündür.

Nə öyrəndiniz. Yer kürəsində müəyyən sərhəd daxilində siyasi varlıq olan **dövlət** müstəqil bir qurumdur. İdarə edilməsinə görə **respublika** xalq tərəfindən seçilir. Hakimiyyətin vərəşə yolu ilə keçdiyi idarəetmə forması isə **monarxiya** adlanır.

E **Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1.**

Dövlət formaları	Avropa	Asiya	Şimali Amerika	Cənubi Amerika	Afrika	Avstraliya
Monarxiya	Böyük Britaniya Norveç	Yaponiya BƏƏ Brunej Səudiyyə Ərəbistanı			Mərakeş	Avstraliya
Respublika	Fransa Almaniya İtaliya	Türkiyə Pakistan İsrail	ABŞ	Braziliya Çili	Niger Əlcəzair	

2. A) Ölkənin idarəedilməsi müəyyən olunmuş qanunlar əsasında yerinə yetirilir – respublika hakimiyyəti;
B) Ölkənin idarəedilməsində başçının məsuliyyəti əsasdır, onun verdiyi qərar həyata keçir – kral (monarxiya) hakimiyyəti.

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Monarxiya və respublika idarəetmə quruluşunu izah etməkdə çətinlik çəkir.	Monarxiya və respublika idarəetmə quruluşunu müəllimin köməyi ilə izah edir.	Monarxiya və respublika idarəetmə quruluşunu əsasən izah edir.	Monarxiya və respublika idarəetmə quruluşunu düzgün izah edir.
İdarəetmə formasına görə ölkələri materiklər üzrə çətinliklə qruplaşdırır.	İdarəetmə formasına görə ölkələri materiklər üzrə müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	İdarəetmə formasına görə ölkələri materiklər üzrə əsasən qruplaşdırır.	İdarəetmə formasına görə ölkələri materiklər üzrə sərbəst olaraq qruplaşdırır.

Dərs 46 / Mövzu: DÖVLƏTLƏRİN İNZİBATİ ƏRAZI BÖLGÜSÜ

ALT STANDARTLAR	3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir. 3.2.2. Xəritə üzərində ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırır.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Unitar və federativ ərazi quruluşunu şərh edir. • Xəritə üzərində unitar və federativ ölkələri regionlar üzrə qruplaşdırır.

Mövzunun tədrisində əsas məqsəd ölkələrin idarə edilməsi formalarının müqayisəsi, dünya ölkələrinin federativ və unitar olmaqla qruplaşdırılmasıdır.

A Dərsə başlamaq üçün verilən şəkildən istifadə etmək mümkündür. ABŞ və Türkiyənin nümunəsində şagirdlər ölkənin idarə edilməsində müxtəlifliyin olduğunu təsəvvür edə bilirlər. Lakin mövzu onlar üçün yeni olduğuna görə şagirdləri müxtəlif suallarla istiqamətləndirmək məqsədəuyğundur.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıq fərdi və ya bütün siniflə yerinə yetirilə bilər. Tapşırıq diskussiya təşkil etməklə də yerinə yetirilə bilər. Tapşırığın əsas məqsədi şagirdlərin gündəlik həyatda aldıkları məlumatlardan faydalı istifadə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsidir. Yaxşı olar ki, şagirdlər tapşırıqda verilən idarəetmə üsullarından birini seçsinlər və öz seçimlərini əsaslandırınsınlar. Bu zaman digər şagirdlər bu idarəetmə üsulunun mənfəətləri barədə fikirlərini söyləyirlər. Diskussiya formasında yerinə yetirilən tapşırığın vahid nəticəsinin olması vacib deyil. Hər kəs əsaslandırıdığı fikirdə qala bilər.

C Yeni mövzunun mənimsənilməsini cütlərlə həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Cütlər mətni oxuduqdan sonra konseptual cədvəl tərtib edə bilərlər. Bu üsul həm də unitar və federativ ölkələri müqayisə etməyə imkan verir.

İnzibati-ərazi bölgüsü	Özünəməxsus xüsusiyyətləri	Hansı ölkələr aiddir
Unitar	Siyasi müstəqillik hüquqları yoxdur. Vahid mərkəzdən idarə olunur.	Türkiyə, Çili, İran və s.
Federativ	Ərazi vahidləri xarici siyasət məsələlərində birgə çıxış edir. Dövlətlərin birliyidir.	Kanada, Rusiya, Meksika və s.

Mövzunun izah edilməsində digər üsullardan da istifadə etmək mümkündür. Müəllim əvvəldən hazırlanmış paylama materiallarında mətnə adları verilən dövlətlərdən biri unitar, digəri isə federativ olmaqla, iki dövlətin adı yazılmış vərəqləri cütlərə paylayır. Şagirdlər yazılan ölkələri əvvəlki bilikləri əsasında müqayisə edir və onların inzibati ərazi bölgüsünün fərqli olmasını aşkar edirlər. Beləliklə, induksiya yolu ilə şagirdlərdə biliklər xüsusidən ümumiyyə doğru sistemləşdirilir.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin. Tapşırıq konseptual cədvəl əsasında yerinə yetirə bilər.

Nə öyrəndiniz. Dövlətlərin idarə edilməsinin vahidlərə ayrılması **inzibati-ərazi bölgüsü** adlanır. Bu xüsusiyyətinə görə **unitar** ölkələr vahid mərkəzdən idarə edilir. **Federativ** ölkələr isə mərkəzi hakimiyyət orqanları ilə yanaşı, özünüidarə vahidlərinin mövcud olması ilə səciyyələnir.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın. Şagirdlər kontur xəritə üzərində rəqəmlə göstərilən ölkələri dünyanın siyasi xəritəsinə əsasən müəyyən edir və onları federativ və unitar olmaqla cədvəldə qruplaşdırırlar.

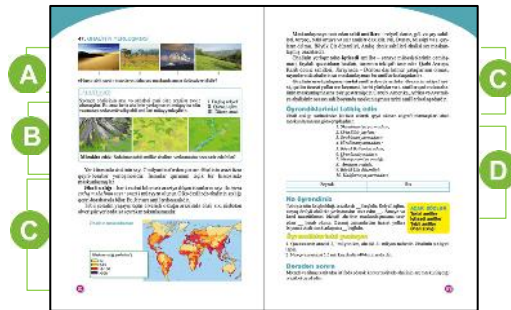
Federativ ölkələr	Unitar ölkələr
1, 5, 6, 7, 8	2, 3, 4, 9, 10

Qiymətləndirmə meyarları: şərh etmə, qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İnzibati-ərazi quruluşuna görə unitar və federativ ölkələrin xüsusiyyətini müəllimin köməyiylə şərh edir.	İnzibati-ərazi quruluşuna görə unitar və federativ ölkələrin xüsusiyyətini çətinliklə şərh edir.	İnzibati-ərazi quruluşuna görə unitar və federativ ölkələrin xüsusiyyətini əsasən şərh edir.	İnzibati-ərazi quruluşuna görə unitar və federativ ölkələrin xüsusiyyətini müstəqil olaraq şərh edir.
Xəritə üzərində unitar və federativ ölkələrin regionlar üzrə qruplaşdırılmasında çətinlik çəkir.	Xəritə üzərində unitar və federativ ölkələrin regionlar üzrə müəllimin köməyiylə qruplaşdırır.	Xəritə üzərində unitar və federativ ölkələrin regionlar üzrə əsasən qruplaşdırır.	Xəritə üzərində unitar və federativ ölkələri regionlar üzrə sərbəst şəkildə qruplaşdırır.

Dərs 47 / Mövzu: ƏHALİNİN YERLƏŞMƏSİ

ALT STANDARTLAR	3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir. 3.1.2. Kontur xəritədə əhalinin sıx məskunlaşdığı əraziləri qeyd edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Əhalinin yerləşməsinə təsir edən amilləri şərh edir. Xəritə üzərində əhalinin sıx məskunlaşma ərazilərini qruplaşdırır.

Mövzunun tədris edilməsində əsas məqsəd təbii komponentlərin məskunlaşmaya təsiri nəticəsində əhalinin sıx və seyrək məskunlaşdığı əraziləri təyin etmək və regionları əhalinin sıxlığına görə qruplaşdırmaqdır.

A Müəllimin motivasiya mərhələsini dərslikdəki şəkillər vasitəsilə həyata keçirməsi məqsədəuyğundur. Şagirdlər səhrada isti və quraq iqlimin olmasına görə və yüksək dağlıq ərazilərdə əhalinin sıxlığının seyrək olmasını şəkillərə görə müəyyən edirlər. Müəllim dərsə başqa cür də başlaya bilər. O, lövhədə aşağıdakı cədvəli çəkib “*Hansı təbii şəraitdə əhali daha sıx məskunlaşmışdır?*” sualını verə bilər:

Göstəricilər	A məntəqəsi	B məntəqəsi	C məntəqəsi	D məntəqəsi
Temperatur yay və qış	+30 və -20	+18 və +5	+3 və -26	+24 və +2
Yağıntı (illik miqdarı)	300 mm	800 mm	200 mm	700 mm

Müəllim şagirdləri rəqəmləri təhlil edərək, B və D məntəqələrində əlverişli iqlim olduğuna görə əhalinin sıx məskunlaşdığına aid fikirlərə doğru istiqamətləndirə bilər.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıq müzakirə tələb etdiyindən şagirdlərin onu cütlər formasında yerinə yetirməsi məqsədəuyğundur. Tapşırığın əsas məqsədi verilən təsvirlərdə əhalinin məskunlaşmasına dair fikirlər söyləmək və ərazilərlə təsvirlər arasında əlaqə qurmaqdır. Tapşırığın nəticəsində şagirdlər “düzenlik ərazilərdə əhali hər yerdə bərabər məskunlaşa bilər”, “quraq iqlimdə əhali ərazidən keçən çay sahilində məskunlaşa bilər”, “dağlıq ərazilərdə əhali qismən əlverişli dərələrdə və kiçik məntəqələrdə məskunlaşa bilər” fikirlərinə gəlməlidir. Müəllim suallarla şagirdləri istiqamətləndirə bilər.

C Mövzunun mənimsənilməsi oxu və sualvermə üsulu ilə yerinə yetirilə bilər. Şagirdlər mətni hissələrə bölməklə oxuyur, digər şagirdlər ona sualla müraciət edirlər.

Orta sıxlıq = əhalinin sayı : ərazinin sahəsi

Düsturu əsasında müxtəlif məsələləri həll etməyin mümkün olduğunu izah edir. “Əhalinin məskunlaşması” xəritəsi şagirdlərə VI sinifdən tanış olsa da, VII sinifdə şagirdlər xəritəyə əsasən müəyyən nəticələr çıxarmağı bacarmalıdırlar. Onlar Cənub, Cənub Şərqi və Şərqi Asiyada, Avropada əhalinin sıxlığının yüksək, Şimali Afrikada, Şimali Amerikanın şimalında, Avstraliyada, Asiyanın şimalında isə seyrək olmasını təbii komponentlərlə əlaqələndirirlər. Dərsin davamında şagirdlər əhali məskunlaşmasına təsir edən təbii, iqtisadi və tarixi amilləri qruplaşdırmalıdırlar.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Seyrək	Sıx
Skandinaviya yarımadası, Orta Sibir yaylası, Ərəbistan yarımadası, Qrenlandiya adası, Amazon ovalığı	Hindistan yarımadası, Böyük Britaniya adası, Mesopotamiya ovalığı, Böyük Çin düzənliyi, Kaliforniya yarımadası

Nə öyrəndiniz.

Təbii şəraitin fərqli olduğu ərazilərdə **əhalinin sıxlığı** fərqlidir. Relyef, iqlim, torpaq örtüyü, əhalinin yerləşməsinə təsir edən **təbii amillərdir**. Sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı əhalinin məskunlaşmasına təsir edən **iqtisadi amillər** hesab olunur. Keçmiş zamanlardan ticarət yolları boyunca əhalinin məskunlaşması **tarixi amillərlə** bağlıdır.

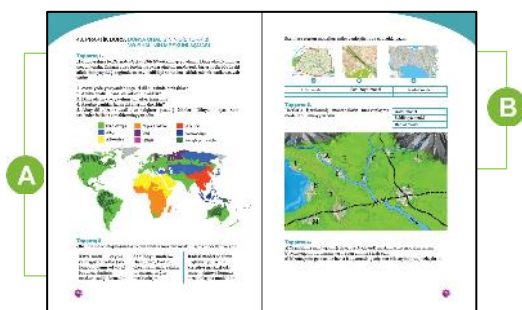
Öyrəndiklərinizi yoxlayın. 1 – 7 nəfər; 2 – 107 nəfər

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əhalinin yerləşməsinə təsir edən amilləri müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Əhalinin yerləşməsinə təsir edən amilləri çətinliklə şərh edir.	Əhalinin yerləşməsinə təsir edən amilləri əsasən şərh edir.	Əhalinin yerləşməsinə təsir edən amilləri ətraflı şərh edir.
Xəritə üzərində əhalinin sıx və seyrək məskunlaşdığı əraziləri müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	Xəritə üzərində əhalinin sıx və seyrək məskunlaşdığı əraziləri çətinliklə qruplaşdırır.	Xəritə üzərində əhalinin sıx və seyrək məskunlaşdığı əraziləri əsasən qruplaşdırır.	Xəritə üzərində əhalinin sıx və seyrək məskunlaşdığı əraziləri düzgün qruplaşdırır.

Dərs 48 / Mövzu: **PRAKTİK DƏRS. DÜNYA ƏHALİSİNİN DİL TƏRKİBİ VƏ ƏHALİNİN MƏSKUNLAŞMASI**

ALT STANDARTLAR	3.1.1. Əhalinin regionlar üzrə paylanmasını şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Əhalinin dil ailələrinə görə xəritə üzərində məskunlaşmasını şərh edir. • Təbii və iqtisadi amillərlə məskunlaşma modellərini əlaqələndirir.

Mövzunun tədris edilməsində əsas məqsəd şagirdlərin xəritə üzərində tədqiqat aparmaq, plan üzrə verilən suallara cavab vermək və yaşadığı məhəllin məskunlaşma modelini qurmaqdır.

Praktik dərstdə 2 tapşırıq təqdim edilmişdir.

A 1-ci tapşırıq fərdi yerinə yetirilə bilər.

B 2-ci tapşırığın layihə kimi qruplarla yerinə yetirilməsi daha faydalı olardı. Bu halda tapşırığın şərti və izahı əvvəlki dərstdə verilir. Dərstdə isə nəticələrin təqdimatı və müzakirəsi keçiriləcəkdir. Müəllim şagirdləri qruplara bölüb hərəsinə bir ərazi müəyyən edə bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Əhalinin dil ailələrinə görə xəritə üzərində məskunlaşmasını çətinliklə şərh edir.	Əhalinin dil ailələrinə görə xəritə üzərində məskunlaşmasını müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Əhalinin dil ailələrinə görə xəritə üzərində məskunlaşmasını əsasən və ləng şərh edir.	Əhalinin dil ailələrinə görə xəritə üzərində məskunlaşmasını düzgün və çəvik şərh edir.
Təbii və iqtisadi amillərlə məskunlaşma modellərini çətinliklə əlaqələndirir.	Təbii və iqtisadi amillərlə məskunlaşma modellərini müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	Təbii və iqtisadi amillərlə məskunlaşma modellərini əsasən əlaqələndirir.	Təbii və iqtisadi amillərlə məskunlaşma modellərini sərbəst olaraq əlaqələndirir.

ALT STANDARTLAR	3.2.1. Ölkələri tipoloji xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Hər hansı ölkənin tipoloji xüsusiyyətlərini izah edir.

Bu dərsə hazırlığı fəslin birinci dərindən başlamaq lazımdır. Məktəbin texniki bazası və şagirdlərin hazırlıq səviyyəsi imkan verərsə, təqdimatın “Power Point” proqramında hazırlanması daha faydalıdır. Əks halda, sadə təqdimatdan, böyük vərəq üzərində hazırlanmış platlardan və s. istifadə etmək olar. Dərsin əsas məqsədi şagirdlərdə seçim, ümumiləşdirmə, qruplaşdırma və təqdim etmə bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır. Təqdimat zamanı şagirdlər seçimlərini əsaslandırmağı da bacarmalıdırlar. Buna görə də təqdimata qısa girişdən və “*Niyə məhz bu ölkəni seçdik?*” sualına cavabdan başlamaq məqsəduyğundur.

Təqdimatın təqribi planı belə ola bilər. Lakin şagirdlər öz yaradıcılıqlarına uyğun müxtəlif strukturlu təqdimatlar da hazırlaya bilərlər.

1-ci slayd • Təqdimatın adı • Hazırlayan (şagirdin adı, soyadı)	2-ci slayd • Ölkənin adı və paytaxtı • Yerləşdiyi materik	3-cü slayd • Həmsərhəd ölkələr	4-cü slayd • Relyefi
5-ci slayd • İqlimi	6-cı slayd • Çay və gölləri	7-ci slayd • Təbii zonalar	8-ci slayd • İdarəetmə forması
9-cu slayd • İnzibati ərazi bölgüsü	10-cu slayd • İqtisadi inkişafı	11-ci slayd • Azərbaycanla əlaqələri	12-ci slayd • Ekoloji vəziyyəti

Bu fəaliyyəti 4-5 nəfərlik qruplarla həyata keçirmək də olar. Şagirdlər öncədən qiymətləndirmə meyarları ilə tanış olmalıdırlar. Təqdimatların yalnız müəllim tərəfindən deyil, eyni zamanda sinif yoldaşları tərəfindən də qiymətləndirilməsi çox vacibdir (Müəllim təqdimatı qiymətləndirmə üçün meyarlar hazırlayarkən 6-cı sinfin “Metodiki vəsaiti”ndə təqdim olunan “**Təqdimatın qiymətləndirilməsi meyarları**”, “**Şagirdlər üçün təqdimatı qiymətləndirmə meyarları**”, “**Şagirdlərin özünüqiymətləndirməsi**” nümunələrindən istifadə edə bilərlər).

VIII TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QİYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Ölkələri aid olduğu tarixi-coğrafi regionlara uyğun olaraq qruplaşdırın:

1. İtaliya	a. Cənubi Asiya
2. Braziliya	b. Qərbi Avropa
3. Hindistan	c. Afrika
4. Nigeriya	d. Latin Amerikası

2. Türk dövlətlərinin xəritəsinə əsasən onları müəyyən edin.

a. _____

c. _____

b. _____

d. _____

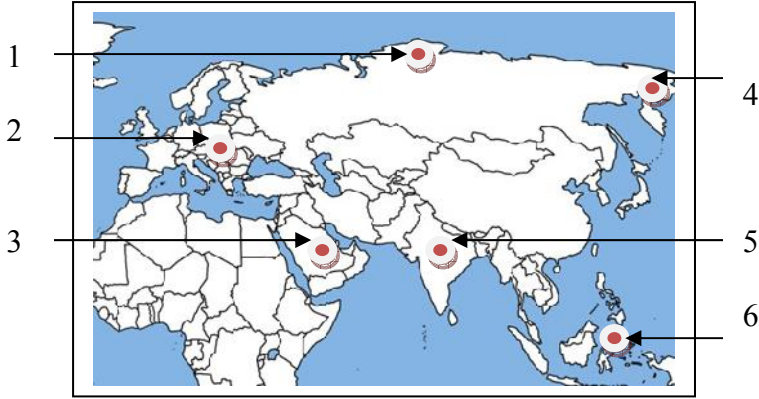
3. Üçlükdən kənar olan ölkəni işarələyin və üçlüyü birləşdirən ümumi cəhəti müəyyən edin:

- Hindistan
- ABŞ
- Yaponiya
- Nigeriya

4. Şimali Amerika (I) və Şimali Afrika (II) əhalisinin aid olduğu dil ailələrini müəyyən edin:

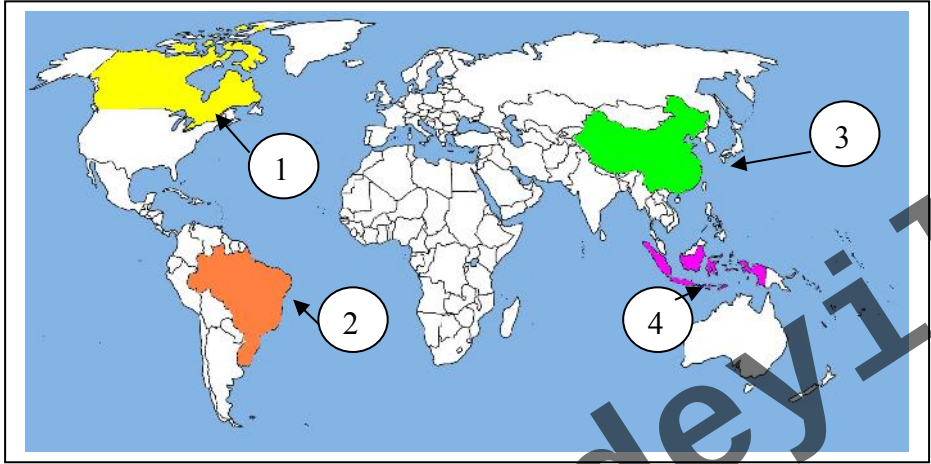
1. Altay	2. Hind–Avropa	3. Ural	4. Avropa–Asiya

5. Əhalinin sıx və seyrək yerləşdiyi məntəqələri qruplaşdırın:

a. Sıx: _____; b. seyrək: _____;

6. Kontur xəritə üzərində rəqəmlərə uyğun gələn dövlətlərin adlarını və ona uyğun əlamətləri cədvələ əsasən tamamlayın:

	Ölkənin adı	İdarəetmə quruluşu	İnzibati-ərazi bölgüsü	Əhalinin sıxlığı
1				

7. Təsəvvür edin ki, siz xarici ölkələrin birinə qonaq getmişsiniz və orada Azərbaycan Respublikası barəsində qısa məlumat verməlisiniz. Beş cümlədən ibarət esse yazın.

TƏDRİS VAHİDİ – 9

İQTİSADİYYAT VƏ COĞRAFIYA

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ REALLAŞDIRILACAQ ALT STANDARTLAR

3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.

3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.

3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.

TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ ÜMUMİ SAATLARIN MİQDARI: **6 saat**
KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ: **1 saat**

Dərs 49 / Mövzu: İQTİSADI FƏALİYYƏT

ALT STANDARTLAR	3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	•İqtisadiyyatın məzmununa daxil olan amilləri qruplaşdırır.

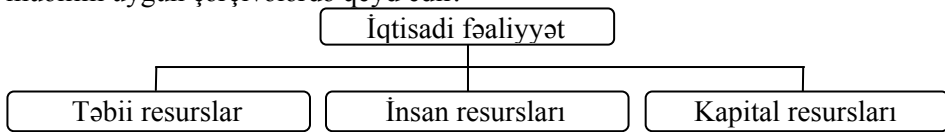

Mövzunun tədris edilməsində əsas məqsəd iqtisadiyyatın tərkibinin izah edilməsi və istehsal amillərinin əldə edilməsi üçün nəyin tələb olunduğunun və hər hansı istehsal prosesində istifadə edilən vəsaitlərin qruplaşdırılmasıdır.

A Müəllim motivasiya mərhələsində şagirdlərə insanın gündəlik həyatda hansı ehtiyaclarının olduğu barədə suallar verə bilər. Dərslərdəki şəkillər şagirdlərə yaddaş və istiqamətləndirici vasitə rolunu oynayır. Şagirdləri suallarla “Müxtəlif insanların ehtiyacları müxtəlifdir” fikrinə yönəltmək məqsədəuyğundur. Ehtiyacların ödənilməməsinin hansı problemləri yaratdığı da müzakirə oluna bilər.

B “Fəaliyyət”də verilmiş tapşırıq ətrafında müzakirə qurmaq da olar. Bu məqsədlə tapşırığın cütlərlə yerinə yetirilməsi məqsədəuyğundur. Əsas məqsəd müxtəlif yaşlı və sosial mənşəli insanların hansı ehtiyaclarının olduğunu müəyyən etməkdir. Fəaliyyəti qruplarda təşkil etmək üçün hər qrupa müxtəlif insanların tələbatlarının müəyyən edilməsini tapşırmaq olar.

C Mövzunun daha yaxşı mənimsənilməsi üçün mövzunu iki hissəyə ayırmaq olar. Birinci hissə iqtisadiyyatın qurulması üçün tələb olunan başlıca şərt – sərmayə və ya investisiyanın olmasını cütlər birlikdə oxuyur. Bu zaman oxu və sualvermə üsulu tətbiq edilə bilər. Mətnin ikinci hissəsinin şərh edilməsi üçün müəllimin lövhədə belə bir sxem çəkməsi daha faydalıdır. Şagirdlər təbii, insan, kapital resurslarının mahiyyətini mövzuya əsasən öyrənir və şifahi söyləyirlər. Bu zaman müəllim uyğun cərcivələrdə qeyd edir.

Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Təbii resurslar	İnsan resursları	Kapital resursları
2, 6, 8, 11	5, 7, 10	1, 3, 4, 9, 12

Nə öyrəndiniz.

Təbii resurslar təbii mühitdən əldə olunan maddi nemətlərdir. Təbiətdə olan ehtiyatların düzgün istifadə edilməsi **insan resurslarının** inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İstehsal prosesini qurmaq üçün **kapital resursları** tələb olunur. Bunun üçün ilk növbədə **sərmayə** qoyulmalıdır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

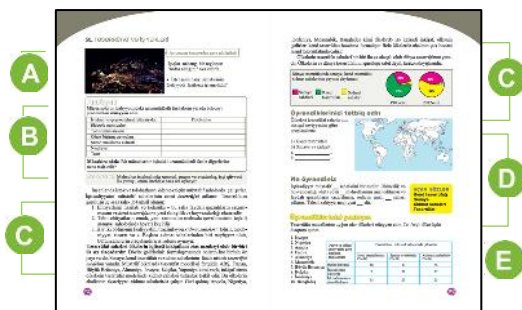
Gündəlik ehtiyaclarınız	Təbii resurs	İnsan resursları	Kapital resursları
Qida	+		
Teatr		+	
Mebel			+
Nəqliyyat			+
Televiziya və kompüter		+	
İdman		+	
Geyim	+		

Qiymətləndirmə meyarları: qruplaşdırma

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İqtisadiyyatın məzmununa daxil olan amilləri qruplaşdırmaqda çətinlik çəkir.	İqtisadiyyatın məzmununa daxil olan amilləri müəllimin köməyi ilə qruplaşdırır.	İqtisadiyyatın məzmununa daxil olan amilləri əsasən qruplaşdırır.	İqtisadiyyatın məzmununa daxil olan amilləri düzgün və səliqəli qruplaşdırır.

Dərs 50/ Mövzu: TƏSƏRRÜFAT VƏ İŞ YERLƏRİ

ALT STANDARTLAR	3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir. 3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	•Dünya təsərrüfatının strukturunu izah və onun müasir modelini tərtib edir. • Təsərrüfat quruluşuna təsir edən amilləri qruplaşdırır.

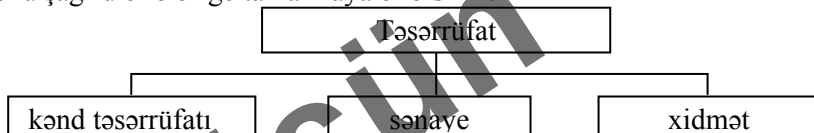

Mövzunun tədris edilməsində əsas məqsəd təsərrüfatın quruluşuna daxil olan kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sahələrinin izah edilməsi, tarixən dəyişmə sxemini qurmaq və dünyanın müxtəlif ölkələrində təsərrüfatın strukturunun fərqli olmasının şərh edilməsidir.

A Motivasiya mərhələsi dərslikdə verilən şəkil əsasında qurula bilər. Şagirdlərdə idraki fəallıq yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuş Avropanın kosmosdan çekilmiş təsvirinin təhlil edilməsi faydalı olardı. Şagirdlər başa düşməlidirlər ki, işıqların yanması müəssisələrin işləməsini və insanların hər zaman iqtisadi fəaliyyətdə olduğunu əks etdirir. Onlara *"Eyni vaxtda hamı istirahət edə bilərmi və bunun nə kimi nəticələri ola bilər?"* sualı ilə müraciət etmək olar.

B Sualların müzakirəsi ilə hiss edilmədən fəaliyyət blokundakı tapşırığa keçmək olar. Şagirdlərin hansı müəssisələrin fasiləsiz işləməsinin vacibliyini dərk və onların fəaliyyətindəki fasilənin yaratdığı problemləri müzakirə etmələri məqsədəuyğundur.

C Yeni informasiyanı mənimsəmək üçün mövzunun oxunması prosesində sxem çəkib onu şagirdlərlə birgə tamamlaya bilərsiniz.

Şagirdlərə təsərrüfatın quruluşunun 1900 və 2012-ci illər modellərini müqayisə etmək tapşırığı verilə bilər. Onlara bu modelin müxtəlif ölkələrdə fərqli olduğunu başa salmaq məqsədəuyğundur. Şagirdləri ölkələrin təsərrüfatlarının əlaqəli olmasının vacibliyinin nəqliyyatın inkişafına səbəb olması fikrinə istiqamətləndirməyiniz mənimsəməni artırma bilər.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin:

- a) Kənd təsərrüfatı: 1, 3, 7, 9
b) Sənaye və xidmət: 2, 5, 6, 8, 10

Nə öyrəndiniz. İqtisadiyyat *təsərrüfatın* müxtəlif sahələrini birləşdirir. Əkinçilik və heyvandarlığı əhatə edən *kənd təsərrüfatı*, məhsulların emal edilməsi və faydalı qazıntıların çıxarılması, onların emalı *sənaye sahəsi* adlanır. Təhsil, səhiyyə, nəqliyyat *xidmət sahələridir*.

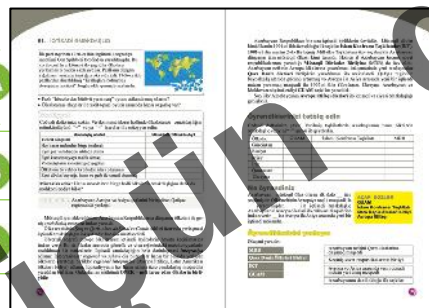
Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

a. Əlcəzair, Mozambik, Niger, Monqolustan, b. ABŞ, Fransa, Avstraliya. Yaponiya
Qiymətləndirmə meyarları: tərtib etmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünya təsərrüfatı strukturunu izah etməkdə və onun müasir modelini tərtib etməkdə çətinlik çəkir.	Dünya təsərrüfatı strukturunu izah etməkdə və onun müasir modelini tərtib edərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Dünya təsərrüfatı strukturunu izah etməkdə və onun müasir modelini əsasən düzgün tərtib edir.	Dünya təsərrüfatı strukturunu izah və onun müasir modelini düzgün tərtib edir.
Təsərrüfatın quruluşuna təsir edən amilləri qruplaşdırarkən səhvlərə yol verir.	Təsərrüfatın quruluşuna təsir edən amilləri qruplaşdırarkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Təsərrüfatın quruluşuna təsir edən amilləri qruplaşdırarkən cüzi səhvlərə yol verir.	Təsərrüfatın quruluşuna təsir edən amilləri sərbəst qruplaşdırır.

Dərs 51/ Mövzu: İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ

ALT STANDARTLAR	3.2.4. Dünya təsərrüfatının müasir modelinin sxemini tərtib edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	●Azərbaycanın regional və sahəvi iqtisadi integrasiyalarda iştirakını şərh edir.

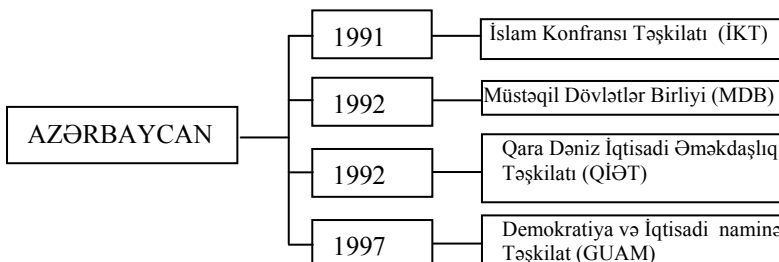

A Motivasiya mərhələsində şagirdlər yeni, həm də onlar üçün maraqlı informasiya almaqla yanaşı, pəzl vasitəsilə ölkələri arasında müxtəlif əlaqələrin olması

fikrinə gəlirlər. Müəllim suallarla şagirdləri ölkələrin təcrid olunmuş vəziyyətdə yaşaya bilməməsi fikrinə yönəldir. Ölkələrarası əlaqələr pazlın hissələrinin bir-biri ilə əlaqələrinə bənzəyir: ölkələr də öz ehtiyaclarını digər ölkələr vasitəsilə ödəyir. Bu isə ölkələrarası əlaqələri möhkəmləndirir və inkişaf etdirir.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dərslərdəki cədvəldən istifadə edərək verilmiş sualları cavablandırmalıdır. Bu tapşırıq şifahi şəkildə də aparıla bilər. Şagirdlər hansı məsələlərin həllində əməkdaşlığın mümkünlüyünü müzakirə etməlidirlər.

C Yeni mövzunun izahı BİBÖ metodu ilə həyata keçirilə bilər. Şagirdlərin cütlərlə işləməsi daha məqsədəuyğundur. Əvvəlki dərslərdən şagirdlərə Azərbaycanın coğrafi mövqeyi məlumdur. Onlar Azərbaycanın ölkələrarası əməkdaşlıq üçün imkanlarını da bilirlər. Şagirdlər integrasiyanın müxtəlif sahələrini qruplaşdırma bilərlər. Müəllim yeni mövzunun izahında aşağıdakı sxemi qura bilər:

 Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.

Ölkələr	GUAM	İKT	MDB
Gürcüstan	+		
Rusiya			+
Misir		+	
İran		+	
Qazaxıstan			+
Ukrayna	+		

Nə öyrəndiniz. Azərbaycan müstəqil ölkə olaraq ilk dəfə **İslam Konfransı təşkilatına** üzv seçilmişdir. Ölkə neftinin Avropaya nəqli məqsədilə **Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT)** yaradılmışdır. **Avropa İttifaqı** ilə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə daha sıx əməkdaşlığına imkan verir. **GUAM** isə Avropa ilə Asiya arasında yeni bir iqtisadi məkandır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

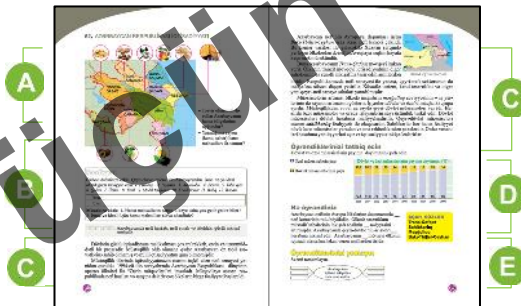
MDB	Azərbaycan neftini Qərb ölkələrinə daşımaq məqsədi
QiəT	Keçmiş sovet respublikalarının birliyi
İKT	Avropa və Asiya arasında yeni iqtisadi məkan yaratmaq məqsədi
GUAM	Azərbaycanın daxil olduğu ilk təşkilat

Qiymətləndirmə meyarları. Şərhetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanın regional və sahəvi iqtisadi inteqrasiyalarda iştirakını müəllimin köməyi ilə şərh edir.	Azərbaycanın regional və sahəvi iqtisadi inteqrasiyalarda iştirakını şərh edir.	Azərbaycanın regional və sahəvi iqtisadi inteqrasiyalarda iştirakını əsasən şərh edir.	Azərbaycanın regional və sahəvi iqtisadi inteqrasiyalarda iştirakını düzgün şərh edir.

Dərs 52/ Mövzu: **AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İQTİSADİYYATI**

ALT STANDARTLAR	3.2.3. Dünya təsərrüfatının quruluşuna təsir edən təbii və iqtisadi amilləri şərh edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Azərbaycanın iqtisadi inkişafını ona təsir edən amillərlə əlaqələndirir.

Yeni mövzunun tədrisində əsas məqsəd Azərbaycanın iqtisadi inkişafına təsir edən təbii və iqtisadi amilləri əlaqələndirməkdir.

A Motivasiya mərhələsini dərslərdə verilən şəkil üzərində qurmaq məqsədəuyğundur. Şagirdlər təsvir edilən məhsullar üzrə Azərbaycanın rayonlarını qruplaşdırır və yaşadıkları rayonda hansı məhsulun istehsal edildiyini müzakirə edirlər.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş tapşırıqda şagirdlər dərslərdə verilən məhsulların hansının idxal, hansının isə ixrac edildiyini qruplaşdırmalıdır.

İxrac: pambıq, benzin, təbii qaz, üzüm, balıq

İdxal: təyyarə, avtomobil, kofe, taxıl, mobil telefonlar, kondisioner, banan

C Yeni mövzunun izahı “**İQS**” üsulu ilə tədris oluna bilər. Şagirdlərin cütlərlə işləməsi daha məqsədəuyğundur. Əvvəlki dərslərdə şagirdlər iqtisadi əməkdaşlığın mahiyyətini və onun ölkə təsərrüfatına təsirini öyrənmişlər. Şagirdlərin Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft kəmərinə aid biliklərini xatırlatmaq və bu barədə suallar vermək olar. Bu yolun Transqafqaz adlanmasını və Azərbaycanın coğrafi mövqeyinin iş yerlərinin artması ilə əlaqələndirilməsi şagirdlər üçün yeni məlumatdır. Dövlət və özəl müəssisələrin müqayisəsi şagirdlərdə yeni bacarıqlar formalaşdırır. Azərbaycan təbiətinin də iqtisadiyyatın inkişafına təsirini qiymətləndirmək məqsədəuyğundur.

D **Öyrəndiklərinizi tətbiq edin.**

Dövlət müəssisələrinin payı kəskin azalmış və özəl müəssisələr artmışdır.

Nə öyrəndiniz. Azərbaycan neftinin Avropa ölkələrinə daşınmasında **Bakı–Ceyhan** neft kəmərinin rolu böyükdür. Regionlararası mövqedə yerləşdiyinə görə ölkə ərazisindən müxtəlif magistral, o cümlədən **Transqafqaz** yolu keçir. Ölkədə neft sənayesinin inkişafı əhəlinin **məşğulluq** səviyyəsini artırmışdır. Azərbaycanda qeyri-dövlət müəssisələri **sahibkarlıq** hesabına inkişaf edir.

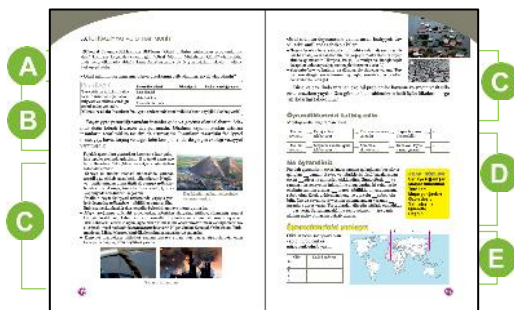
E **Öyrəndiklərinizi yoxlayın.**

Qiymətləndirmə meyarları: əlaqələndirmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Azərbaycanın iqtisadi inkişafını ona təsir edən amillərlə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Azərbaycanın iqtisadi inkişafını ona təsir edən amillərlə müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	Azərbaycanın iqtisadi inkişafını ona təsir edən amillərlə, əsasən, əlaqələndirir.	Azərbaycanın iqtisadi inkişafını ona təsir edən amillərlə sərbəst və düzgün əlaqələndirir.

ALT STANDARTLAR	3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını (siyahısını) tərtib edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin artması ilə ekoloji gərginliyin artmasını əlaqələndirir. • Təbii və antropogen təsirlərdən yaranan ekoloji gərginlik zonalarını xəritə üzərində təyin edir.

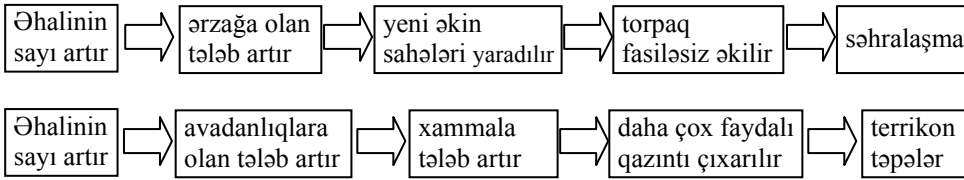
Yeni mövzunun izahında əsas məqsəd təsərrüfatın inkişaf etdirilməsi prosesində yaranan ekoloji problemləri izah etmək, planetdə yaranan ekoloji gərginlik ərazilərini müəyyən etmək və bundan sonrakı dərs üçün məlumat bazası yaratmaqdır.

A Motivasiya üçün verilmiş material məlumat xarakterlidir. Ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinə dair konfransda ətraf mühitin mühafizəsi gününün qeyd edilməsi yalnız məlumat vermək üçün deyil. “Nə üçün dünya ölkələri ekoloji problemlərin həllində birləşirlər?”, “Bu gün nə etmək olar, hansı tədbirləri həyata keçirmək olar?” sualları ətrafında müzakirə aparmağın şagirdlərdə ekoloji tərbiyənin formalaşdırılması üçün əhəmiyyəti böyükdür.

B “Fəaliyyət” blokunda verilmiş cədvəldə təsərrüfatın müxtəlif sahələrinin inkişafının əhəmiyyəti və eyni zamanda bu sahələrin təbiətə vurduğu zərər müzakirə edilir. Problem şagirdlərlə kiçik miqyaslı debat yaratmağa imkan verir. “İqtisadiyyatın inkişafının vacibliyi və təbiətin qorunması” mövzusunda müzakirə də təşkil edə bilərsiniz.

C Yeni mövzunun mənimsənilməsini cütlər və ya kiçik qruplarla da təşkil etmək olar. Qrupların sayı sadalanan ekoloji problemlərin sayı qədər olarsa, onların fəaliyyəti daha səmərəli ola bilər. Qruplar onlara tapşırılan ekoloji problemi dərslərdən istifadə etməklə təhlil və onları təqdim edə bilərlər. Yeni informasiya dərslərdə şəkillərlə verilmişdir. Müəllimin əlavə şəkil və slaydlardan istifadə etməsi məqsədəuyğundur. Şagirdlər ekoloji problemlərin sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafı nəticəsində yarandığını və ya antropogen olduğunu öyrənərək onları qruplaşdırırlar.

D Öyrəndiklərinizi tətbiq edin

Nə öyrəndiniz.

Faydalı qazıntıların çıxarılması zamanı qalaqlanan boş süxur qalıqları **terrikon təpələr** yaradır. Zavod və fabriklərin tüstü bacalarından çıxan **sənaye tullantıları** xüsusilə atmosferi çirkləndirir. Stratosferdə **ozon dəşiyinin** yaranması da sənayenin inkişafı ilə əlaqədardır. İri şəhərlərdə əhalinin artması **məişət tullantılarından** ibarət zibilliklərin yaranmasına səbəb olur. Kiçik qığılcım nəhəng və qorxulu **meşə yanğınlarına** səbəb ola bilər. Çayda suyun səviyyəsinin qalxmasından yaranan **daşqınlar** insanlara zərər vurur. Torpaqlardan düzgün istifadə etmədikdə **səhrələşmə** baş verir. Su çatışmazlığı ilə səciyyələnən **quraqlıq** isə canlı aləmin məhvinə gətirib çıxarır.

Öyrəndiklərinizi yoxlayın.

Şagirdlər mətndən istifadə etməklə cədvəli tamamlayırlar:

Qiymətləndirmə meyarları:
əlaqələndirmə, təyinetmə

Ölkə	Ekoloji problem
Braziliya	Terrikon təpələr
Niger	Səhrələşmə
Polşa	daşqınlar
Hindistan	Məişət tullantıları
Yaponiya	Sənaye tullantıları
Avstraliya	Meşə yanğınları

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin artması ilə ekoloji gərginliyin artmasını əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin artması ilə ekoloji gərginliyin artmasını müəllimin köməyi ilə əlaqələndirir.	İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin artması ilə ekoloji gərginliyin artmasını əsasən əlaqələndirir.	İnsanların təsərrüfat fəaliyyətinin artması ilə ekoloji gərginliyin artmasını düzgün əlaqələndirir.
Təbii və antropogen təsirlərdən yaranan ekoloji gərginlik zonalarını xəritə üzərində müəllimin köməyi ilə təyin edir.	Təbii və antropogen təsirlərdən yaranan ekoloji gərginlik zonalarını xəritə üzərində çətinliklə təyin edir.	Təbii və antropogen təsirlərdən yaranan ekoloji gərginlik zonalarını xəritə üzərində əsasən təyin edir.	Təbii və antropogen təsirlərdən yaranan ekoloji gərginlik zonalarını xəritə üzərində sərbəst təyin edir.

Dərs 54 / Mövzu: **PRAKTİK DƏRS (ROLLU OYUN). “EKOLOJİ MƏHKƏMƏ”**

ALT STANDARTLAR	3.2.5. Təbiətdən istifadə zamanı ekoloji gərginlik zonalarının nomenklaturasını siyahısını tərtib edir .
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	• Təbii və antropogen təsir nəticəsində yaranan ekoloji gərginlik rayonlarındakı vəziyyəti nümayiş etdirir.

Dərsə hazırlığın tədris vahidinin ilk dərindən başlanılması məqsəduyğundur. Müəllim şagirdlərə ətrafda müşahidə etdikləri ekoloji problemləri obyektlərin fotolarını çəkməyi təklif edə bilər. Şagirdlər bu işə daha yaradıcı yanaşa bilərlər. Onlar bu mövzuya aid rəsm, maket, yazı işi, şeir, hekayə, mahnı, fotoalbom, videoçarx və s. yarada bilərlər. Dərs ilinin sonuna və ətraf mühitin mühafizəsi gününə yaxın bu işlərdən sərgi təşkil etmək olar. Təqdim olunan rollu oyunu valideynlər və məktəb kollektivi qarşısında keçirmək olar. Dərindən əvvəl sinif otağının tərtibatını ekologiya problemlərinə aid şəkillərlə bir qədər dəyişmək dərindən səmərəsini və təsirini artırır. Bu dərindən əsas məqsədi şagirdlərin praktik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsidir. Şagirdlər rollu oyun vasitəsilə ekoloji problemlərin mahiyyətini daha dərindən başa düşür və gələcəkdə bu sahədə bəşəriyyət qarşısında duran problemlərin həllində şəxsi rolunu müəyyən etməyə çalışırlar.

Yaxşı olar ki, dərs hər hansı bir ekoloji tədbirlə (yaxınlıqda olan parkın, meşəlik və ya gül bağçasında bitkilərin suvarılması, alağın təmizlənməsi və s.) yekunlaşdırılsın.

Qiymətləndirmə meyarları: nümayişetmə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ekoloji gərginlik rayonlarındakı vəziyyəti nümayiş etdirərkən müəllimin köməyindən istifadə edir.	Ekoloji gərginlik rayonlarındakı vəziyyəti çətinliklə nümayiş etdirir.	Ekoloji gərginlik rayonlarındakı vəziyyəti nümayiş etdirərkən hazır materiallardan istifadə edir.	Ekoloji gərginlik rayonlarındakı vəziyyəti nümayiş etdirərkən dəqiqlik və orijinallıq göstərir.

IX TƏDRİS VAHİDİ ÜZRƏ KİÇİK SUMMATİV QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Bakı – Tbilisi – Ceyhan kəmərinin keçdiyi ölkələri qeyd edin:

☐ Rusiya

☐ Gürcüstan

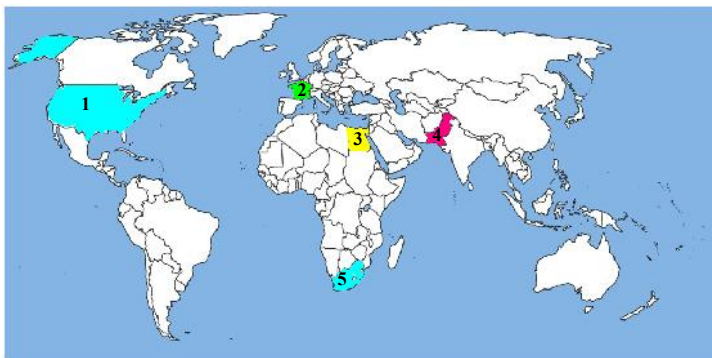
☐ İran

☐ Türkiyə

☐ Azərbaycan

☐ Ukrayna

2. Kontur xəritədə ekoloji problemlərin baş verdiyi ölkələri müəyyən edin:

Sənaye tullantıları ____; Terrikon təpələr ____; Daşqınlar ____;

Məişət tullantıları ____; Səhrələşmə ____.

3. Azərbaycanın təşkilatlara üzv seçilməsinin xronoloji ardıcılığını sıra nömrələri ilə qeyd edin:

☐

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT)

☐

İslam Konfransı Təşkilatı (İKT)

☐

Demokratiya və İqtisadi inkişaf naminə təşkilat – Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan, Moldova (GUAM)

4. Uyğunluğu xətlərlə göstərin:

Təbii resurslar

Kapital resurslar

binalar

faydalı qazıntılar

avadanlıq

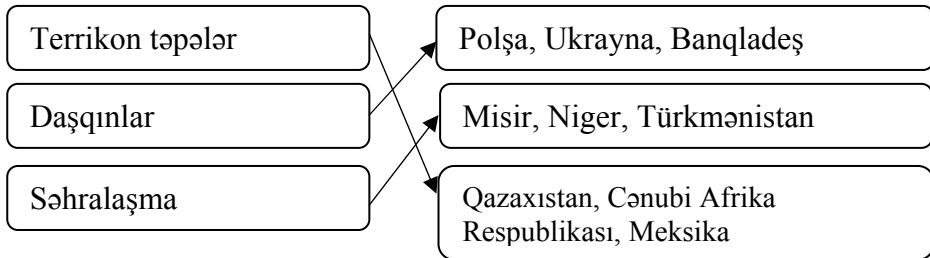
məşə

torpaq

5. Azərbaycan hansı ölkələr arasında tranzit rolunda ola bilər:

- A) Rusiya – Ukrayna
B) Türkiyə – Qazaxıstan
C) Özbəkistan – Türkiyə
D) Türkmənistan – Gürcüstan
E) Rusiya – İran
F) Türkiyə – İran

6. Uyğunluğu tapın:

7. Ətraf mühitin dəyişməsinə təsir edən təbii amilləri müəyyən edin:

- A) Terrikon təpələr, daşqınlar
B) Quraqlıq, ozon dəşikləri
C) Məişət tullantıları, səhrələşmə
D) Səhrələşmə, daşqın
E) Quraqlıq, daşqın

8. Azərbaycanın bölgələrinə uyğun gələn məhsulları müəyyən edin:

Lənkəran	neft
Kür–Araz	pambıq
Naxçıvan	çay, limon
Abşeron	ərik, şaftalı

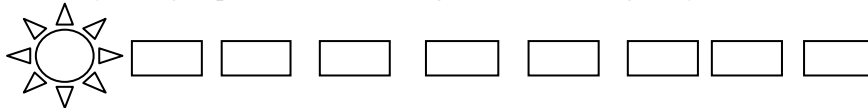
GÜNDƏLİK PLANLAŞDIRMAYA DAİR NÜMUNƏLƏR

Dərs 13 / Mövzu: PLANETLƏRİN QRUPLAŞDIRILMASI

Alt STANDARTLAR	1.2.1. Səma cisimlərinin bir-birinə təsirini və onun coğrafi nəticələrini əlaqələndirir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sistemində tutduğu mövqe ilə əlaqələndirir.
TƏLİM FORMALARI	Cütlər, kiçik qruplar
TƏLİM ÜSULLARI	Venn diaqramı, Müzakirə
Fənlərarası İNTEQRASIYA	Fiz. 2.2.1.
TƏCHİZAT	Dərslik, iş vərəqləri

MOTİVASİYA

Müəllim lövhəyə aşağıdakı sxemi çəkib şagirdlərə Günəş sistemindəki planetlərin adlarını yazmağı tapşırır. Bu zaman şagirdlərin ardıcılığa riayət etməsi vacib deyil.

Planetlərin adları yazıldıqdan sonra müəllim yönəldici suallarla şagirdlərə müraciət edir:

1. Planetlərin adlarını niyə belə düzdünüz?
2. Bu planetlər bir-birindən nə ilə fərqlənir?
3. Planetləri hansı xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırma bilərik?

Şagirdlər fərziyyələrini söylədikdən sonra müəllim dərslikdəki "Fəaliyyət" blokunda verilmiş tapşırığı həll etmək üçün şagirdləri cütlərə bölür. Şagirdlər cədvəldən istifadə edərək aşağıdakı sualları cavablandırırlar:

1. Günəş sisteminin ən kiçik və ən nəhəng planetləri hansılardır?
2. Öz xəyali oxu ətrafında sürətlə fırlanan və ən "asta" planetləri müəyyən edin.
3. Peyklərinin sayının çoxluğuna görə fərqlənən planet hansıdır?

Sualların müzakirəsindən sonra tədqiqat sualı qeyd olunur.

Tədqiqat sualı:

1. Nə üçün Merkuri, Venera, Yer və Mars bir qrupa; Yupiter, Saturn, Uran, Neptun planetləri isə başqa qrupa daxil edilmişdir?
2. Günəşə yaxın olan planetlər Günəşdən uzaqda yerləşən planetlərdən nə ilə fərqlənir?

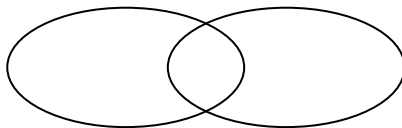
Tədqiqatın aparılması.

Şagirdlər qrupa bölünmə üsullarından birindən istifadə edərək qruplara bölünürlər. Əvvəlcə mətnlə tanış olurlar. Sonra onlara işçi vərəqləri paylanır.

I qrup: Günəşdən uzaqlığına və yaxınlığına görə planetləri müəyyənləşdirin və adlarını cədvəldə qeyd edin.

Günəşə yaxın planetlər	Günəşdən uzaq planetlər

II qrup: Daxili və xarici planetlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini Venn diaqramında qeyd edin.

III qrup: Məntiqi əlaqələri qurun.

Daxili planetlər	Öz oxu ətrafında daha sürətlə fırlanır.
	Nəhəng ölçülərə malikdir.
Xarici planetlər	Günəşə daha yaxındır.
	Daha çox sayda peykləri vardır.
	Qaz kütləsindən təşkil olunmuşdur.

MƏLUMAT MÜBADİLƏSİ VƏ MÜZAKİRƏSİ

Qruplar işlərini təqdim edir. İşlər müzakirə olunur, yaranan suallar araşdırılır.

ÜMUMİLƏŞDİRMƏ VƏ NƏTİCƏ

Müəllim şagirdlərlə birlikdə nəticələr çıxarır:

- Planetlər 2 qrupa ayrılır: **daxili** və **xarici** planetlər.
- Daxili planetlərə Merkuri, Venera, Yer və Mars daxildir.
- Xarici planetlər qrupuna Yupiter, Saturn, Uran, Neptun daxildir.

Yaradıcı tətbiqetmədə: Dərslikdəki “Öyrəndiklərinizi yoxlayın” blokunda verilmiş “Günəş sisteminin sxeminin tərtib edilməsi” tapşırığını şagirdlər qrup və ya cüt-lərlə icra edə bilərlər.

Qiymətləndirmə zamanı qrup işləri və fəal şagirdləri formativ qiymətləndirə bilərsiniz:

Qrup işinin qiymətləndirilməsi:

Meyarlar	Qruplar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Tapşırığın tam və uyğun yerinə yetirilməsi					
Bir-birini dinləmə					
Əlavələr (suallar, cavablar)					
Tərtibat					
Əməkdaşlıq					

Formativ qiymətləndirmə:

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sisteminə tutduğu mövqe ilə əlaqələndirməkdə çətinlik çəkir.	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sisteminə tutduğu mövqe ilə qismən əlaqələndirir.	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sisteminə tutduğu mövqe ilə əsasən əlaqələndirir.	Planetlərin xüsusiyyətlərini Günəş sisteminə tutduğu mövqe ilə düzgün əlaqələndirir.

Dərs 50 / Mövzu: Torpaq. Bitkilərin böyüməsinə torpağın təsiri. Layihə

ALT STANDARTLAR	2.1.7. Biosferin daxili komponentlərinin qarşılıqlı əlaqəsini izah edir.
TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ	- Müxtəlif tərkibli torpaqlarda bitkilərin böyüməsini müşahidə edir. - Müxtəlif torpaqlarda bitkilərin artması şərtlərini izah edir. - Alınmış nəticələr təhlil və təqdim edir.

Bu layihəyə hazırlığa şagirdlər bölmənin əvvəlindən başlayırlar. “Azərbaycan Respublikasının torpaq, bitki örtüyü və heyvanat aləmi” mövzusunun öyrənilməsindən 2-3 həftə sonra layihənin nəticələrinin nümayişi keçirilir. İllik planlaşdırmada bu layihəyə 1 saat ayrılır.

Layihənin tipi: Tədqiqat.

Araşdırmanın məqsədi: Bitkilərin artmasına torpağın tərkibinin necə təsir etdiyini aydınlaşdırmaq.

Tədqiqat üçün sual: Bitkilər hansı şəraitdə daha aktiv inkişaf edirlər?

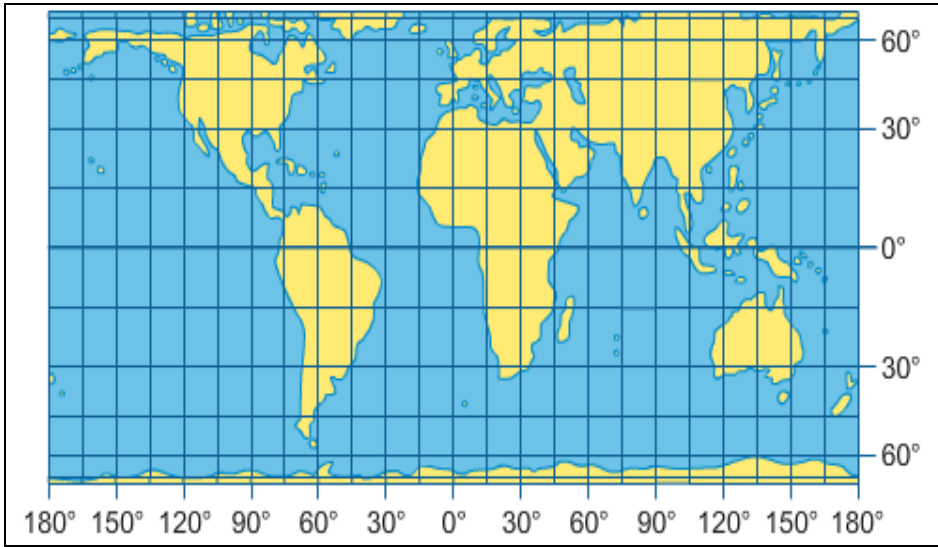
Layihənin gedişinin qısa təsviri:

Şagirdlər təcrübə sahəsi yaradırlar. Müxtəlif tərkibli torpağa toxum əkilir. İki həftə ərzində bitkilərin böyüməsini müşahidə edir, öz müşahidələri haqqında “Müşahidə gündəliyi”ndə qeydlər aparırlar.

Müşahidə gündəliyinin nümunəsi

Gün	Fəaliyyət/müşahidə/nəticə
1-ci gün	Sınaq üçün müxtəlif toxumlar istifadə edildi: paxlalar, yulaf, noxud, buğda və s. Soğanaqlar məktəbin yanından yığılmış çürüntü ilə, qumla zəngin olan müxtəlif tərkibli torpağa əkildi, soğanın torpaqsız suda və gilli torpaqda cücərməsi yoxlanıldı.
Təcrübədən 1 həftə sonra	Yulaf çıxdı, çürüntü ilə zəngin torpaqda köklər daha güclüdür, yaxşı görünür. Hətta məhsuldar torpaqda belə paxlanın dörd toxumundan yalnız biri çıxdı. Soğanaqların artmasını müşahidə edirik: torpaqda daha sürətlə cücərdi, möhkəm, şirəli soğanaqları oldu. Amma gilli torpaqda soğan cücərmir. Ağır və gilli torpaqda yulaf pis böyüyür. Buğdanın daha çox yumşaq torpaq “xoşuna gəldi”. Mineral duzlarla zəngin torpaqda buğda daha pis böyüyür. Noxud qumlu torpaqda daha yaxşı böyüdü. Minerallarla zəngin olmayan torpaq noxudun toxumları üçün əlverişsizdir.
15 gün- dən sonra	
	Tədqiqat işinin nəticəsinə görə belə nəticə çıxarmaq olar: • torpağın tərkibi bitkilərin artmasına təsir edir. • əlverişli şəraitdə: qidalı maddələrlə zəngin torpaq bitkilərin yaxşı və tez böyüməsinə şərait yaradır . • bitkilər müxtəlif tərkibli torpaqlara ehtiyac duyur: bəziləri qara torpaqda, bəziləri isə qumluqda daha yaxşı inkişaf edir. • bütün bitkilərə torpaqda olan su və hava lazımdır. • əlverişsiz şəraitdə, torpağı düzgün seçmədikdə bitkilər zəifləyir, bəzən də məhv olur. • Gil torpağın tərkibinə daxil olsa da o, suyu pis keçirir, özündə az hava saxlayır. Gilli torpaqlarda bitkilər pis böyüyür.

Dərsdə istifadə etmək üçün nəşriyyatın saytında (www.bakineshr.az) müxtəlif xəritələr yerləşdirilmişdir.

Tövsiyə olunan mənbələr

1. Ümumi təhsilin fənn standartları (I–XI siniflər). Bakı, 2012.
2. Q.Hüseynov və b. İnküziv təhsil (ibtidai təhsil pilləsi üçün), 2010.
3. Müəllim hazırlığının və orta təhsilin perspektivləri (Qərb təhsil sisteminin təcrübəsi əsasında). Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). Bakı, 2005 (IREX təşkilatının xətti ilə).
4. İntegrativ kurikulum: mahiyyəti və nümunələr. Müəllimlər üçün vəsait (müəllif qrupu). Bakı, 2005 (IREX təşkilatının xətti ilə).
5. Z.Veyisova. Fəal/interaktiv təlim. Müəllimlər üçün vəsait, 2007.
6. N.Seyfullayeva və E.Əliyeva. Coğrafiya fənni üzrə təlimin təşkili formaları və üsulları. Bakı, 2009.
7. Энциклопедия интерактивного обучения. Е. Пометун, Киев , 2007.
8. Основы критического мышления. Группа авторов, Киев, 2010.
9. Geography 360. «Heinemann», 2006.
10. Earth science. «McDougal Little», 2000.
11. Geography Success-3. Oxford, 2002.
12. Geography Success-4. Oxford, 2002.
13. География. Планета Земля. В.В.Барабанов. «Просвещение», 2012.
14. География. Энциклопедия. Москва. «РОСМЭН», 2001.
15. Справочник учителя географии. А.Д.Ступникова, Л.В.Бражникова. Волгоград, «Учитель», 2012.
16. “Настольная книга учителя географии”, “Нормативные документы, методические рекомендации и справочные материалы для организации работы учителя”. Н.Н.Петрова, В.И.Сиротин, Издательство «Астрель», 2002.
17. <http://www.uchportal.ru/load/65> учительский портал.
18. <http://guzvenag.ucoz.ru/index/0-13> сайт учителя географии.
19. <http://my-geography.ru> сайт учителя географии
20. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Планета.Вселенная.ru>.
21. <http://geo.1september.ru/urok/>